[illegible] ئۆملۈكتە

ИТТИПАК ئىتتىپاق

Республиканская общественно-политическая газета Общества уйгуров Кыргызской Республики «Иттипак»

قىرغىزىستان ئۇيغۇرلىرى «ئىتتىپاق» جەمئىيىتىنىڭ ئاممىۋى – سىياسى گېزىتى

Газета издается с [illegible] 1994 года

№8 (135) 2006 год

Қирғизстан мустәқиллигиниң 15 жиллиғини қизғин тәбрикләймиз!

В Бишкеке прошел Пятый Курултай народа Кыргызстана

5 августа 2006 года в Бишкеке прошел Пятый курултай народа Кыргызстана. На Курултае приняли участие более 750 делегатов из всех регионов страны, представители международных организаций, работники СМИ и НПО.

В ходе работы курултая Председателем Ассамблеи народа Кыргызстана был избран Тологон Рахманов. За его кандидатуру проголосовало большинство делегатов Курултая. Почетным председателем Ассамблеи народа Кыргызстана единогласно всеми делегатами был избран Президент Кыргызстана К. С. Бакиев. Были также определены цели и задачи АНК на ближайшие четыре года. Кроме этого, участники обсудили вопросы межэтнических отношений в Кыргызстане. По итогам Курултая принято обращение участников форума к общественности. Ниже приводится полный текст этого документа.

“Уважаемые соотечественники!

Мы, участники V Курултая, представители всех национальностей и регионов Кыргызской Республики, опираясь на исторические традиции, провозглашаем приверженность идее созидания и процветания Отечества как светского демократического правового государстса с рыночной экономикой, с равными возможностями для каждого кыргызстанца.

Признавая особую роль и ответственность кыргызов, государствообразующего этноса, за судьбу страны мы призываем к единству весь народ Кыргызстана. Каждая этническая группа является достоянием и монолитной частью нашего многонационального народа.

Сегодня, когда общество разделяется по самым различным признакам, нам как никогда необходимо единство. В тяжелые годы истории при формировании многонационального Кыргызстана великодушное широкое сердце кыргызов приняло и обогрело многие народы на этой священной земле. Именно поэтому мы сохраняем стабильность несмотря ни на что. От того, как кыргызский народ осознает свою ответственность за покой и безмятежность своей земли зависит создание условий для развития и интеграции культур различных национальностей.

24 марта 2005 года стал переломным в нашей истории, мы все - каждый гражданин Кыргызстана стоим перед моментом истины, перед своим главным выбором. Берет ли каждый из нас личную ответственность за мирный и неделимый Кыргызстан. Новая ситуация в обществе требует формирования новых подходов и новых принципов в системном управлении культурным многообразием.

Вопреки тяжелым испытаниям, вызовам времени, у нас есть стабильность в обществе, тяжело, но становится на ноги национальная экономика. Разрабатываются и близки к реализации новые крупные проекты, охватывающие почти все стороны нашей жизни. В том, что к нам в последнее время потянулись крупные инвесторы из стран СНГ и дальнего зарубежья - заслуга новой власти и знак добрых перемен. В этой ситуации крайне важно сохранить межнациональное и межконфессиональное согласие и мир, судьбоносное значение имеет честный и осознанный труд каждого из нас.

Долг каждого гражданина страны - всемерно помочь государственной власти искоренить коррупцию и криминал, бороться с международным терроризмом и религиозным экстремизмом. Мы должны напомнить и осознать, что эти негативные и разрушительные явления можно преодолеть и искоренить лишь совместными усилиями.

У нашей страны великое будущее, и есть необходимые для этого - мир, стабильность, сплоченность, межэтническое, межконфессиональное, межрегиональное согласие и труд каждого из нас на благо Родины.

Уважаемые кыргызстанцы!

Откройте сердца навстречу друг другу для терпимости, милосердия и любви. Возьмите ответственность на себя, и наведите порядок на рабочем месте, на своей улице, в аиле, стране. Откажемся от растления коррупцией, вернем демократии истинное лицо и истинную ценность, только тогда мы сможем прививать духовные приоритеты нашим детям. Сможем радоваться тому, как богатеет наш народ и вся страна!

V курултай народа Кыргызстана призывает всех к единению во имя человека за права и свободы каждого гражданина, за достойное будущее наших детей и всего Кыргызстана.

Пусть будет единство, мир, истинно народные реформы на древней земле Манаса!", - говорится в обращении.

سىنىڭ بەختىڭ – مېنىڭ بەختىم

(قىرغىزىستان مۇستەقىللىقىنىڭ 15 يىللىقىغا بېغىشلايمەن)

ياسىن ھاجىم ماخمۇدى

سەن بولغان ئەركىنلىك دەپ يايراپ كۈلسەڭ
مەنمۇ سېنىڭ يېنىڭدا تەڭ كۈلۈمەن.
ئېرىشمەك بۇ مۇقامغا بەسى مۇشكۇل
ئاھ...ئەركىنلىك قەدرىنى مەن بىلىمەن.

تىلىم بىر، ئەۋلادىم بىر، دىنىممۇ بىر،
سەن مېنىڭ جانۇجىگەر قېرىندىشىم.
سەن ئەركىن ئۆز ئېلىڭدا يايرىغاندا،
شاتلىقتىن كۆككە يەتتى مېنىڭ بېشىم.

سەن كۈچمەن بوپ چۆللەردە قىرىلغاندا،
تۆكۈلگەنتى تەڭ يىغلاپ كۆزدىن يېشىم.
مەن كۈلمەي بۇ بايرامدا قانداق تۇراي،
مۇستەقىل دۆلەت بولسا قېرىندىشىم.

كىملەردۇر مېنى سەندىن بۆلمەك بولدى،
ئۇيغۇرنى قىرغىزىمدىن بۆلۈپ تاشلاپ،
پارچىلاپ ئەجدىھارلار ژۇتماق بولدى.

سەن بىر كۈچەت يېڭى قويغان ئەندى تۇتقان
يىلتىز تارتىپ كۆكلىگىن، باراقسان بول.
سېنىڭ بىلەن تەڭ ژىغلاپ بىللە كۈلگەن،
قېرىندىشىڭ ئۇيغۇرىڭغا سايىۋەن بول.

قىرغىزىمنىڭ دۆلىتى مېنىڭ تەختىم.
قىرغىزىمنىڭ خۇشاللىقى مېنىڭ بەختىم،
بېشىڭ سېنىڭ كۆككە يەتسۇن قېرىندىشىم
سېنىڭ بىلەن پە خىرلىنەر مېنىڭ خەلقىم.

قىرغىزستان خەلقى ئاسسامبلېيەسىنىڭ بەشىنچى قۇرۇلتايى

2006–يىلى 5–ئاۋغۇستتا قىرغىز دۆلەت فىلارمونىيە بىناسىدا قىرغىزستان خەلقى ئاسسامبلېيەسىنىڭ نۆۋەتتىكى بەشىنچى قۇرۇلتىيى بولۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭغا قىرغىزستاننىڭ بارلىق جايلىرىدىن كەلگەن 750 نەپەر ھەر خىل مىللەت ۋەكىللىرى بىلەن مەتبۇئات ئورۇنلىرىنىڭ خادىملىرى ۋە باشقىلار قاتناشتى. قۇرۇلتاينى دۆلەت سېكرېتارى ئاداخان مەدۇمەروۋ باشقۇردى. سەھنىدە قىرغىزستاندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ئورۇن ئالدى.

پرېزىدېنت قۇرمانبەك باقىيېۋ دوكلاد بىلەن سۆزگە چىقىپ مىللىي مەسلىنى سىياسىي مەقسەتكە پايدىلىنىشقا ئورۇنۇشلار بولغان بولسىمۇ، ئۆتكەن يىلدىن بۇيان خەلقنىڭ بىرلىكى ساقلاپ قېلىنغانلىقىنى ئاتاپ كۆرسەتتى. ئۇ ۋەتەن تەرەققىياتى يولىدا بىللە مېھنەت قىلىشقا چاقىردى. ئۇ يەنە ئايرىم سىياسەتچىلەرنىڭ ئورۇنسىز ھالدا كىشىلەر دىققىتىنى كېرەكسىز مۇنازىرىلەرگە جەلىپ قىلىپ، ئەمەلىي ئىشلاردىن چەتلىتىشكە ئورۇنلىنىۋاتقانلىقىنى ژىراقنى كۆرەلمەسلىك دەپ ھېساپلىدى.

قۇرۇلتايدا يازغۇچى چ. ئايتماتوۋ ۋە شۇنداقلا ھەر قايسى جايلاردىن كېلىشكەن بىر قىسىم ۋەكىللەر سۆزگە چىقىپ، بەزى پروبلېمىلار پىكىر–تەلەپلەرنى ئورتىغا قويدى.

ئۇيغۇرلاردىن بۇ قۇرۇلتايغا جالال–ئابات، ئوش، ئىسسىق–كۆل، چۈي ئوبلاستلىرى ۋە بىشكېك شەھىرىدىن بولۇپ، قىرىققا يېقىن ۋەكىل قاتناشتى.

ئۆز مۇخبىرىمىز

Өзбәкстандики уйғурларниң миллий кимлики

Йеқинқи күнләрдә йәнә шу уйғурлар һәққидики кишиниң көңлини пәришан қилидиған хәвәрләр Мәркизий Азиядин тарқиливатиду. Бу дөләтләр һөкүмәтлириниң хәлқара қанунларға бой сунмай, бир тәрәптин өз тәвәликидә яшаватқан уйғурларниң инсаний һәқ һоқуқлириға зиянкәшлик қиливатқанлиқи күчлик демократик тәшкилатларниң әйиплишигә учримақта. Өзбәкстан һөкүмити болса өткән жили Пәрғанә районида йүзбәргән хәлқ инқилавини шәпқәтсизларчә бастуруп, хәлқара җамаәтниң қаттиқ наразилиқини қозғиған болса мана бүгүн Хитай һөкүмитигә ян таяқ болуп, Канада пухраси Һүсәнҗан Қаримни (Уйғур) қанунсизларчә қолға елип, өзиниң кишилик һоқуқ вә инсан һәқлири мәсилисидә һечқандақ илгирләшкә еришмигәнликини ашкарилиди. Өзбәк һөкүмити бир қанчә жиллардин бери, Хитайниң йолсиз тәләплиригә көнүп, уйғурларниң кишилик һоқуқ, инсан һәқлири вә мәдәнийәт ишлириға аит паалийәтлирини қаттиқ чәкләйдиғанлиқини билдүрүп кәлмәктә.

2004-жили 15-июньда Ху Җинтао Өзбәкстанни зиярәт қилип, уларни Шаңхәй һәмкарлиқи тәшкилатиға дәвәт қилди. 16-күни келишимгә имза қойдурди вә стратегийәлик һәмкарлиқ шәртнамиси түзди. Келишимгә асасән икки һөкүмәт бөлгүнчиликкә терроризмға вә диний радикал күчләргә бирликтә қарши туридиған бир иттипақ түзди. Ташкәнттә имзаланған бу келишимдә, Өзбәкстан хитайниң тәливигә асасән уйғурларниң инсан һәқлири һәм кишилик һоқуқ вә мәдәний паалийәтлиригә әркин йол қоймайдиғанлиқи һәққидә вәдәнамә бәргән.

Ху Җинтао билән Ислам Кәримов Уйғурстан вә Өзбәкстандин ибарәт икки дөләттә яшаватқан хәлқләрниң болупму уйғур нәсиллик хәлқләрниң мустәқиллиқ һәрикәтлиригә «Бөлгүнчилик, терроризм вә диний радикализм» дәп қалпақ кәйдүрүп җазалаш һәққидә қарар елишқан. Улар зәрбә бериш объекти қиливалған һәққаний һәрикәт тәрәптарлириға «Шәрқий Түркстан террорчи күчлири» дегән умумий намни берип бастуридиғанлиқи һәққидә пүтүшкән. Хитай Уйғурстан хәлқиниң кишилик һоқуқ вә инсан һәқлирини дәпсәндә қилишта, инсан келипидин чиққан вәһшийликни қоллинип, Мәркизий Азиядики қериндаш җумһурийәтләрни пул билән сетивелип, өзлириниң рәзил мәқсидигә йетиш үчүн Шаңхәй һәмкарлиқидики Түрк җумһурийәтлиригә 900,000,000 доллар өсүмсиз қәрз бәридиғанлиқини вә бир Өзбәкстанға 2 миллион 500 миң америка доллири «Инсаний ярдәм» қилидиғанлиқини билдүргән. Шуниң билән Өзбәкстан һөкүмити уйғур хәлқиниң иссиқ қанлирини сетип еришкән пайда мәнпийәтлири билән болди қилмай, өзлириниң чегара сиртидики уйғур вәтән милләт давасиғиму йолсизларчә қол тиқип, Хитай дөлити билән һәмкарлишип Уйғурстан мустәқиллиқ һәрикити вә демократийә һәрикәтлиригә еғир зиян салған. Өзбәкстан Маркизий Азиядики уйғур нәсиллик хәлқләр әң көп олтурақлашқан дөләтләрниң бири. Өз қериндашлири һесапланған уйғурстанлиқларниң қан-яшлири бәдилигә Хитай таҗавузчилиридин мәнпиәт көрүштә, Мәркизий Азиядики түрк җумһурийәтлири охшаш характерға егә болғандин башқа, Өзбәкстан йәнә алаһидирәк пайдилиқ стратегийәлик дөләт болуп, Өзбәкстанниң уйғурларға қаратқан қаттиқ қол сиясити Қазақстан вә Қирғизстанларниңкидин ешип кәткән. Өзбәкстанниң башқа түрк җумһурийәтлиригә охшимайдиған йери, уйғурларниң миллий кимликигә, демократик һәрикәтлиригә, мәдәний паалийәтлиригә, диний әнъәнилиригә, миллий маарипиға зәһәрхәндилик қилишта ипадилиниду.

Өзбәкстанниң уйғурстанлиқларға қаратқан жуқарқи мәйдани йеқиндин шәкиллинип қалған бир һадисә болмастин, Россия ишғалийәтчилири бу районни бесивалғандин кейин үзликсиз давамлишип кәлгән. Тарихи җәһәттин қариғандиму һазир 6 - 7 миллионға қәдәр уйғур нәсиллик хәлқ яшаватқан Пәрғанә районининң, 19-әсирдин кейин Уйғурстан азатлиқ һәрикитидә көп қетим өзиниң актив ролини җари қилдурғанлиқи, бу район хәлқлириниң этник, иқтисадий, мәдәний вә сиясий җәһәттә тәқдирдаш екәнликини көрситип бериду. Бу сәвәптин радикал коммунист Ислам Кәримов илгирки Россия таҗавузчилири вә хитайларниң әнъәнисигә варислиқ қилип, уйғур нәсиллик хәлқләргә қаратқан иркий йәклимичилик сияситини җүргүзүп, Өзбәкстан вә Хитайда яшаватқан уйғурларниң мустәқиллиқ һәрикәтлиригә Хитай билән бирлишип туруп зәрбә берип кәлди. Буниң билән чәклинип қалмай мәдәний-маарип, илим-пән, әдәбият-сәнъәт, тил-йезиқ тәрәптин йәклимичилик қилип, өзини өзбәк миллити дәп атимиған уйғурларни иштин бошатти вә мәдәнийәт муәссәлирини фашистик сиясәт қоллинип тақиветти.

Мәйли әзәлдин Өзбәкстанда яшаватқан уйғурлар болсун яки бу йәргә сода ишлири билән келип вақитлиқ олтурақлишип қалғанлар болсун Өзбәкстанниң социал, иқтисат, мәдәнийәт вә әдәбият-сәнъәт ишлириға пәвкульаддә зор иҗабий ролларни елип кәлмәктә. Бундақ болишиға қаримай Өзбәкстандики уйғур нәсиллик хәлқләр вә Өзбәкстанда кейинки жилларда олтурақлишип қалған уйғурлар, Уйғурстандики хәлқләргә охшашла кишилик һоқуқ вә инсан һәқлиридин мәһрум болған һалда яшаватиду. Өзбәкстандики уйғурлар Өзбәкстанда әзәлдин яшап кәлгән уйғур нәсиллик хәлқләргә охшаш, өзлириниң миллий намлирини қоллиниш һоқуқидин мәһрум қалдурулғандин башқа әркин пикир қилиш вә миллий мәдәнийәтини тәрәққий қилдуруш әркинликидин мәһрум болуп яшимақта. Буниң бир ипадиси уларниң өз қериндашлири болған уйғурстанлиқлар билән мәдәний-маарип, сода-санаәт, пән-техника вә сиясий-иқтисат тәрәпләрдә болған алақиләрдин чәкләнгәнликидә алаһидә көрүлмәктә. Уларниң кишилик һоқуқ вә сиясий җәһәттә ярдәмгә муһтаҗ болған уйғурстанлиқларға һечқандақ тәрәптин һесдашлиқ қилалмай келиватқанлиқиму бирләшкән дөләтләр тәшкилатиниң кишилик һоқуқ баяннамисигә уйғун әмәс. Шуңа биз һәммимиз Өзбәкстандики кишилик һоқуқ вә демократийәниң балдуррақ яхшилинишини күтмәктимиз.

Өзбәкстанниң Хитай дөлити билән болған сиясий вә иқтисадий мунасивәтлириниң күчийиши Өзбәкстандики уйғурлар вә уйғурстанлиқларниң күндилик һаятиға барғанчә сәлби тәсир көрситип, һәр икки дөләттә яшаватқан уйғурларниң миллий кимликиниң еғир дәриҗидә чәткә қеқилишини тизләткүзиветти. «Бакуниң бүгүни» дегән тор бетидики Н. Т. Тариминиң «Ғайип болған уйғурлар» дегән мақалида дейилишичә: Өзбәкстан һөкүмити Өзбәкстандики уйғур нәсиллик хәлқләрниң мәдәнийитидә Хитайға қарши мәзмунлар әкис әткән дәп қарилип, бир пүтүн өзбәк мәдәнийитиниң асасини шәкилләндүргән уйғур мәдәнийтини чәткә қақмақта. Өзбәк һөкүмити уйғурларниң нәшриятчилиқ, гезит-журнал вә радио-телевизийә, мәдәний-маарип ишлириға чәк бәлгүләп бәрмәктикән. Өзбәкстандики бәзи мәшһур уйғур зиялилириниң баян қилишичә, улар уйғур кимликидә наһайити кичик бирәр мәдәний паалийәтләрни орунлаштуруштиму, мөлчәрлимигән дәриҗидә қийинчилиққа учравәтипту. Өзбәк һөкүмити уйғурларниң иқтисадий, сиясий вә мәдәнийитигә аит һәрқандақ бир нәрсини нәшир қилишини чәклигән. Өзбәк һөкүмити йәнә «уйғур» дегән намини қоллинишни техиму чәкләп, өзини уйғур дәп атиған мәшһур шәхсләргә сиясий вә иқтисадий вә җисманий җәһәтләрдин зиянкәшлик қилмақта. Түрмиләргә алмақта вә қәсләп өлтүрмәктә.

Өзбәкстан һөкүмити уйғурларға қарши елип берилған һәрикәтни идеологийә саһасидиму елип берип, Уйғурстан (Шәрқий Түркстан)ниң тарихи, мәдәнийити вә әдәбият-сәнъити һәққидә йезилған китап-журналларни нәшир қилишни вә илгиркилирини оқушни чәклигән. Һазир Өзбәкстанда илгиркидәк уйғур тилида китап-журнал нәшир қилидиған орун йоқ, һәммиси печатливетилгән. Пәқәт уйғурларға Өзбәкстанниң уйғур мәдәнийәт һадисисигә қаттиқ қол сияситини тәшвиқ қилидиған, уйғур кимликигә келиватқан тәһдитни аңлитип туридиған, дөләтниң уйғур нәсиллик хәлқләрниң өзиниң келип чиқишини унтулдуруветидиған, сияситиниң оюнчуқиға айлинип қалған Уйғур радиосиниң мәвҗут болуп турушиға, еғир сиясий тәләпләр астидила йол қоймақта. Бу радио әслидә 1947-жили Совет Иттипақиниң Хитайға қаратқан тәшвиқати сәвәбидин қурулған болуп, уйғур хәлқиниң мәнивий һаятиниң муһим бир тәркиви қисми болуп кәлгән. Уйғурларниң мәдәнийити вә сиясий тәқдиригә көңүл бөлүп, Өзбәк хәлқи билән уйғурлар вә уйғур нәсиллик хәлқләрниң оттурисидики қериндашлиқ вә һәмкарлиқниң символи болуп кәлгән. Һазир бу радио өзбәк режиминиң сәлби тәсири билән өзиниң шанлиқ әнъәнисини давам қилишта зор қийинчилиқларға дуч келиватиду. Өзбәк һөкүмити улардин Шәрқий Түркстан (Уйғурстан)ға вә Өзбәкстан уйғурлириға аит һәрқандақ бир инсан һәқлири вә кишилик һоқуқ мәсилилиригә четилидиған программиларни аңлатмаслиқини тәләп қилған. Ундақ қилидикән тақиветидиғанлиқини билдүргән.

Бу мутиһәмликләрниң асасий йилтизи вәтинимиз Уйғурстанниң мол йәр асти байлиқлири болуп, хитайлар униң наһайити аз бир қисми билән дипломатийә җәһәттин мәдәнийәтсиз өзбәк катиллирини сетивелип, уйғурларниң қенида уларниң қолини бойимақта. Өзбәк һөкүмити уйғурларни һакимийәт вә мәдәнийәт саһасидин чәтнәштүрүп болди қилмай, рус коммунистлириму қолланмиған фашистик сиясәтләрни җүргүзүп, уйғурларниң илмий вә сиясий җәмийәтләргә уюшуп һаят кәчүрүшини чәклимәктә вә җениниң беричә тосмақта. Һазир қанчә миллион уйғур вә уйғур нәсиллик хәлқләр яшаватқан Өзбәкстанда, уйғурларниң бирәрму кишилик һоқуқ вә инсан һәқлиригә аит тәшкилати вә җәмийәтиниң йоқ болғанлиқи, бу райондики уйғурларниң тарихта көрүлүп бақмиған бир җаһаләт ичидә яшаватқанлиқини көрсүтүп бериду.

Уйғурлар намидики мәдәнийәт муәссәлири вә аталмиш мәдәнийәт мәркәзлириниң һәр түрлүк һәқ һоқуқлири аҗизлаштуруветилгәчкә, бир қисим мәшһур уйғур зиялилар Қирғизстан, Қазақстан, Туркийә вә ғәриптики демократик дөләтләргә кетишкә мәҗбур болмақта.

Өзбәкстандики бир қисим данлиқ уйғур зиялилириниң билдүришичә: Уларниң һәрикәтлири Өзбәк һөкүмити тәрипидин теқип қилинип, хәлқ арисидики йүз абройи зиянкәшликкә учритилған, миллийи мәдәнийәт һәққидики илмий тәтқиқатлар муһакимә жиғинлар, оқутуш ишлири қатарлиқлардин уйғурлар чәтнәштүрүлгән. Ундақ жиғинларни ечишни халиған уйғур зиялилири һаман хошна дөләтләргә беришқа мәҗбур болуп қалған. Бу уларға мәнивий вә психология җәһәттин еғир зәрбә елип кәлгән. Өзбәк һөкүмити Өзбәкстандики уйғур мутәхәсислириниң кишилик һоқуқ вә инсан һәқлирини Хитай билән болған мунасивәтлириниң қурбан қиливәткән. *Хитай дөлитиниң «Өзбәк автономийәсигә»* айлинип қалған бу дөләт, Хитайниң уйғурларға қаратқан этник тазилаш сиаситигә, Хитай дөлитидики башқа мәмури районларға қариғанда техиму актив аваз қошуп, адәм гөши йәйдиған бир бәдиви милләт билән бирлишип, өз қериндашлириниң қенини ичмәктә.

Өзбәкстан Хитайниң зәһәрхәндилик билән суғурилған малийә ярдимигә сетилип, өз дөлити тәвәсидики уйғур нәсиллик Пәрғанә хәлқиниң демократик һәрикәтлирини вә Уйғурстан көчмәнлириниң вәтән милләт давасини «Миллий бөлгүнчилик», «терроризм» вә «әсәбий етиқатчилиқ» дегән қалпақниң ичидә җазалап, Хитай һөкүмитигә өрнәк болмақта.

Уйғурстанлиқларниң өзлириниң этник қериндашлири болған өзбәкләр җүмлидин пәрғаниликләр билән болған тарих, мәдәнийәт, өрпи-адәт, диний етиқат җәһәттики охшашлиқи наһайити узақ тарихта егә. Һазир Уйғурстан (Шәрқий Түркстан) вә Өзбәкстан дәп атиливатқан бу икки район әзәлдин бир этник йилтизиға егә хәлқ яшиған җуғрапийлиқ район болуп, уларниң тарихтин бери өз-ара келип бериши, мәдәнийәт алмаштуруши вә ерқи саплиқи давамлишип кәлгән Шәрқий уйғурлар (Уйғурстан)ниң Хитай вә Моңғол нәсиллик хәлқләрниң таҗавузиға учриши вә ғәрби уйғурларниң Россия таҗавузиға учрап туруши, бу районда яшап кәлгән хәлқләрниң өз-ара көчүп, бир-бири билән болған уруқ-туққандарчилиқини сақлап келиштә мәлум иҗаби рол ойниғанлиқи һәммимизгә аян. Уйғур йеқинқи заман тарихидики бу көчишләрниң бирқәдәр типиклирини, үч дәвригә бөлүш мүмкин. Буларниң биринчиси: 1759-жилдин 1911-жилиғичә болған көч. Бу вақит Уйғурстанниң манжу таҗавузиға қарши һәрикәтлири әвҗигә чиққан бир дәвирдур. Бу вақитта Уйғурстан хәлқи манжу вә Хитай қошунлириға қарши тәшкиллик қозғилаңларни елип берип, инқилаб мәғлуб болуп, коллектив қәтлиам башланғанда, қозғилаңчиларниң рәһбәрлири қозғилаңчиларни әгәштүрүп Өзбәкстанниң Пәрғанә районидики қериндашлириниң йениға келип панаһланған вә бу йәрниң йәрлик аһалисиға айлинип кәткән. Буларниң иккинчиси: 20-әсирниң 30-жиллирида йүз бәргән болуп, бу дәвридә Җин Шурин, вә Шиң Шисәйниң балай апәтлиригә қарши исъян көтүрүп, инқилаб мәғлуб болғандин кейин Уйғурстанни тәрик әткән уйғурлар болуп, уларму Мәркизий Азияда асаслиқи Пәрғанә түзләңликини асас қилип олтурақлашқан. Буларниң үчинчиси: 1954-жилдин 1963-жилиғичә болған дәвир болуп, бу вақитта Уйғурстанда кейинки қетимлиқ җумһурийәт дәвирдә Вәтән-милләт үчүн қан кечип күрәш қилған уйғурлар вәзийәтниң өзлиригә пайдисиз һаләткә чүшүп қалғанлиқини билип, йәнә бир қетим мәркәзлик һалда өзлириниң қан-қериндашлири яшайдиған Өзбәкстанниң Пәрғанә вадисиға көчкән. Россия таҗавузчилири Уйғурстандин, бу үч қетимлиқ көчтә кәлгән хәлқләрни уйғур дәп атап, илгиридин тартип бу районда яшап кәлгән қериндашлиримизни өзбәк дегән миллий кимликини қобул қилишқа мәҗбурлиған вә кейин у сиясәтни Уйғурстандин кәлгән хәлқләргиму үзликсиз түрдә қоллинип кәлгән.

Тонулған уйғур милләтчилириниң тилға елишичә, Мәркизий Азияниң кейинки икки-үч йүз жили ичидә Уйғур хәлқидәк дәһшәтлик трагедийәни баштин кәчүргән йәнә бир хәлқ йоқ. «Ғайип болған көчмән уйғурлар» дегән мақалиниң автори Н. Т. Тариминиң баян қилишиға қариғанда Мәркизий Азиядики уйғур мәсилиси күчлүк *бир сиясий мәсилә болуп, 1920-жили* уйғурларниң ичидин йетишип чиққан сиясий әрбап Абдулла Розибаки Мәркизий Азияға, асаслиқи Өзбәкстандики Пәрғанә районига келип олтурақлашқан уйғурстанлиқларниң 600000 екәнликини җакарлиған. 1930-жилиға кәлгәндики Совет һөкүмити елан қилған бир статистикида бу сан бир һәссә төвәнлитилип, 300000ға чүшүрүп қоюлған, 1937-жилдики фашист Сталин қозғиған «Әксил инқилабчиларға зәрбә бериш» һәрикитидә Мәркизий Азиядики һәрикәтниң тиғ учи уйғурларға қаритилип, уйғурлардин йетишип чиққан юрт каттилири қирғин қилинған вә һаят қалғанларни қәйәрдә яшаватқан болса шу райондики хәлқләрниң миллий кимлики билән өзини аташқа мәҗбур қилинған. 1950 - 1960-жилларға қәдәр уйғур дегән намни қоллиниш чәкләнгән вә қолланғанлар кәмситилиш вә сиясий йәкләшкә учриған. 1979-жилға кәлгәндики Совет һөкүмитиниң бир статистикилиқ мәлуматидин қариғанда әслидиму кемәйтип ейтилған 600000 дегән сан 29, 104 кә, 1989-жилға кәлгәндә 35700 гә чүшүрүп қоюлған. Һазир Өзбәкстанда һәқиқәтән зади қанчә уйғур яшаватқанлиқи һәққидики мәлуматни һөкүмәт йошуриду вә ялған санлиқ мәлумат бериду. Мәлум бир исмини ашкарилашни халимайдиған уйғур зиялиси билән Қазақстандики Уйғурстан тәшкилатиниң рәиси Қәһриман Ғоҗамбәрдиниң «Әркин Азия раоси»да билдүришичә, бир Өзбәкстандила өзлирини мәхпий һаләттә болсиму уйғур дәп атайдиғанларниң сани 1 миллион 500 миңдин ашидикән.

Еник һалда миллий кимлики билән яшаватқанлар 200000дин ашидикән. Өзбәкстан пәнләр академийәсидики бир профессор уйғурниң ейтишичә Өзбәкстанда өзлириниң миллий кимликини очуқ ашкарә һалда қоғдап қалған уйғурларниң 500000 дин кәм әмәсликини ашкарилиған еди.

Розимәмәт Ғопур, ШТИМ

تارىخىمىزدىكى يارقىن سىمالار

مىللىتىمىزنىڭ شانلىق ئوغلى

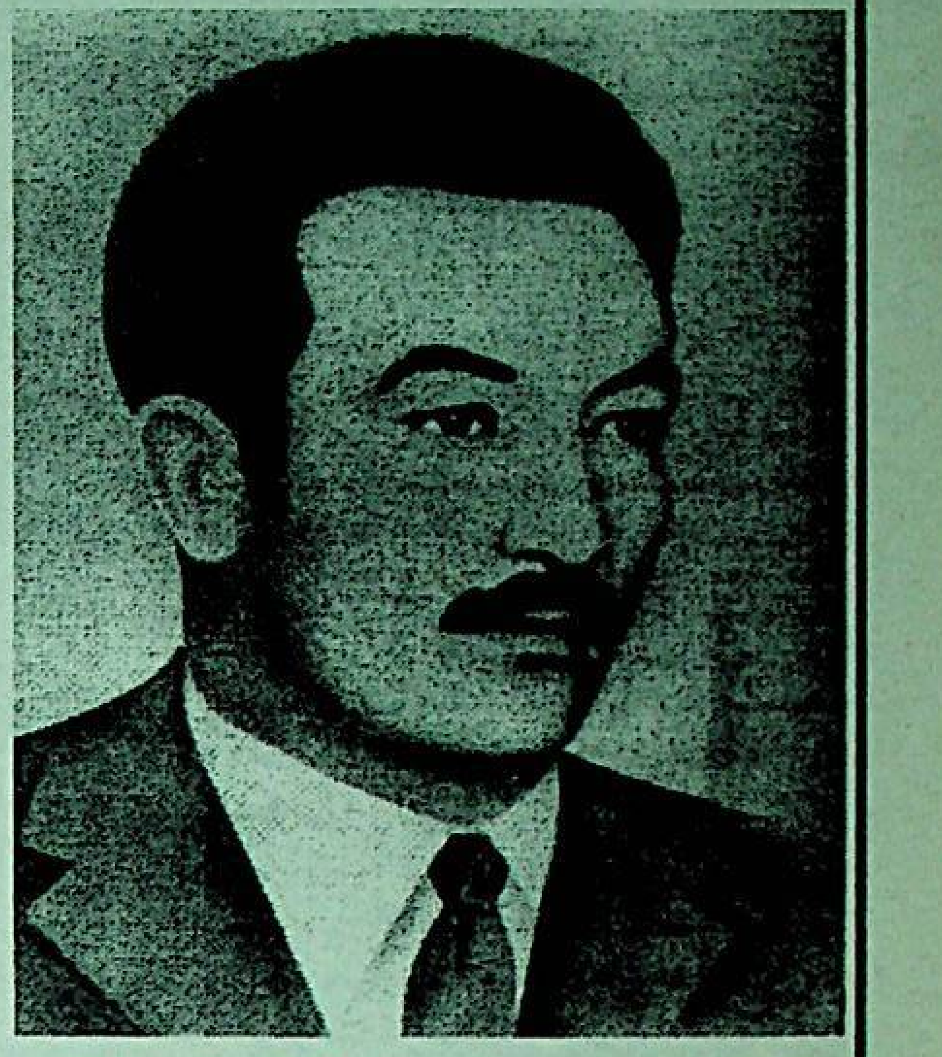

نىياز ئۆمەر تەخمىنەن 1920-يىلى ئارتۇش ناھىيە مەركىزى مەشھەتتە تۇغۇلغان. ئۆز يۇرتىدىكى مەكتەپتە ئوقۇغاندىن كېيىن بورتالاغا كۆچۈپ كېلىپ، سودا ۋە باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان. 1944-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ، مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلابقا پائال قاتناشقان بولۇپ، بورتالانىڭ خىتاي باسقۇنچىلىرىدىن ئازات بولىشىغا ھەسسە قوشقان. ئىنقىلاب غەلىبىسىدىن كېيىن ئۇ بورتالا ناھىيەلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى ، خ ئى پ نىڭ بورتالا شۆبىسىنىڭ رەھبىرى، كېيىنرەك «ئىتتىپاق» تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئاتقۇرغان.

1949-يىلى ئاخىرىدا خىتاي كوممۇنىستلىرى ھاكىمىيەتكە چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭ بورتالادا تۇرۇشى خەۋپلىك بولۇپ قالغاچقا سابىق مىللىي ئىنقىلاب رەھبەرلىرىدىن م. ئىمىنوۋ قاتارلىقلارنىڭ غەمخورلىغى بىلەن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ ھەر خىل ساھالاردا ئىشلىگەن. مەلۇم ۋاقىت قاراشەھەر ۋىلايىتىدە مەسئۇل خىزمەتلەردە بولغان.

1958-يىلى ئۇ «يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر» قالپىقى ئاستىدا تۈۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ، ئارشاڭ ناھىيەلىك سودا بۆلۈم باشلىقى ۋەزىپىسىگە تايىنلىنىپ، سۈرگۈن قىلىنغان.

1962-يىلى ئىلى، تارباغاتاي ۋەقەسىدىن كېيىن خىتاي ھاكىمىيىتى ش.ئۇئار بويىچە «ئۈچ بىرلىك مەسىلىسى»، «قوش يۈرەك» دېگەن بەدناملار بىلەن ناھىيە ۋە ئۇنىڭدىن يۇقۇرى دەرىجىلىك مىللىي رەھبىرى كادرلاردىن يۈزدىن ئوشۇق كىشىنى تۇيۇقسىز ئۈرۈمچىگە چاقىرتىپ يىغىۋېلىپ «سىياسىي كۇرس» نامىدا «مەسىلە تاپشۇرغۇزۇش، پاش قىلدۇرۇش»نى ئېلىپ بارغان ئىدى. خىتايلارنىڭ مەقسىدى خەلقىمىز ئىچىدىكى ئىناۋىتى بار، مىللىي غۇرۇرى كۈچلۈك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، خەلقنى ئەگەشتۈرەلەيدىغان رەھبىرى كادرلارغا زەربە بېرىپ ئۇلارنى قويىدىن يۇۋاش قورچاق كادرلارغا ئايلاندۇرۇش، بولۇپمۇ مەخپى تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقىسى بارلارنى «قېزىپ چىقىرىپ» جازالاش ئىدى. مانا شۇ سىياسىي كۇرسقا نىياز ئۆمەر بىرىنچىلەردىن قىلىپ چاقىرتىلغان. ھەمدە تاكى «مەدەنىي ئىنقىلاب» قىچە مەزكۇر جايدا تۇتۇپ تۇرۇلغان بولۇپ، بۇ جەريانىدا مەنىۋىي جەھەتتىن قاتتىق ئازاپلىنىشقا ئۇچرىغان.

1966-يىلى مەدەنىي ئىنقىلاب باشلانغاندا ئالدى بىلەن مانا شۇ كۇرستىكى مىللىي رەھبىرى كادرلار ماۋچى خۇڭۋېيبىنلارنىڭ دەھشەتلىك قىيىن-قىستاقلىرىغا دۇچار قىلىندى. (مەلۇماتلار بويىچە خىتاي جاللاتلىرى شۇ چاغدا ئادەمنى قىيناشنىڭ 60 تىن ئوشۇق تۈرىنى قوللانغان) بولۇپمۇ نىياز ئۆمەر ئوخشاش مىللىي بۆلگۈنچىلىك مەسىلىسى ئېغىرلارغا ئالاھىدە قاتتىق جازا تەدبىرلىرى قوللىنىلغان بولۇپ، ئۇلارنى ئائىروپىلان شەكلىدە ئىككى قولىنى كېرىپ كەينىگە قىلىپ كۆتۈرۈپ، ئېگىشىپ، سائەتلەپ، ھەتتا كۈن بويى تۇرغۇزۇش، بويىنىغا ئېغىر نەرسىنى سىمغا باغلاپ ئېسىش، ئۇرۇپ ھوشىدىن كەتسە سوغ سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈرۈپ، ئاغىزى بۇرنىدىن قان كەتكىچە ئۇرۇش، ئاغىزىنى يىرتىش، ئاغامچە بىلەن باغلاپ ئېسىپ قويۇشتەك ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشى ئۇسۇللار بىلەن قىيىنغان ئىدى. لېكىن نىياز ئۆمەر بۇ قىيناشلاردىن «ساۋاق» ئېلىپ «توۋا قىلىش» بۇياقتا تۇرسۇن، تېخىمۇ قەتئىي ھالدا خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھايات - ماماتلىق كۆرەش يولىغا مېڭىپ، مەخپى ھەرىكەتلىنىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابى پارتىيەسىنىڭ ئاساسى رەھبەرلىرىدىن بىرى سۈپىتىدە ئۆز پائالىيىتىنى جىددىيلەشتۈرگەن. 1967-يىلى مەدەنىي ئىنقىلاب ئەۋجىگە چىقىپ ماۋچىلار ئۆز ئارا تالاشقا چۈشۈپ، ھەتتا قوراللىق توقۇنۇشقا بېرىپ يەتكەن پەيتتە ئۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھېلىقى «سىياسىي كۇرس» دەپ ئىنقاپلانغان نەزەربەنت ئورنىدىن قېچىپ چىقىپ، يوشۇرۇن ھالەتكە ئۆتۈپ ش ت خ ئى پ نىڭ ئەمەلىي پائالىيەتلىرىگە مەخپى رەھبەرلىك قىلدى.

1967-يىلى دېكابىردا مەزكۇر پارتىيە رەھبەرلىرى م. ئىمىنوۋ، توختى قۇربان قاتارلىقلار قاماققا ئېلىنغاندىن كېيىن مەخپى پارتىيەنىڭ بىرىنچى سەپتىكى ئاساسىي رەھبىرى سۈپىتىدە باشچىلىق ۋەزىپىسىنى ئاتقۇردى. ئۇنىڭ يول - يورۇغى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىر قانچە تۈركۈم ۋەكىللەر، مەخپى ئالاقىچىلار بورتالا ئارقىلىق ئۆگۈشلۈق ئەۋەتىلدى. بىر قىسىم خەۋپ چۈشكەن پارتىيە ئەزالىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا يوشۇرۇن ئۆتكۈزۈۋېتىلدى ياكى مەخپى ھالەتكە ئۆتۈپ پائالىيەت ئېلىپ باردى. پارتىيەنىڭ قەشقەر، بورتالا، ئىلى، ئۈرۈمچى ۋە باشقا جايلاردىكى شۆبە كومىتېتلىرى (بيۇرولىرى) جىددىي ھالدا تەشكىلات سېپىنى كېڭەيتىش تەشۋىق ۋاراقچىلار چىقىرىپ تارقىتىش، قوزغىلاڭغا تەييارلىق يۈزىسىدىن مەبلەغ ۋە قورال توپلاش دۈشمەننىڭ ستراتېگىيەلىك جايلاردىكى ھەربىي قىسىملىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئېگىلەش، ئۆز ئارا ئالا قىلىشىش قاتارلىق كۆپ ساھالىق خىزمەتلىرى مەخپى ئېلىپ بېرىلدى.

ئۆزىنى ئۇيغۇرستان مۇستەقىللىغى يولىدىكى كۆرەشكە ئاتىغان نىياز ئۆمەر خېلى ۋاقىت داۋامىدا ئىنتايىن خەتەرلىك بولىشىغا قارىماي مەخپى ھالەتتە ھەر كۈنى دېگىدەك ئورۇن يۆتكەپ، ئۆز قوغدىغۇچىلىرىنىڭ ھىمايىسى بىلەن ش ت خ ئى پ نىڭ پۈتكۈل ئۇيغۇرستانغا تارقالغان تەشكىلاتلىرىغا مەركىزى كومىتېت پرېزىدىئۇمى نامىدىن رەھبەرلىك قىلدى. بىسىم كۈچلىك رەھبەرلىك ۋە ئاددىي تەشكىلات ئەزالىرى ئاداققىچە ۋەتەن مىللەتكە سادىق بولۇپ قولغا ئېلىنىش خەۋپىدىن ھەتتا ئۆلتۈرۈلۈش خەۋپىدىن قورقماي كۆرەش قىلدى. لېكىن بىر قىسىم خىتايلار تەرىپىدىن ئۇرۇپ كىرگۈزۈلگەن، تۇراقسىز خائىن ساتقۇنلارنىڭ بۇزغۇنچىلىغى، ياردەم قىلىشقا ۋەدە بەرگەن چەتئەلنىڭ سۆزىدە تۇرماسلىغى قاتارلىق سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن 1969-يىلىنىڭ بېشىدىن تارتىپ ش ت خ ئى پ رەھبەرلىرى بىلەن تايانچ، غول ئەزالىرى قاماققا ئېلىنىشقا باشلىدى. بەختكە قارشى نىياز ئۆمەرمۇ شۇ چاغلاردا تۇتقۇنلاندى. دەھشەتلىك قىيناش ئازاپلاشلارغا، ئۆلۈم خەۋپىگە دۇچ كەلسىمۇ ئۇ دۈشمەن ئالدىدا تىز پۈكمىدى. بىر يىلدىن كۆپرەك تۈرمىدە ۋەھشىلەرچە ئازاپلاپ ھېچ نەرسىنى ئىخرا قىلدۇرالمىغان خىتاي جاللاتلىرى 1970-يىلى ماي ئېيىدا ئۈرۈمچىدە ئاتالمىش «ئوچۇق ھۆكۈم ئېلان قىلىش زور يىغىنى» دەپ ئاتالغان قىرغىنچىلىق مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ «ئەكسىل ئىنقىلابى گۇرۇھنىڭ باش جىنايەتچىسى» دېگەن ئەيىپ بىلەن نىياز ئۆمەرنى سەپداشلىرى توختى قۇربان، ئابلۇرېھىم باقى، ھوشۇر قارى، دولقۇن ئىبراھىم قاتارلىق ئوغلانلار بىلەن بىللە نەق مەيداندا ئېتىپ ئۆلتەردى. ئۇلارنىڭ ھەتتا جەسىدىنىمۇ بەرمىدى. نىياز ئۆمەرنىڭ ئىككى ئوغلىنى قاماققا ئېلىپ بىرسىنى ئۆمۈر ۋايەتلىك كەستى، قىزىنى نازارەت ئاستىدا نەچچە يىل ئازاپلىدى.

خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانى قايتماس ئىرادىلىك مىللىي قەھرىمانىمىز نىياز ئۆمەر ئۆزىنىڭ شانلىق ئىش ئىزلىرى بىلەن باتۇرلىقنىڭ ئەمۇنىسىنى يارىتىپ شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. كېلەچەك ئەۋلاتلىرىمىز نىياز ئۆمەر ئوخشاش ئىنقىلابى قۇربانلارنى ئەبەدىي ئۇنتىمايدۇ ۋە ئۇلارنىڭ بۈيۈك غايىسىگە ۋارىسلىق قىلىدۇ - دەپ ئىشىنىمىز.

ش. ئابدۇرېھىم

قادىر ئاشۇرۇف

قادىر ئاشۇرۇف 1903 - يىلى تۇرپان شەھرىدە نىياز ئىسىملىك مەرىپەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بوۋىسى ئاشۇرنىڭ نامىنى فامىلە قىلىپ قوللىنىپ قادىر ئاشۇرۇف دەپ ئاتالغان.

ئاشۇرۇف دېگەن ئادەم سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياركەنت دېگەن يېرىدىكى سودىگەر ئادەم بولۇپ، سودا - تىجارەت ئىشلىرى بىلەن تۇرپانغا كېلىپ - كېتىپ تۇرغان. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى تۇرپانغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ۋە تۇرپان شەھرىنىڭ چاتقال يېزىسىدىكى رۇخسارى ئىسىملىك بىر ئايالغا نىكاھلانغان.

رۇخسارى دېگەن ئايالدىن 1887- يىلى نىياز (يەنى قادىر ئاشۇرۇفنىڭ ئاتىسى) تۇغۇلغان. نىياز كىچىكىدىنلا ئەقىللىق بولۇپ، دەسلەپتە دىنىي مەكتەپ ۋە مەدرىسىلەردە ئوقۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئىگىلىگەن، چوڭ بولغاندا ئاتىسى ئاشۇرۇف بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا سودا - تىجارەتكە بارغاندا رۇسچە تىل-يېزىق ئۆگىنىۋالغان، تۇرپان شەھرىدىكى خىتايچە مەكتەپلەردە ئوقۇپ خىتاي تىل- يېزىقنى بىلىۋالغان. نىياز سودا-تىجارەت ۋە كۆپ خىل-تىل -يېزىق بىلىش ئالاھىدىلىكى ۋە ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن خەلق ئارىسىدا تونۇلغان، ئىككى قېتىم ھەرەمگە بارغان. 1936-يىلىدىن 1939- يىلىغىچە تۇرپان ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان.

ئۇ ھاكىم بولغان مەزگىلدە ئادالەتنى ياقلاپ ھەققانىيەت تەرەپتە چىڭ تۇرۇپ،ئەرز، تەلەپلەرنى توغرا ھەل قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن.

قادىر ئاشۇرۇف كىچىكىدە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ،دىنىي تەلىم ئالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇرچە پەننىي مەكتەپتە ۋە خىتايچە مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1928 - يىلى سودا-تىجارەت ئىشلىرى بىلەن ئۆزبېكىستان پايتەختى تاشكەنتكە بېرىپ ئىككى يىل تۇرۇپ قالغان، ئۇ بۇ مەزگىلدە رۇسچە تىل-يېزىقنى ئۆگەنگەن.

1930-يىلى ئىمتىھان بېرىپ تاشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل-ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ ئەقىللىق ھەم تىرىشچان بولغاچقا يىللىق ئىمتىھاندا ئەلا بولۇپ تاللىنىپ 100 تىللا بىلەن مۇكاپاتلانغان. ئوقۇش بەدەل پۇلى كەچۈرۈم قىلىنغان. 100 تىللا مۇكاپات ئالغان قادىر ئاشۇرۇف 10 تىللانى ئۆزى ئېلىپ قېلىپ، 90 تىللانى تۇرپانلىق سودىگەرلەر ئارقىلىق ئاتىسى نىيازى شىيەنجاڭغا ئەۋەتىپ بەرگەن. ئوغلىنىڭ تىرىشىپ ئوقۇپ يۇقىرى شان-شەرەپكە ئېرىشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان نىياز ، قادىر ئاشۇرۇفقا بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۇنى داۋاملىق تىرىشىپ ئوقۇشقا، تېخىمۇ زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىشكە رىغبەتلەندۈرگەن.

قادىر ئاشۇرۇف نەتىجە ئالدىدا مەغرۇرلانماي تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگەنگەن. دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ تىل تەتقىقاتى بىلەن، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، تاشكەنتتە چىقىدىغان گېزىت - ژۇرناللاردا ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىپ جامائەتچىلىككە تونۇلۇشقا باشلىغان. 1933--يىلى7-ئايدا قادىر ئاشۇرۇف ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، مەكتەپ رەھبەرلىكى ئۇنى مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قالغان. تاشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنى مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپقېلىش ناھايىتى ئاز كۆرۈلىدىغان ئەھۋال بولۇپ، بۇ شەرەپكە پەقەت قادىر ئاشۇرۇفتەك بىرقانچە ئوقۇغۇچىلا مۇشەررەپ بولالىغان.

قادىر ئاشۇرۇف تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتى تىل-ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا خىزمەت قىلغان مەزگىللەردە شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش، تۇرمۇش ئىشلىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. 1930 -يىللاردا تاشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار ئۆز ئەسلىمىلىرىدە قادىر ئاشۇرۇفنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان غەمخورلۇقىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىشىدۇ. قادىر ئاشۇرۇف ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىلەن بىرگە تىل تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ 1935 - يىلى «ئۇيغۇر تىل گراممatikisi» ناملىق يىرىك ئەسىرىنى ئېلان قىلغان. بۇ كىتاب چوڭ 32 فورمات 300 نەچچە بەتلىك ھەجىمدىكى قاتتىق مۇقاۋىلىق كىتاب بولۇپ، تاشكەنتتىكى ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇشلۇقى قىلىنغان. ئۇنىڭ مۇشۇ تۆھپىسى ئۈچۈن فىلولوگىيە پەنلىرى بويىچە دوتسېنتلىق ئۇنۋانى بېرىلگەن.

قادىر ئاشۇرۇف تىل تەتقىقاتىغا داۋاملىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ، يېڭى-يېڭى تەتقىقاتىغا ماقالىلىرىنى ئېلان قىلىپ، 1936 يىلى ئۇيغۇر تىل ئالىمى، پروفېسسور دېگەن ئۇنۋانلارغا ئېرىشكەن. قادىر ئاشۇرۇفنىڭ «ئۇيغۇر تىل گرامماتىكىسى» ناملىق كىتابى شىنجاڭغىمۇ تارقىلىپ، ئالىي- ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۇزۇن يىللار دەرسلىك قوللانمىسى قىلىپ ئىشلىتىلگەن.

تىل تەتقىقاتىدا زور نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن، خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ياش ئۇيغۇر ئالىمى قادىر ئاشۇرۇف 1937 - يىلى ستالىننىڭ سولچىل سىياسىتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ قولغا ئېلىنىپ، 1938- يىلى تۈرمىدە قىيناپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. ئۇ ۋاپات بولغاندا ئاران 30 ياشتا ئىدى. 1960 - يىللاردا سوۋېت ھۆكۈمىتى قادىر ئاشۇرۇفنى ئاقلاپ، نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن.

بۇ ماتېرىيالنى مەخمۇت زەيدى تەمىنلىگەن

بەختىنى كۆرەشتىن ئىزدىگەن ئىنسان

(ياسىن ھاجىم ماخمۇدى-75 ياشتا)

قىرغىزستاندا ياشاپ ئۆز ئىجادى بىلەن خەلق ئارىسىدا كەڭ تونۇلغان شائىر ۋە يازغۇچىلار ئاز ئەمەس. ئەنە شۇلارنىڭ بىرى ياسىن ھاجىم ماخمۇدىدۇر.

ياسىنجان ماخمۇت ئوغلى 1931-يىلى 11-سېنتەبىر كۈنى ئۇيغۇرستاننىڭ ئىلى ۋىلايىتى كورە يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 1937-يىلدىن 1941-يىلغىچە كورە باشلانغۇچ مەكتىۋىدە، 1941-يىلدىن 1945-يىلغىچە غۇلجا «تالىيە» ئوتتۇرا مەكتىۋىدە 1946-يىلدىن 1950-يىلغىچە غۇلجا «بىلىم يۇرتى» مەكتىۋىدە ئوقۇغان. 1950-يىلى ئۈرۈمچىدىكى «كادىرلار» مەكتىۋىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ. ئۇ كادىرلار مەكتىۋىنى 1951-يىلى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دادىسى ماخمۇت خۇدابەردىنى غۇلجىدا «ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇر» دەپ 12 يىللىق تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىلغانلىقتىن «سىنىپى تەركىبى يات» دېگەن باھانە بىلەن شۇ مەزگىلدە خىتايلار تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي ھەرىكەتلەردىن چەتلەشتۈرۈپ، ئاممىۋى تەشكىلات ھېساپلانغان غۇلجا شەھەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىختىيارىغا يوللايدۇ. ئۇ يەردە تەشكىلى، مەدەنىي-مائارىپ بۆلۈملىرىدە مەسئۇل خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇ جەرياندا غۇلجا شەھرىدىكى يېڭىدىن قۇرۇلغان ئىشلەپ چىقىرىش ئورۇنلىرىدىكى ئىشچىلارنى تەشكىللەپ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتى قۇرۇپ چىقىشقا بىۋاستە قاتنىشىدۇ. ئىشچىلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى يوقۇتۇش، مەدەنىي مەشغۇلاتلارنى يولغا قويۇش، سەنئەت گۇرۇپپىلىرىنى تەشكىللەشتۈرۈش، تەنھەرىكەت كوماندىلىرىنى قۇرۇش، ئۆز ئارا مەدەنىيەت-سەنئەت ۋە سپورت مۇسابىقىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. 1952-يىلدىن 1954-يىلغىچە ئىشچىلارنىڭ 126 كەچ كۇرس-سىنىپىنى ئېچىپ 3200 گە يېقىن ئادەمنىڭ دەسلەپكى خەت ساۋادىنى چىقىرىشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ. ياسىن ھاجىمنىڭ تالانتلىق تەشكىلاتچى ۋە قابىلىيەتلىك تەشۋىقاتچى ئىكەنلىكىگە قانائەت ھاسىل قىلغان مەمۇرىيەت ئۇنى ئىلى قازاق ئوبلاستلىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلى - تەشۋىقات بۆلۈمىگە مەسئۇل قىلىپ تايىنلايدۇ.

ئۇ ئىشنى كومۇركان ئىشچىلىرىنى تەشكىللەشتۈرۈشتىن باشلايدۇ. ئۇ ۋاقىتتا ئىلىدىكى «يىلچى»، «گاڭگول»، «لەنتە يزە» قاتارلىق خاڭلاردىكى ئىشچىلارنىڭ دەھشەتلىك ئېغىر ئىش شارائىتلىرى، ھاياتىنىڭ ھەردەم خەۋپ-خەتەر ئاستىدا ئىكەنلىكى، تۇرمۇش دەرىجىسىنىڭ [illegible] تۆۋەنلىكى، يەر ئاستىدىكى خاڭلارغا چۈشۈپ چىقىش بىلەن كۈندىن باشقىسىنى تونۇغىلى بولمايدىغان ھالەتتە قاتتىق كومۇرنىڭ ئۈستىدە يالىڭاچ يېتىپ، [illegible] كومۇر گازىلىرىدا زەھەرلىنىپ ياكى كومۇر بېسىۋېلىپ ئۆلۈپ كېتىۋاتقان بىچارە ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدۇ. [illegible]

ياسىنجان شىنجاڭ ۋە ئىلى گېزىتلىرىدە ئىشچىلار ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان سىياسىي-ئەدەبىي خەۋەر، ماقالىلىرى ۋە ئاملىق بېسىلىپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئىلىقىدىكى ئاتاق قويى فىرمىسىنىڭ ئۇيغۇرستاندا پەيدا بولىشى ۋە تەرەققى قىلىشى جەريانى توغرىسىدىكى ھۆججەتلىك ماقالىسى ئۈرۈمچى ۋە غۇلجا شەھەرلىرىدە ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا نەشر قىلىنىپ ئامىمنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىدۇ. غۇلجىدا 1954-يىلدىن باشلاپ «ئىشچىلار گېزىتى» چىقىشقا باشلىغان. ياسىنجان بۇ گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. ئۇ بۇ گېزىت ئارقىلىق ئىشچىلارنىڭ ھاياتىدىكى ئېغىرچىلىقلارنى ئاشكارىلايدۇ. ئۇلارنىڭ قانۇنى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. 1957-يىلى ئۈرۈمچىدىكى ئېچىلغان «شىنجاڭ پەن، تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش يىغىنىغا ئۇنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىدۇ. يىغىندا ئۇ «ھازىر ئىلى ئوبلاستىدا 185 مىڭدىن ئوشۇق مىللىي ئىشچىلار ئىشسىزلىقتىن قىينالماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىچكىرىدىن بىزگە ئىلمىي ئادەملەر، پەن-تېخنىكا خادىملىرى كەلسۇن، ئاددى ئىشچىلارنىڭ لازىمى يوق. بىزنىڭ ئىدارىدا ئىككىدىن ئوشۇق مىللىي كادىر يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن مىللىي كادىرلارنىڭ سانى كۆپەيتىلسە، مىللىي كادىرلارغا ئىشەنمەسلىك ئىدىيىسى تۈزىتىلسە» دېگەن پىكىرلەرنى بېرىدۇ. ئۈچ كۈنلۈك يىغىندىن كېيىن غۇلجىغا قايتىپ كېلىدۇ. كېلىشى بىلەنلا ئۇنى «يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر»، «سىنىپى تەركىۋى يات، ئىنقىلاپقا قارشى ئۇنسۇر» دەپ كۆرەش قىلىشقا باشلايدۇ. دادىسى ماخمۇت خۇدابەردىنىڭ تۈرمىدە يېتىۋاتقانلىغى ئاز كەلگەندەك ئۇنىڭ ئۆزىنىمۇ تۈرمىگە تاشلاش خەۋپى پەيدا بولىدۇ. ياسىنجان بىرىنچىدىن ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش، ئىككىنچىدىن ئاتىسىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ۋەتەننى تەرك ئېتىشقا قارار قىلىدۇ. 1959-يىلى ئائىلىسى بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ فرۇنزې (ھازىرقى بىشكېك) شەھرىگە كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. ئاز ۋاقىت ئۆتمەي «فرۇنزې» نامىدىكى يېزا ئېگىلىك ماشىنىلىرىنى ياسايدىغان زاۋۇدقا ئىشقا كىرىدۇ. ئۇ يەردە 1959-يىلدىن 1969-يىلغا قەدەر زاۋۇدنىڭ ئىنىستىرۇمېنتال سېخىدا ئىشلەيدۇ. ئۆزىنىڭ ئەمگەك پائالىيەتلىرىدە ژۇقۇرى نەتىجىلەرگە ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن زاۋۇد مەمۇرىيىتى تەرىپىدىن بىر نەچچە قېتىم «ھۆرمەت گراموتىسى»، مېداللار ۋە ماددىي مۇكاپاتلار بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ. لېكىن زاۋۇد ھاۋاسى ئۇنىڭ سالامەتلىكىگە تەسىر كۆرسەتكەنلىكى سەۋەبىدىن ئۇ 1969-يىلى تۆمۈر يول قاتناش ئىدارىسىغا يۆتكىلىپ پروۋودنىك (ئۇزاتقۇچى) بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇ يەردىمۇ ئۇ ئۆزىنىڭ زېرەك، غەيرەتلىك ۋە تىرىشچان ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىدۇ. تۆمۈر يولدا ئىشلەش جەريانىدا بىر نەچچە قېتىم «تۆمۈر يولدا خىزمەت كۆرسەتكەن ئىلغار تۆمۈر يولچى» دېگەن مېداللار بىلەن ماددىي مۇكاپاتلارنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولىدۇ. 1991-يىلى «ئەمگەك ۋېتىرانى» بولۇپ پېنسىيەگە چىقىدۇ.

ياسىنجان ماخمۇتنىڭ ئەدەبى ئىجادىيىتى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا باشلانغان. ئۇنىڭ «تۇلكىنىڭ ھىلىسى» ناملىق تۇنجا شېئىرى 1953-يىلى «ئىلى گېزىتىدە» ئېلان قىلىنغان. بۇ شېئىرىدا سۆيۈملۈك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا يىغىلغان ئالىچىنى بوخگالتېر خىتاينىڭ خىيانەت قىلغانلىقىنى پاش قىلىپ يازغان. كېيىنكى سىياسىي ھەرىكەتلەردە ئەنە شۇ شېئىرى ئۈچۈن كۆرەشكە ئېلىنغان. شۇ سەۋەپلىك ياسىنجان كېيىنكى يازغان شېئىرلىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلدۇرمىغان. ياسىنجاننىڭ تارىخىدىكى ئالاھىدە سەھىپە دەپ شۇنى تەكىتلەش لازىمكى، ئۇ پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن قولىغا قەلەم ئېلىپ ۋەتەن، مىللەت ئازاتلىغى يولىدا ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىجتىمائىي، سىياسىي، قانۇنى قەلەم كۆرىشىگە جان دىلى بىلەن پائال قاتنىشىپ كەتتى. مۇشۇ ئاخىرقى 10 يىل جەريانىدا «ۋىژدان ئاۋازى»، «ئىتتىپاق» گېزىت سەھىپىلىرىدە داۋاملىق شېئىر، ھېكايە ۋە سىياسىي ماقالىلارنى ئېلان قىلىپ تۇردى. ئۇ ئۆزىنىڭ قولىغا قەلەم ئېلىشىنىڭ سەۋەبىنى «قەلەم ئالاي قولۇمغا» ناملىق شېئىرىدا ناھايىتى ئېنىق بىلدۈرگەن.

ئى، خۇدا، مەدەت بەرگىن قەلەم ئالاي،
يۈرۈگۈم ۋەتەن ئۈچۈن بولدى پارە.
ئىلتىجا قىلاي دوستقا دەرتلىرىمنى،
قەلەم-لە، ياۋ كۆكسىنى قىلاي پارە.

ياسىن ھاجى ماخمۇدىنىڭ «ھايات يولى» ناملىق شېئىرى، ھېكايە، ماقالىلار توپلىمى 2004-يىلى نەشردىن چىقتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ كۆپچىلىگى ئانا ۋەتەن، ئەزىز توپراق، مۇھەببەت، دوستلۇق تېمىلىرىغا بېغىشلانغان. ياسىنجان خىزمەت بابى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نۇرغۇن شەھەرلىرىنى كۆرگەن، پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىنمۇ سودا-تىجارەت بىلەن چەت مەملىكەتلەردە بولغان. ئەنە شۇ ساياھەتلىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ ئانا ۋەتىنىنى باشقا جايلاردىن ئۈستۈن كۆرۈپ، سەرگەردانلىق ھاياتىغا ئېچىنىپ مۇنداق يازىدۇ.

يار ئىتقان، مەن بىر نادان بەندەڭ ئىدىم،
كەچۈرگىن بىلمەي قىلغان گۇناھىمنى.
قىتئەلەر كۆرۈپ كەلدىم سەيياھ بولۇپ،
تاپمىدىم ئېلىم كەبى پاناھىمنى.

ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىدىن ئايرىلىپ چەت مەملىكەتلەردە سەرگەردان بولۇپ ژۈرگەندە ئۆز ۋەتىنىنى ئەسلەش، سېغىنىش ھېسسىياتى كۈچىيىدۇ. شۇنداقمۇ كىشىلەر باركى ئۇلار قەيەردە ياشاۋاتقان بولسا، ئەنە شۇ زېمىننى ئۆزىنىڭ ۋەتىنى دەپ ھېساپلاپ، ئۆزىنىڭ شەخسى ھاياتى قىزىقچىلىغى بىلەن ھايات كەچۈرىدۇ. ئەلۋەتتە ئۆز ۋەتىنىگە بولغان مۇھەببەت ئىنسانلارنىڭ ۋىژدانىغا باغلىق. ياسىنجان «مېنىڭ ۋىژدانىم» ناملىق شېئىرىنى ئۆزىگە ئوخشاش ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ چەت مەملىكەتلەردە مۇساپىر بولۇپ ژۈرگەن يۇرتداشلىرىغا قارىتىپ يازغان.

سېنىڭ ئەۋلادىڭ بولدى سەرگەردان،
ياتلارغا تاشلاپ ئۆز دىيارىنى،
ئانا يۇرتىدا بولدى مۇساپىر،
تاتتۇرۇپ قويۇپ قولىدا بارىنى.
ئۆزەڭنى ئويلاپ قاخشاتما ئەلنى،
«بولغىن مەردانە» دېدى ۋىژدانىم.

شائىرنىڭ ۋىژدانى ئۇنى كېچە-كۈندۈز ئۆز ۋەتىنىنىڭ ئازاتلىغى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۆرەشكە ئۈندەيدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ۋىژدان ھۆكمىنى مۇنداق ئىزھار قىلىدۇ.

چىقىپ مەيدانغا كۆكرەكنى كېرىپ،
جاھانغا ئاڭلات خەلقىم زارىنى.
ئادالەتپەرۋەر جەمئى ئىنسانلار،
ئاجرىتىپ ئالسۇن ئاق ۋە قارىنى.
ئەۋلادىم سەندىن رازىمەن بولسۇن،
دەپ ماڭا ھۆكۈم قىلدى ۋىژدانىم.

ئوتتۇرا ئاسىيادە ياشاۋاتقان قېرىنداش ئۆزبەك، قازاق، قىرغىز ۋە باشقىلار ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل دۆلىتىنى قۇرۇپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىگە تونۇلۇپ ئىختىسادىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشلىرىنى گۈللەندۈرمەكتە. مۇستەقىللىق تويلىرىنى ئويناپ شاتلانماقتا. ئۇيغۇر خەلقى بولسا يەنە شۇ خىتاي مۇستەبىتلىرىنىڭ قولىدا ئازاپ چەكمەكتە. شائىر ئۆز ۋەتىنى ئۇيغۇرستاننىڭمۇ قېرىنداش خەلقلەر ئوخشاش ئازاتلىققا ئېرىشىپ، خوشاللىق تويلارنى نىشانلايدىغان كۈنلىرىنىڭ كېلىشىگە ئىشەنچ بىلدۈرىدۇ.

ياسىنجاننىڭ «ئۇخلىمايمەن» ناملىق شېئىرىدا بۇ پىكىر ئوچۇق يېزىلغان.

ئاتتى تاڭ، پۈتۈن ئالەم كەتتى يورۇپ،
ئەمدى مەن غەپلەت ئىچرە ئۇخلىمايمەن.
پات-يېقىن، مەنمۇ بەخت تويىن ئويناپ،
دوستلاردەك شاتلىنىمەن، توختىمايمەن.

دەپ يېزىپ ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولىشىغا ئۈمىتسىزلىك كۆزقارايدۇ. ئەلۋەتتە مۇستەقىللىق ئۆزلىكىدىن كەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن كۆرەش ۋە يەنە كۆرەش كېرەك. شائىر كۆرەشسىز مۇستەقىللىقنىڭ قولىغا كەلمەسلىكىنى «ھايات يولى» شېئىرىدا مۇنداق يازىدۇ.

شۇڭا مەن بەختىنى كۆرەشتە دېدىم،
كۆرەشسىز ئۆتمەيدۇ ئۆمۈر بىر سائەت.

دېمەك شائىرنىڭ ھەربىر سائاتى كۆرەش بىلەن ئۆتىدىغانلىغىنى ئوچۇق ئىزھار قىلىدۇ.

ياسىنجان ماخمۇت شېئىرلىرىنىڭ شەكلى خىلمۇ-خىل، تېماتىكا مەزمۇنى كەڭ، ئىدېيەۋىي مەزمۇنى چوڭقۇر، تىلى يېنىك ۋە راۋان، تەسۋىرى جانلىق ۋە ئوبرازلىق، ھېسسىياتى جوشقۇن ۋە مۇھەببەت-نەپرىتى ئېنىق بولۇشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە.

شائىر ياسىنجان ماخمۇت ئۆزىنىڭ «ھايات يولى»، «قەشقىرىم»، «ئۇخلىمايمەن»، «تەييار تۇرۇڭ»، «خار قىلمايمەن ئانامنى»، «تاپانچىمىز ئانام سەن»، «تاڭ ئاتارمۇ؟»، «قەلەم ئالاي قولۇمغا»، «ئازار بەرمە مىسكىن دىلىمغا»، «تاقىتىم يوق»، «ساتما»، قاتارلىق كۆپلىگەن شېئىرلىرى ئارقىلىق ئۆز خەلقىنى بولۇپمۇ ياشلارنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھتا تەربىيەلەشتە مۇھىم رول ئاتقۇردى.

ياسىنجان ماخمۇت شائىر بولۇپلا قالماي بىر نەچچە ھېكايىلارنىڭ ئاۋتورى. ئۇ «تاجىخان»، «ۋىژدان ئاۋازى»، «پۇتى سۇنغان دوك ئىشەك»، «تروللېيبۇستا»، «تۆمۈر قاناتلىق قۇشلار»، «بۇ دەرتىمنى كىمگە ئېيتىمەن»، «قەپەزدىكى توتى قۇش» قاتارلىق ھېكايىلارنى يازغان. ياسىنجان بۇ ھېكايىلىرىدا ئۇيغۇرستاندا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدە ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۆزى كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان بەزى ۋەقەلەرنى ئېپكىلەشتۈرۈپ يېزىپ چىققان.

مۇشۇ ئاخىرقى ئون يىل جەريانىدا «تەغدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا»، «بېپەرۋا تۇرالمايمىز»، «دۈشمەندىن ئۆگىنەيلى»، «ئىتىقادىمىزدا چىڭ تۇرايلى»، «سىناق»، «21-ئەسىر بوسۇغىسىدا»، «مىللەتنى سۆيۈش ئىدېيەسىنى تىكلەيلى»، «مەڭگۈ ياڭرىسۇن ئۇيغۇر ئاۋازى»، «سىياسەتتىن چەتتە تۇرالمايمىز»، «ئەسىرلەر ساداسى»، «مىللەتنىڭ غېمى كىمنىڭ بويىندا»، «خائىننىڭ كاللىسى»، «تەغدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا»، دېگەنگە ئوخشاش سىياسى-نەزەرىيەۋىي ماقالىلارنى يېزىپ مىللىي مۇستەقىللىغىمىز ھەم ۋەتەن داۋاسى ھەققىدىكى ئۆزىنىڭ مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خەلقىمىزنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى ئويغىتىش يولىدىكى كۆرىشىمىزگە ئۆزىنىڭ ھەسسىسىنى قوشتى. شۇنداقلا «مىللىي غۇرۇرىمىزنى يوقاتمايلى»، «مىللىي ئەن-ئەنىمىزنى ساقلاپ قالايلى»، «مىللىي ئۆرۈپ-ئادىتىمىز ھەققىدە»، «مىللىي تىلىمىز ھەققىدە»، «تىلى يوق مىللەت بولمايدۇ»، «تالاقنى تالىشىپ قالدى» قاتارلىق ماقالىلارنى يېزىپ خەلقىمىزنىڭ مىللەت سۈپىتىدە ساقلىنىپ قېلىشىغا ۋە تەرەققى قىلىشىغا تەشەببۇسكارلىق قىلدى.

ياسىنجان ماخمۇت ئۆزىنىڭ مىللىي ھېسسىيات بىلەن ژۇغۇرۇلغان شېئىرلىرى، ھېكايىلىرى، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ بىلەن يېزىلغان سىياسى ماقالىلىرى ئارقىلىق قىرغىزستان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئۆز ھەسسىسىنى قوشتى.

ياسىنجان ھاجىمنىڭ ئۆمۈرلۈك يولدىشى تۇرانىۋۋى ھاجىم فرۇنزې كامۋول-سۇكنو كومبىناتىدا ئىشلەپ 1999-يىلى «ئەمگەك ۋېتىرانى» بولۇپ پېنسىيەگە چىققان. ئۇلارنىڭ 3 ئوغۇل، 3 قىز ۋە 13 نەۋرىسى بار. ئوغۇللىرى توختاخۇن بىلەن ئابابەكرىلەر پولىتېخنىكا ئىنستىتۇتىنى، كەنجى ئوغلى ئارسلان مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن. قىزلىرى ماھىرە، زۇلفىيە، نۇرىيەلەر تېخنىكوملارنى تاماملىغان.

بۈگۈنكى كۈندە ئۆمرىنىڭ يەتمىش بەشىنچى باھارىنى قارشى ئېلىۋاتقان كەمتەر ئىنسان، ئاق كۆڭۈل ئەدىب ياسىن ھاجىم ماخمۇدىنىڭ ھاياتىغا بەقۇۋەتلىك، ئىجادىغا مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

ئەكبەرجان باۋدون
پەلسەپە پەنلىرىنىڭ نامزاتى، دوتسېنت

Қирғизстан униңда яшиғанларниң макани

Дөләтниң байлиғи – хәлқ бирликидә

Көрнәклик драматург тәнқитчи Жаңиш Осман оғли Қулмамбетов бундин йерим жил илгири уйғур драма театирини қуруш һәққидә бир аз ейтқан еди. Шу һәқтә соридум:

- Уйғур театри һәққидики ишлар қандақ боливатиду?

- Худа буйриса, бу иш ишқа ашиду. Әң әввал уйғур театирини ечиштин алдин шу театрда ишләйдиған уйғур кадрларни тәйярлаш керәк. Буниң үчүн уйғур яшлиридин 7-8 оғул-қизни һәксиз оқутуш үчүн мумкинчилик бар.

- Уйғур театрини тәшкилләштики мәқсәт немә?

- Биз илгири Совет Иттипаки тәркивидә яшидуқ. Әлвәттә руслар бизгә театр ечип берип, кино тартишни үгәтти. Көп яхшиликларни қилди. Буниңға көз жумушқа болмайду, әлвәттә. Шундақ болсиму, таза толуқ тәңлик болмиғанлиқтин көпчилигимиз нарази едуқ. Қирғизстан мустәқиллиқ алғандин кейинла әркинликкә йәтишти. Өзимизниң халишимизчә китап журналларни чиқардуқ. Мәтбуат әркинлиги йолға қоюлуп көплигән гезитлар чиқиватиду. Болупму бадин сәнъәткә көңүл бөлүнүп театр ишлири, нахша-уссул ансамблири, әстрадилиқ нахшичилар бириниң кәйнидин бири пәйда болмақта. Бу наһайити яхши. Бирақ йәнила мени ойландуриватқан нәрсә Қирғизстанда яшайдиған башқа хәлкләрниң мәдәнийитини риважландуруш йолға қоюлмай, уларниң өрпи-адәтлиригә әһмийәт берилмәйватқини боливатиду.

- Бу оюнизни қандақ чүшәнсәк болиду?

- Қирғизстан кичик дөләт болғини билән көп милләтлик мәмликәттур. Хәлқниң 40%ни башқа милләтләр тәшкил қилиду. Шуңа биз дөлитимизни гүллитиш үчүн улар билән даим бирликта болуп, уларға алаһидә көңүл бөлишимиз керәк. Мән бурун рус һакимийитигә ичимдә нарази болғандәк Қирғизстанда яшиған башқа милләтләрму қирғиз хәлқигә нарази болмаслиғи керәк. Қирғизстанда яшиған һәр бир милләт өзини Қирғизстанниң пухраси һесаплап, мән – қирғизстанликмән ейталайдиған дәрижидә болуш керәк. Америкида қанчилиған хәлкләр яшайду. Улар өзлирини мән – грек, мән – әрмән дәп ейтишмастин, мән – американликмән дейишиду. Қирғизстанда қирғизлардин кейин өзбәк, орус, уйғур, тунган вә башқа милләтләр яшайду. Өзбәк вә рус драмтеатрлири бар. Әнди театрлири йоқ хәлкләргә ярдәм қилип, уларғиму театр ечип беришкә немишкә болмисун. Һәрбир милләтниң өз роһи байлиқи бар. Шу роһи байлиқлирини сақлап қелишла әмәс, қолдин кәлсә риважландуруш үчүн ярдәм бериш керәк. Пәқәт уларниң өрп-адәт, мәдәнийитини жуқури көтирипла қалмастин шуниң билән қатар, шу әлләрдин Чиңгиздәк қәләмкәрләр, Молдобасановтәк композитор, Күйүковадәк талантлик артист, врач, алимлар чиқип, шундақла йоқури мәнсәпләрни егилигән адәмләрниң болуши қирғиз хәлқи билән башқа хәлкләрниң бирликини техиму чеңитиду.

- Сиз уйғур театрни ечиш һәққидә яхши ойларни ейттиңиз. Мошу һәқтә йәнә қандақ ойлириңиз бар?

- Әлвәттә, һәр бир ишни һә дәп башлиғанда бир топ қийинчилиқлар болиду. Униң үчүн бир талай вақит керәк. Уйғурларнин «Ипархан» дегән легендарлиқ қизи һәққидә йезилған фактларни оқуп, толиму һаяжанландим. Шуңа «Ипархан» дегән музикилик драма йезип, уни келәчәктә көрәрмәнләргә тартуқилмақчимән. Әлвәттә, буниңда қатнишидиған қәһриманлар уйғурлар билән хитайлар болғанлиқтин, уйғурларниң ролида уйғур артистлар, хитайлар ролида қирғиз артистларни чиқармақчимән.

- Сизниң бу ойиңиз яхши. Бирақ, уйғур балилириниң ичидә ана-тилини яхши билидиғанлар наһайити аз. Шуңа өз ана-тилида оқушқа тоғра келиду. Шуниң үчүн уйғурлар зич жайлашқан йәрләрдә уйғур классларини ечишқа болмамду?

- Немишкә болмисун, ечиш керәк. Уларму өз ана тилини үгүнүп, риважландурушқа һәқлиқ. Айрим адәмләр «қирғиз тили тәрәққи қилмайватиду, көңүл бурулмайватиду» дәп вақирап дава қилишмақта. Бу пикиргә мән тамамән қошулмаймән. Әксинчә, қирғиз тили риважлиниватиду вә яхши йолға қоюлди, кәйни-кәйнидин чиқиватқан том-том китаплар буниң очуқ мисали.

- Иллий идеологийә бойичә қандақ ойда сиз?

- Мән жуқуриду ейттимғу, Қирғизстан көп милләтлик дөләт. Шуңа бизниң идеологийәмиз барлиқ хәлққә мувапиқ келидиған ортақ идеологийә болуши керәк. Мисали, айрим адәмләр Қирғизстанда бирла қирғиз әнъәнисигә асасланған идеологийә болуши шәрт, дәп вақираверидү. Өзәм қирғиз болсамму шундақ қуруқ вақирашларни яқтурмаймән. Биз өзимизнила көрмәстин, башқиларниму көрүшимиз керәк. башқа милләтләрниң яхши адәтлирини һеч бир уялмай қобул қилишимиз лазим. Мәсилән, қирғизларда өлүк чиққан өйидә қазанда гөш қайнап, бәзи вақитларда өлүк чиққан өй әмәс, той бериватқан өйгә охшап кетиду. Әнди уйғурларда болса «Мусибәт» дәп өлүк чиққан өйдин қайғусиға ортақ болуп, үч күнгичә шу өйдин түтүн чиқармай, йеқин туққанлири, хошна-қулумлири тамақ етип әкилип беришиду. Әлвәттә, мошундақ артуқчилиқ билән йетәрсиз жәһәтләрни таразилаш керәк. Йәнә қайтилайдиғиним Қирғизстандики барлиқ хәлқ бирликтә болуп, бир яқидин баш, бир яндин қол чиқарғандила һәқиқи тәрәққий қилған дөләткә айлиналаймиз.

- Мән қайси бир журналдин тарих пәнлириниң дохтури Набиҗан Турсунниң мақалисини оқудум. Униңда ШУАРдин турист болуп кәлгән икки уйғурни милицийәләр қорқутуп, ақчисини тартивалғанлиғи һәққидә сөз болиду. Шундақ көрүнүшләргә қандақ қарашкерәк?

- Әлвәттә, ундақ начар көрүнүшләр болуп туриду. У турмақ мениң мошу ейтқанлиримни яқтурмайватқан, маңа қарши чиққучилар болиши мүмкин. Бирақ буниң һәммисини көтүрүш керәк.

- Жуқурида уйғурлар жайлашқан йәрдә уйғур классларини ечиш һәққидә оюнизни ейтиңиз, бу һәқтә кимләргә муражиәт қилиш керәк?

- Әлвәттә, маарип министрликигә муражиәт қилишсун, оқуш китаплирини чиқириш үчүн маарип институтиға беришсун.

Жаңиш Осман оғли билән сөһбәттин кейин бундин бир қанчә бурун болуп өткән ишлар хиялимға кәлди. Шу ишлардин икки нәрсини туйғандәк болдум.

1970-жиллири Изибаевниң тәшәббуси вә күч чиқириши билән уйғур драмтетири тәшкиллинип, рәсмий түрдә штатлиқ 5-6 киши ишлигән болуп, бу топқа Қийим Сабирһажи йетәкчилик қилди. Турсун Тейип, Рәхмәт, Аминә Қадир, Пәрһат Һашир, Айтурған Һәсән қатарлиқ талантлиқ адәмләр өзлири тәйярлиған язғучи Зуннун Қадириниң «Ғунчәм» драммисини хәлққә тартуқлап, тамашибинларниң чоң алқишиға егә болушқан. Йәнә Қазақстандики уйғурлар зич жайлашқан районларға берип, өз талантлирини көрситип, бир талай йәрләргичә нами чиққан. Немишкиду кейинки вақитларда қайнаватқан қазанға соғ су қуйғандәк, бу топму өз өзидин тарап кетишти. Бу йәрдә бир нәрсини ашкарә ейтишқа тоғра келиду. Өткәнки коммунистик дәвридиму аз санлиқ милләтләр үчүн азирақ болсиму көңүл бурулғанлиғиға көз жумушқа болмайду. Лекин, бундақ көңүл бөлүшләр тар рамкида болғанлиқтин миллий аңсезим, миллий мәдәнийәтниң толуқ қанат йейишиға толуқ көңүл бөлүнмигәнликтин келип чиққан дәп ойлаймән. Буниңға мисал, уйғурлардин чиққан талантлиқ сәнъәткарларға анчә көңүл бөлүнмиди. Хәлқ арисида уйғурларниң қиммәтлик байлиқлирини жиғиш вә уни сақлап қелиш үчүн һеч қандақ көңүл бөлүнмиди. Мәсилән, уйғур елиниң баһа йәткүзсиз алтун ғәзниси болған «12 муқам»ни толуқ билидиған Мәттайи р ака дегән киши болған. У Фрунзеда яшиған болсиму, һечким униңға келип шу байлиқни йезивалайли дәп қизиқиш турмақ, уни ойлапму қойған әмәс. Кейинрәк бу байлиқниң мәнисини чүшәнгән Өзбәк туққанлар Ташкәнттә атайин чақиритип, лентиға яздуривалған. Һазирму Қирғизстандики сәнъәт ишлирини башқурған йетәкчиләр у киши һәққидә һеч нәрсә билмәйду. Жуқуриду ейталғандәк Қирғизстандики уйғур театриниң топи өз өзидин тарқилип кәткәндик кейин Әркин Һезимов – қабилийәтлик қиз-оғулларни топлап «Юлтуз» нахша-уссул ансамбилини түзгән еди. Бу муасанға чүшмиди. Бу артистларни тамақландуруш, кәч қалса өйгә йәткүзүш үчүн кәткән пулларни Әркин өз бойниға елип, ансамблниң расходлирини өзин көтәргән. Бу топ Қирғизстанда конкурсларда қатнишип диплом вә баһалиқ мукапатлар елишқа муйәссәр болған еди. Мана шу Әркин Һезимов һазир 70 жиллиқ юбилейини өткүзүш алдида. Униң һәққидә һечким ойлашқиниму йоқ. Мәндә йәнә шундақла мундақ бир ой пәйда боливатиду. Һелиму кәч әмәс. Бизниң юртдишимиз муқамчи Мәттаһир акиға һазирму әмгикини баһалап лайиқ бир нам берип қойса, бу уйғур хәлқи үчүн көрситилгән һөрмәт болар еди.

Жуқурида Жаңыш Осман оғли ейтқандәк Қирғизстнада яшиған барлиқ милләтләр бир мәқсәт, бир ойда болғандила дөлитимизниң бай вә күчлүк болишиға шәк йоқ. Бундин бурун мәнму уйғур хәлқиниң тәливини қоллап, сөз қилғинимда «Немә сәнму уйғурму?» дәп ейтқанлар болған. Гәп униңда әмәс, бирлишип билләә ишләштә, Қуръани Кәримдә «Сән өзәңгә немини халисаң, башқиғиму дәл шуни хала» дәп ейтилған. Қени әмисә, Қирғизстанниң барлиқ хәлқлири бирлишип, билләә нахша ейтайли.

Сөһбәтләшкән Абдулла Қарасартов, штаттин ташқири мухбиримиз

دۇنيادا ئەڭ چوڭ

دۇنيا بويىچە ئەڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان داۋا

مىلادىي 1205–يىلى ھىندىستانلىق مالوجى چورات ئۇزىنىڭ ئامموۋىي مۇراسىملارغا رىياسەتچىلىك قىلىش ۋە دىنىي مۇراسىملارغا قاتنىشىش ھوقۇقى توغرىسىدا ئەرز سۇنغان ئىكەن. بۇ ئەرز 761 يىل جەريانىنى باشتىن ئۆتكۈزۈپ ئاخىرى 1966–يىلى 4–ئاينىڭ 28–كۈنى پۇنادا بىر تەرەپ بولغان. چوراتنىڭ ئەۋلادلىرىدىن پاتلوجى داۋادا غەلىبە قازانغان. بۇ تارىختىكى داۋالار ئىچىدە سۈرۈشتە قىلىنغان ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن بولغان داۋا ھىساپلىنىدۇ.

دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ تۈرمە

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خاركوۋ تۈرمىسى دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ تۈرمە بولۇپ 40 مىڭ مەھبۇسنى سىغدۇرغىلى بولىدۇ.

دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ جازا لاگېرى

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قاراغاندى ۋە كولىمادىكى ئىككى جازا لاگېرى دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ جازا لاگېرى ھىساپلىنىدۇ 1958–يىلى بۇ ئىككى لاگېرنىڭ ھەر بىرىگە بىر مىليون 200 مىڭدىن بىر مىليون 500 مىڭغىچە مەھبۇس سولانغان ئىدى.

دۇنيا بويىچە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرلىرى ئەڭ كۆپ دۆلەت

1918– يىلىدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىدا قۇرۇلغان ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرلىرىنىڭ ئومۇمىي سانى ئەزەلدىن رەسمىي ئېلان قىلىنىپ باققان ئەمەس. مەلۇم بولۇشىچە، 1946– يىلى 200 دىن ئارتۇق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرى بار ئىكەن. 1956 – يىلى ئورغۇنلىغان ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرلىرىنىڭ باشقۇرۇش جەھەتتىكى قاتتىقلىقى بىر ئاز بوشاشتۇرۇلغان. گوللاندىيىنىڭ ئېلان قىلغان مۆلچەر سانىغا قارىغاندا، 1921– يىلىدىن 1960 – يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرلىرىدا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى 19 مىليونغا يەتكەن. 1922 – يىلىدىن ئىلگىرى بۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگېرلىرى مەخپىي ساقچىلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان، 1922 – يىلىدىن 1934 –يىلىغىچە ئوگ پ ئۇنىڭ، 1934–يىلىدىن 1946 – يىلىغىچە ن ك ۋ د نىڭ، 1946 –يىلىدىن. 1953– يىلىغىچە م ۋ د نىڭ، 1953–يىلىدىن كېيىن ك گ ب نىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ كەلگەن. 1961–يىلىدىن باشلاپ مەھبۇسلارنىڭ كۈنىگە 2400 كالورىيە ئىسسىقلىقتا ئېرىشىشى بەلگىلەنگەن.

دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ نېفت شىركىتى

ئامېرىكىنىڭ نيۇ–جېرسى ئىشتاتىدىكى ئېكسون شىركىتى (بۇرۇن ستاندارت نېفت شىركىتى دەپ ئاتىلاتتى) دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ نېفت شىركىتى بولۇپ، 127مىڭ ئىشچى–خىزمەتچىسى بار. ئۇنىڭ 1978–يىلى 1–ئاينىڭ 1–كۈنىگىچە مەبلىغى 192 مىليارت فرانكقا يەتكەن.

دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ نېفت ئايرىش زاۋۇتى

ۋېنسۇئېلانىڭ ئاموياقولتۇقى نېفت ئايرىش زاۋۇتى دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ زاۋۇت بولۇپ، ئۇ، يىلىغا 32 مىليون توننا نېفت ئايرىپ چىقىرالايدۇ.

دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى–دۆلەت بايرىقى

دانىيەنىڭ دۆلەت بايرىقىنى 1219–يىلىغىچە سۈرۈشتە قىلغىلى بولىدۇ. «دانىيە برونىگ» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن ئاستى قىزىل، ئاق «+» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن بايراق، دۇنيادىكى دۆلەت بايراقلىرى ئىچىدە ئەڭ بۇرۇنقىسى ھېسابلىنىدۇ.

دۇنيا بويىچە تۇنجى قېتىم جەنۇبىي قۇتۇپنى كېسىپ ئۆتۈش

ئەنگلىيىنىڭ 12 كىشىدىن تەركىپ تاپقان بىر گۇرۇپ تەكشۈرۈش ئەترىتى دوكتۇر ۋىۋىئان فوكخىسنىڭ يېتەكچىلىكىدە 99 كۈن سەپەر قىلىش ئارقىلىق 3473 كىلومېتىر مۇساپىنى بېسىپ، ئاخىرى 1958–يىلى 3–ئاينىڭ 2– كۈنى سائەت 13 تىن 47 مىنۇت ئۆتكەندە بىرىنچى قېتىم غەلىبىلىك ھالدا پۈتكۈل جەنۇبىي قۇتۇپنى كېسىپ ئۆتكەن.

Уйгур шаирлири

Садыр Палван

(1798-1872)

Родился Садыр Палван в бедной дехканской семье в 1798 году, в селении, расположенном неподалеку от Кульджи. В те времена уйгуры, проживавшие в Кашгарии, были насильно переселены маньчжурами в долину реки Или, и все население было поделено на группы по сто семей в каждой. Эти каждые сто семей составляли одно поселение, а во главе каждой сотни стоял избранный народом староста, по имени которого и называли основанное поселение. Ввиду того, что старостой села, где родился Садыр Палван, был некто Мулла Тохты, то и село стало называться Мулла Тохты юзи, т. е. сотня Муллы Тохты.

Рожденный в бедной дехканской семье, Садыр с раннего детства познал тяготы и, уже совсем юным, вступив на путь борьбы за освобождение своего народа, до конца жизни не складывал оружия. Правда, он стоял на неверных позициях в методах борьбы, был сторонником индивидуального террора и потому много лет провел в одиночестве, скрываясь в горах и уничтожая ненавистных народу правителей. И только к концу жизни Садыр Палван понял необходимость организованной борьбы, и это привело его в ряды восставших в 1864 году дехкан. Став одним из руководителей восстания, когда ему было уже за шестьдесят, Садыр показал беспримерный героизм солдата и замечательные способности полководца. Благодаря его тактическому умению и военной хитрости была взорвана стена в крепости Баяндай, которая была взята штурмом, что означало победу восстания. Много раз Садыр Палван подвергался аресту со стороны маньчжурских чиновников, и каждый раз ему, благодаря поддержке народа, удавалось совершать побег из тюрьмы. Народ всегда скрывал его, помогал

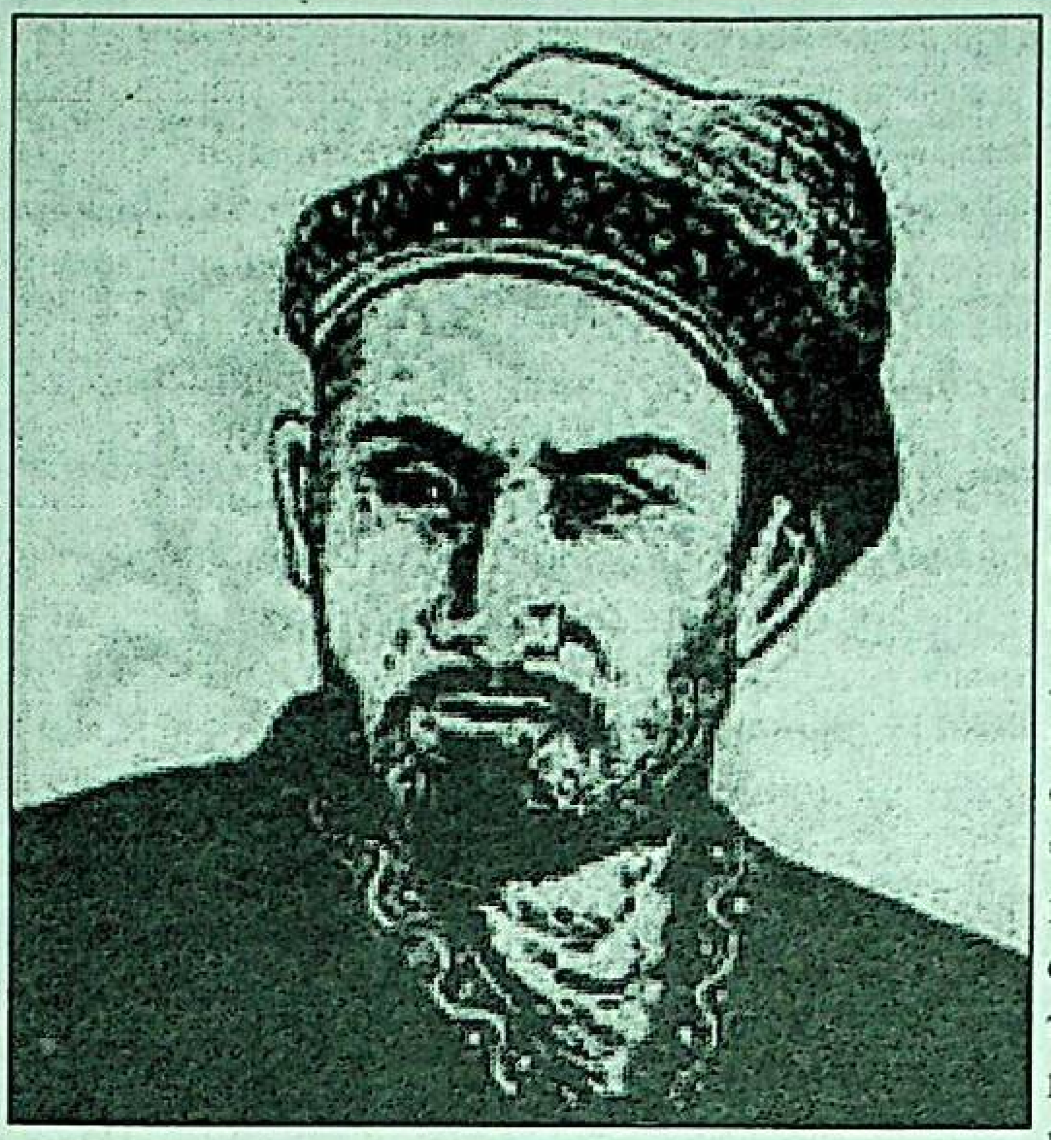

ему и слагал о нем легенды, потому что знал, что Садыр Палван борется за народное счастье.

После победы восстания 1864 года среди руководителей началась грызня за власть. Видя все это, Садыр отошел от политической деятельности. Он скончался в довольно преклонном возрасте в 1872 году.

Садыр Палван был не только полководцем и борцом, сражавшимся с оружием в руках за освобождение своего народа. Он обладал незаурядными поэтическими способностями и, будучи абсолютно неграмотным, сумел, благодаря своему многогранному таланту, создать десятки песен, которые до сегодняшнего дня живут в народе. Поэт создал произведения, насыщенные идеей борьбы, показывающие тяжелую жизнь народа.

Борясь против маньчжурского чиновничества и своих уйгурских феодалов, Садыр Палван никогда не выступал против простых людей, независимо от их национальной принадлежности. Он не знал чувства национализма, среди его друзей и соратников по борьбе были не только уйгурские джигиты, но и казах Есбол, монгол Доглан и многие другие.

Садыр Палван видел, что маньчжурские правители угнетают не только уйгур, но и свой народ, и потому в борьбе против них он выступал вместе с бедняками-маньчжурами, вместе с ними перенося все тяготы и лишения.

В истории каждого народа и каждой литературы те или иные деятели занимают определенное место. Одни выдающиеся люди становятся основоположниками литературы, другие - политические деятели - занимают место в истории государства. Отличительная черта Садыра Палвана заключается в том, что он соединил в себе оба эти качества. Являясь и певцом и полководцем уйгурского народа, он сумел сыграть огромную роль и в государственной и в культурной области.

www.uighur.narod.ru

Уйғурлурумға тәшна болуп кәлдим

Қирғизстан хәлқи Ассамблейисиниң 5-курултейиға Жалал-Абад области Сузак наһийәсидин вәкил болуп кәлгән Тохтипаша Якубжане қизи билән сөһбәтләшкән едуқ. Диққитиңларға шу сөһбәтни сунивәтимиз.

- Бишкеккә хуш келипсиз! Бүгүнки Курултай билән табрикләймиз! Өз һаятиңиз һәққидә қисқчә сөзләп бәрсиңиз.

- Рәхмәт. Алди билән мәнму мошу Курултай мунасивити билән Сизни вә барлиқ Қирғизстандики уйғур аялларни тәбрикләймән. Мән 1951-жили Уйғурстанниң Ғулжа шәһридә дунияға кәлдим. 1959-жили ата-анам билән Қазақстанниң Алмута шәһригә көчүп келип орунлашқан екәнбиз. Шу йәрдә мән орта мәктәпни тамамлап, Аллаһниң тәғдири билән әргә тегип, Қирғизстанниң Жалал-Абад области Сузақ наһийәсидә яшаватимән. 1975-жили Жалал-Абадтики Сода техникумиға кирип, уни тамамлиғандин кейин 1979-жилдин башлап, Сузақ наһийәсидики умумий тамақлиниш ширкитидә 20 жилдин ошуқ хизмәт қилдим. Һазир өйдә, лекин бекар олтурмастин, һәрикәт қилип, мәзкөр наһийәдики уйғурлиримизниң санини һакимийәтләрдин ениқлап, Сузақта 500 аилә уйғур яшаватқанлиғини. Лекин уларниң өрпи-адәтлири билән тили өзбәкчә вә қирғизчә болуп кәткәнликини көрүп, миллитим тәғдиригә бәк ечиндим.

- Сизниң бу милләтсүйәрлик ирадиңизгә немә сәвәп болди?

- Ата-анамниң милләтпәрвәрликиниң қенимға сиңгәнлики, оқуғучилиқ дәвримдин тартипла иҗтимаий паалийәтлиригә актив қатнишип келиватқиним сәвәп болса керәк. Келәчәктики әвлатлиримиз ата-анилириниң тилини вә өрпи-адәтлирини унтуп йоқитивәтмисун, дәп ечинип миллитим үчүн азирақ болсиму хизмәт қилай дәп һәрикәтлиниватимән. Шуңа бу курултайға вәкил болуп кәлдим.

- Алдиңизда қандақ мәқсәтләрни көзләватсиз?

- Алдимизда Қирғизстан һөкүмити яритип бәргән имканийәтләрдин пайдилинип, миллитимизниң мәдәнийәт-сәнъәт вә өрпи-адәтлирини сақлап келиш вә риваҗландуруш үчүн уйғурларни һәрикәтләндүрүп, һәрхил байрамларда миллий таамлар көргәзмиси көрситип, миллий кийимләр билән мәйданға чиқип туруш, яшлиримизға ана-тилида синипларни, курсларни ечип, уйғурларниң тарихи вә мәдәнийәт-сәнъитидин хәвәрдар қилсақ дегән арзуйим бар.

- Бу ишта Сизгә ярдәм қилидиған яки Сиз ишәнч қилидиған адәмлириңиз барму?

- Бу мениму узақтин буян ойландуридиған тема. Ойлаймәнки биз уйғур алимлири, зияли, язғучи шаирлиримизни жайларға тәклип қилип, уларниң докладлирини уюштуруп, сәнъәтчилиримизниң концертлирини намайиш қилип, уйғурларниң көзини ечиш – мана шу мәқсәттә бу қетимқи сәпиримдә нурғун мәсилиләрни «Иттипақ» рәһбәрликигә йәткүзүп, уларниң ярдимини алимән дегән ойда кәлгән едим.

- Сизниң бу мәқсәтлириңиз әмәлгә аштиму? Қанаәт һасил қилдиңизму?

- Раст сөзүмни ейтсам, мениң оюмкидәк болмиди. Мән «Иттипақ» рәиси вә һәйъәтлири билән учришип, биллә олтуруп, өз ойлиримни кән кушадә ейтип, уларниң мәслиһәтлиридин пайдилинип, кейинки ишлиримға савақ қилармән десәм, ундақ пурсәт болмиди. Шуңа мениң мошу пикиримни өз әйни билән башқиларға йәткүзүшиңизни тәләп қилимән. Әмма бир хошал болғиним, «Иттипақ»тин Уйғурстанниң көк байриғидин бирни алдим. Худа буйриса, өзәмниң үстилим үстигә тикләп қоюп, Аллаһдин яхши нийәтләрни тиләп иш башлаймән.

- Курултайдин қандақ тәсиратларни алдиңиз?

- Мән бу Курултайдин чоң тәсиратларни алдим. Болупму, Президентимизниң докладида ейтилған сөзләр, һәмдә милләтләрниң қошиватқан һәссиси тоғрисидики разилиқ пикирләрни аңлап, мәмнун болдум.

- Қандақ тәләплириңиз бар?

- Бундин кейин сизләр билән қоюқ мунасивәттә болуп, жуқурида ейтилғандәк «Иттипақ» рәһбәрлири, артистлиримизни, зиялилиримизни чақирип, мәдәнийитимизни сақлап келиш үчүн әмәлий ишларни қилишимиз керәк дегән ойда мән.

- Илаһим, күткән арзуйилириңизға йәткәйсиз. Сөһбитиңиз үчүн рәхмәт. Милләт йолида басқан қәдәмлириңизгә Аллаһ күч-қуват бәрсун.

Сөһбәтләшкән Х. Турдиева

ئىنتېرنېت سەھىپىلىرىدىن

يەسلى بالىلىرىدىنمۇ خىتاي تىلىدىن ئىمتاھان ئالماقتا

نۆۋەتتە خىتاي ھۆكۈمىتى مانا شۇنداق پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئۇيغۇر ئېلىدە خىتاي تىلى ئوقۇتۇشنى سەبىيلەردىن باشلاش ھەرىكىتىنى كۈچەيتىۋاتقان بولۇپ، ئاتا-ئانىلارمۇ خىتاي تىلى مائارىپى بارغانسېرى كۈچەيتىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن بۇنىڭغا ماسلىشىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان ئىكەن. قەشقەرنىڭ مەلۇم ناھىيەسىدىن بىر ئۇيغۇر ئايال ئۇيغۇرلارنىڭ بالىلىرىنى ھازىر خىتايچە مەكتەپكە بېرىشتىن بۇرۇن خىتايچە يەسلىگە بېرىۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى.

شەرقىي تۈركىستاندا يەنە سىياسىي تۇتقۇن

خىتاي ھاكىمىيىتى خەلقئارالىق كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتىنىڭ شۇنچە نارازىلىقىغا قارىماستىن، شەرقىي تۈركىستاندا بىگۇناھ ئۇيغۇرلارنى سىياسىي سەۋەپتىن تۇتقۇن قىلىپ ئازاپلاش ھەرىكىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە. ش ت ئى م نىڭ ئىگەللىشىچە يېقىندا قاراماي شەھەرلىك ساقچى دائىرىلىرى قاراماي شەھىرىدىكى ئىككىنچى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئەركىن، يەككە تىجارەتچىلەر ئادىل كېرىم، پەرۋەر، مۇختەر قاتارلىق ئۇيغۇر ياشلىرىنى «بۆلگۈنچىلىك تەشكىلات قۇرغان» دېگەن بوھتان بىلەن قولغا ئالغان ۋە ھېچ بىر دەلىل - ئىسپات بولمىغان شارائىت ئاستىدا ئەركىننى تەشكىلات رەھبىرى دېگەن جىنايەت بىلەن ئۆمۈر ۋايەتلىك قاماق جازاسىغا، قالغانلارنى سەككىز يىللىقتىن قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلغان.

ش ت ئى م يۇقارقى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە خەلقئارالىق كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرىغا مۇراجىئەتنامە يوللاشقا ھازىرلانماقتا.

ئۆزبەكىستاندىن خىتايغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن ھۈسەنجان جەلىل خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن تېررورىزمدا ئەيىبلەنمەكتە

«ئاسسوشىيېتېد-پرېسس» ئاگېنتلىقىغا ئاساسلانغان «خىتاي پوچتىسى»نىڭ خەۋەر قىلىشىچە كانادا پۇقراسى، ئۇيغۇر ئىسلام ئاكتىۋىستى ھ. جەلىل ئۆزبەكىستاندىن خىتايغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن سوتقا تارتىلدى. ئۇنى تېررورىزمدا ئەيىبلىمەكتە. ئۇ ھەقتە خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى خەۋەر قىلدى.

«ئۇيغۇر ئىمام» ھ. جەلىلنىڭ تارىخىنى بىز تەكرار يازغان ئىدۇق. ئۇ 26-ئىيۇل كۈنى كانادا ھۆكۈمىتىنىڭ قاتتىق قارشىلىق قىلغىنىغا قارىماي خىتايغا ئۆتكۈزۈپ بېرىۋېتىلگەن ئىدى.

ش ت ئى م

Сахавәтлик инсанлар

Тоқмақ шәһри Қирғизстанниң шималидики қедимий вә чоң шәһәр болуп, 140 жиллиқ шәһәр статусқа егә. Бу шәһәрдә һәр хил милләтләрдин тәркип тапқан 110 миң адәм яшайду. Жүмлидин уйғур миллитидин миң адәм истиқамәт қилмақта. 2002-жили қурулған «Иттипақ» жәмийитиниң Тоқмақтики шөбиси қаримиғида көплигән активистлар һәмдә «Иттипақ» гезитимизниң жанкүйәрлири актив паалийәт елип бармақта. Биз шуларниң бир қисмини диққитиңларға сунмақчимиз.

Мәсчит имами

Тоқмақтики «Шакирхан Төрә» намлиқ мәсчит шәһәр бойичә дәсләпки селинған мәсчиттур. Бу мәсчит 1944-жили Уйғурстанниң Ғулжа шәһридә қурулған Шәрқий Туркистан жумһурийитимизниң рәиси болған Әлихан Төрәмниң атиси Шакирхан Төрәмниң тәшәббуси билән 1865-жили селинған. Әлихан Төрәмму мошу мәсчит йенидики өйидә туғулған еди. Шундин бери мәсчит өз орнини йоқатмай қәддини көтүрүп Тоқмакқ шәһридә алдинқи мәсчитләрниң бири болуп қәд көтүрүп турмақта. Униңда һәр хил милләтләр мусульманлири қериндашлардәк инақ һалда Худа йолида ибадәт қилмақта. Бу мәсчит селинғандин буян қанчилигән өлүмалар,

қанчилигән илимлик қарилар имамлиқ қилип өтти десиңизчу. Һазир мана бу мәсчиттә шу өткәнләрниң изини бесип, уларниң атқурған сахавәтлик ишлирини давамлаштурған Имиржан–һажи Барат оғли Қасимов имамлиқ вәзиписини атқурмақта.

Имиржанниң ата-аниси 1954-жили Қәшқәрдин келип Тоқмақ шәһригә орунлашқан. Имиржан *1966-жили Тоқмақта туғулуп* Ә. Навайи намидики өзбәк мәктивидә оттура билимгә егә болуп, 1989-1993-жиллири Бухарадики «Мирәрәб» мәдрисисидә билим елип кәлгәндин буян та һазирғичә мәзкүр мәсчиттә имамлиқ қилмақта. У талай яшлириға дини билим берип, өзиниң еғир бесиқлиқи қираәт қилғандики саз авази һәмдә һәзрити Муһәммәт Әләйһиссаламниң нәсиһәт вәзилирини әрәбчидин дәл тәржимә қилип мөмүнләрниң дилиға йәткүзгәнлиги түпәйлидин униңға ихтида қилғучилар барғансери көпийип Тоқмақ жамаити алдида чоң һөрмәткә сазаввәр болуп кәлмәктә.

Үч қиз, бир оғулниң меһриван атиси, 2002-жили һажилиқни өтәп кәлгән Имиржан-һажим гезитимизниң чиң ихласмәнлиридин һесаплиниду. Униң билән болған сөһбәттә: «Иттипақ гезитимиз уйғур тилида әрәб йезиғида чиқиватқини мени қизиқтуриду. Униңда ана вәтинимиз билән қан-қериндашлиримниң һал әһвали һәққидә көп йезиливатиду. Мән бу гезитқа муштәри болушум билән униң оңушлуқ чиқип турушиға тиләкдашлиқ билдүримән вә келәрки жилдин тартип униң муштәрилирини көпәйтишкә мәсчит қәвмини һәрикәтләндүрүшкә тәйярмән. Илаһим ана тилимиздики бу гезит техиму гүлләнсун – Амин!» - дәп дуа қилғанда биз һаяжан илкидә қалдуқ.

Бу жил Тоқмақ жамайити тәрипидин өткүзүлгән Имиржан һажимниң 40 яшлиқ мәрикисини «Иттипақ» гезити тәһрирати намидин тәбрикләп, униңға саламәтлик, аилисигә хатирҗәмлик тиләймиз.

Мәрипәт сөйгән чокан

Пәридәм Обулқасимова Тоқмақтики уйғурлар арисида алий мәлуматлиқ аяллиримизниң бири. Мәрипәтчи бу аял Тоқмақтики түрк лицейида рус тилидин дәрс бериду. У «Иттипақ»ниң Тоқмақ шөбисиниң яшлар кеңишиниң рәиси болуп ишләш жәриянида яшларни жәлип қилиш йолида көп хизмәтләрни атқурди. Йәрлик гезитларға мақалиларни язди. Шөбә тәрипидин өткүзилидиған сахавәтлик паалийәтлиригә паал қатнишип өзһәссисини қошуп кәлмәктә. Аз гәп қилидиған, көп ойлайдиған Пәридә миллитиниң тәғдирини ойлап, жирақни көзләп қилидиған сөзлири, униң әтрапидикиләргә ибрәт болалайду.

Мәсилә: ианә жиғип, сахавәтлик ишларни қилсақ, бу наһайити яхши. Лекин шуниң билән биллән уйғур мәдәнийитини көтүрүштә бирәр қетим мәдәний паалийәт өткәзсәк гүл үстигә гүл болатти. Шу чағда жан дилим билән уйғурумниң шәнини көтүрүштә хизмәт қилған болар едим – деди биз билән болған сөһбәттә. Әпсуски, шөбә қурулғандин буян бирәр қетимму уйғур мәдәнийитини көрситиштә паалийәтләр өткүзүлгини йоқ.

Пәридәмдәк өз миллитигә көйидиған аңлиқ аяллиримиздин пайдиланмай жүргинимизгә ечинимән. «Иттипақ» гезитимизниң ишқивази П. Обулқасимованиң өз хәлқи мәнпиәти үчүн ейтидиған адил пикирлири, бүйүк арзу-арманлириниң келәчәктә әмәлгә ашидиғанлиғиға чоқум ишинимән. Пәридәниң тениға саламәтлик, ишиға мувәппиқийәт, турмушиға хатирҗәмлик тиләймиз.

Мәшрәп әһли

Әгәр Төрәм Нурмәһәммәтжанов һәққидә сөз ачидиған болсақ, у Тоқмақ уйғур жамаити арисидики абройлуқ кишилардин болупла қалмай он төрт кишидин түзүлгән мәшрипимизниң жигит-беши. Бу мәшрәпниң әзалири худди ака-укидәк инақ яшап, той-төкүн, нәзир-чирақларда бирбиримизгә яр-йөләк болуп келиватимиз. Төрәм мәшрәпниң қаидилик өтүшигә һәрикәт қилип өзиниң тәшкилатчанлиғи вә силиқ сөзликидин көпни қаил қилалайдиған адәм. У өз миллитини сөйүду. Болупму уйғур саз нахшилирини аңлашқа хуштар. У маңа: «Биз Тоқмакта чоң болуп, өзбәкчә оқуп, қериндаш өзбәк хәлқигә арилишип чоң болғанлиғимиздин өз миллитимизниң меһридин толуқ бәһир алалмиған едуқ. Әнди сениң дутар челип ейтқан нахшилириңдин қериндашлириниң муңзарини аңлап, миллий ғорурум ойғанди. Болупму «Тәңлирим япрақ, титрәп тохтиди» дегән нахша растинла тәңләрни титритип уйғурниң каж тәлийини көз алдимға әкилидиған болди. Шу нахшаңни йәнә бир ейтқина адаш, дәп соринатти». У мәшрәп көргән, әдәп әхлақлиқ, рәсим-қаидилик болуп, миллий өрпи-адәтни миллий сәнъитини сөйидиғанлиғи раст. Мана йеқинда Төрәм атилиқ вәзиписини өтүп чоң оғлини өйлиди. Униң тойиға Тоқмақ жамаити Дәкәмтә қатнишип, пүтүнләй миллий адәтләр бойичә дағдуғулуқ өтти. «Өзәң яхши болсаң, яхши адәмләр йениңда» дегәндәк Төрәмниң Тоқмақ жамаити арисидики аброй изитиниң қанчилик екәнлигини байқидуқ.

Төрәм Нурмуһәммәтжанов 1954-жили Қәшқәрдә туғулуп, 1959-жили ата-аниси билән Тоқмаққа келип орунлашқан. Өзбәк мәктивини тамамлап, механизаторлар училищесини пүттүргәндин кейин 1976-жили Тоқмақ қатнаш базисиға ишқа орунлашқан. Шундин бери бир жайдила ишләп кәлмәктә. Икки оғул, икки қизниң меһриван атиси, гезитимиз жанкүйәри болған Төрәмниң тенигә саламәтлик, аилисигә хатирҗәмлик хизмитидә ақ йоллуқ болушиға тиләкдашмиз.

Уйғур ашханиси

Йолиңиз чүшүп Тоқмаққа келип қалсиңиз мәркизи қатнаш бекитиниң даирисидә бир нәччә ашханә - кафедар бар. Шуларниң қатаридики «Фәррух» намлиқ ашханә бизни бирдин өзигә җәлип қилди. Униңда һәр хил уйғур таамлирини ләззәтлик тәйярлайдиғинини билип, шу таамдин бир истимал қилған киши қайта кирип, мақтап жүргәнлирини көп қилишләрдин аңлиғинимиз үчүн мошу ашханиға киргән едуқ. Бизни жирақтинла көргән көптин бизгә тонуш оттура бойлуқ яш аял алдимизға чиқип, хуш чирай күтивалди.

- Келиңлар акилар, қайси шамаллар учуруп кәлди – дәп бүгүлүктики жозиға тәклип қилди.

- Тамақлириңларниң ләззәтлик шамили вә хәлқниң мақтиши билән кәлдуқ. – дәп олтардуқ.

- Бәлки шундақту, «Биз хәқниң тамақлири пуриғи иллиқ һәм түри көп. Қизим, қиз бала дегән тамақ етишкә кәлгәндә чаққан һәм уста болиши керәк» дәйтти анам. Әшу анамдин көңүл қоюп үгүнивалған тамақлирим әнди турмушумға әскитип херидарлирим рази болуп чиқиватиду. Һәтта, тамақлиримиздин башқа, әгәр халиғучилар, жирақтин кәлгән йолувчилар сорап қалса, қаймақлиқ әткәнчейимизму тәйяр. – дәп сөзләп бәрди у бизниң соаллиримизға жавап ретидә.

Бу даим чирайида күлкә садаси әкс етип туридиған бизниң сөһбәтдишимиз мошу ашханиниң егиси Аминәм Қасимова еди. Униң ата-аниси тәғдирниң гәрдиши билән өз ана юрти Ғулжидин айрилип 1961-жили Қазақстанниң Алмута шәһригә көчүп кәлгән. 1963-жили Алмутида туғулған Аминәм ата-анилири билән Қирғизстанниң Иссық-Ата райониға қарашлиқ Кәң-Булуң йезисиға көчүп кәлгәндин кейин балилиқ чағлири шу йәрдә өтүп, оттура мәктәпни пүттүргәндин кейин 1984-жили Тоқмақлиқ Әркинжан Қасимовқа турмушқ чиқип бәхтлик яшап кәлмәктә. Улар икки пәрзәнтниң ата-аниси болди. Оғли Фәррух Тоқмақта алий билим юртида оқуватиду. Қизи Гүлбаһар орта мәктәпни пүттәрди.

БизҚирғизстанда яшап яман күн көрмидуқ. Иш – оқитим яхши. Ашханамдики ашпәзләдин Һажиайим, Соня вә Дилбәрләрдин миннәтдармән. Шәһримихдики уйғур «Иттипақ» шөбиси мәдәнийәт күнлирини өткизип қалса уйғур таамлириниң көргәзмисини уюштурушқа тәйярмән – дегән Аминәмниң сөзлири униң таамлиридинму йеқимлиқ аңланған еди бизгә. «Иттипақ» гезитимизниң ихласмәнлиридин болған Аминам Қасимоваға яхши саламәтлик аилисигә бәхт тиләп, херидарлириниң йәниму алқишлириға еришишигә тиләкдашлиқ билдүримиз.

Сахавәтлик инсан

«Базарда миң киши, көңүлдә бир киши» дегинидәк Тоқмақ шәһриниң мәркизи базаридики дуканлар қатарида «Соғдиана» намлиқ дукан көзгә алаһидә чүшиду. Мән бу дуканға һәр айда гезитимизни әкилип тапшуримән. Дукан егиси Қәһриман абдуқадир оғли Турдиев мени көрүш биләнла хуш қарши алидудә, келиң хизмәттә болай, немә керәк? дәп меһман достлуқ билән немишкиду содиниң сөзини қилмай, гезитимиз қандақ чиқиватиду? Силәрдә қандақ проблемилар бар? тартинмай ейтиң. – дегән сөзләрни қилидудә қиливатқан зөрүр ишини тохтитип қоюп пүтүн диққити билән бизгә бурулуп қарайду. «Буғдай нениң болмиса, буғдай сөзүн йоқмиди» - дегини мошумекин. Бирақ у һәм буғдай нанлиқ, һәм буғдай сөзлик кишидур. У Тоқмақтики гезитимиз жанкүйәрлиридин болуп, «Иттипақ» шөбисиниң активлиридин бири. У өз миллитини сойидиған миллий мәдәнийәтни көтүрүшкә күч чиқиридиған аңлиқ уйғур жигитлириниң бири болуп Тоқмақта «Иттипақ» шөбиси тәрипидин һәр жили нәччә қетим елип бериливатқан сахавәтлик ишларда – ажиз, кәмбәғәл, накалар билән нарисидиләргә ярдәм қолини созуп бериватқанлардин бири. У шундақла өз ишиғиму пухта өзиниң силиқ сөз еғир бесиқлиғи түпәйли униң херидарлири миннәтдар болуп, содиси яхши болмақта.

Қәһриман Турдиев 1960-жили Тоқмақта туғулған. Оттура мәктапни яхши баһада тамамлап сода техникумини 1982-жили оқуп пүттүргәндин кейин һазирғичә сода ишлири билән шуғулланмақта. У үч пәрзәнтлик инақ аилиниң егисидур. Биз униңға саламәтлик, аилисигә хатирҗәмлик, сахавәтлик ишлирида мувәппиқийәтләр тиләп, миннәтдарлиғимизни билдүрмәкчимиз.

Абдусалам Ғаппар

Талантлиқ яш сәнъәткар

Улуқ Аллаһ вә ана тәбиәт ата қилидиған тәбии талант – қабилийәт һәммигила нәсип боливәрмәйдиғини ениқ. Лекин тәбии таланти бар балиму әтрапидикиләрниң гәмхорлиғи ярдими вә тәрбийәси билән талантини жари қилдуруп, риважландуруш йолиға меңип яхши нәтижиләргә йетиши мумкин.

Сәйярә Султан қизи Хәйриева әнә шундақ қизлиримиздин биридур. У 1991-жили 15-июньда Бишкектә туғулған. 51-мәктәпкә оқушқа кирип биринчи синиптин тартипла сазға қизиқип, дәсләп балиларниң «Сейтек» клубида, кейин шәһәрлик 4-музыка мәктивидә қошумчә дәрс алған. Буни әлвәттә униң аниси Гүлбаһарниң гәмхорлиғидин айрип қарашқа болмайду. У өз қизиниң талантини байқиғандин кейин униңға һәр тәрәплимә ярдәм қилип, тегишлик шараит яритип бериш йолида нурғун қийинчиликларни йәңди, әлвәттә. Шундақ қилип Сәйярә музыка мәктивидә С. М. Олейникова вә мәктәп мудири Т. В. Масевскаяларниң кетиқинип үгитиши билән музыкида шундақла мәктәптә яхши нәтижиләр билән оқуди.

2002-жили 11 яшлиқ Сәйярә музыка мәктивидә өткән вокал эстрадиси бойичә мусабиқида иккинчи дәрижилик диплома сазавәр болди. 2003-жили февралда Қазақстанниң космонавтлар шәһри Байконурда өткән Мәркизий Азийә жумһурийәтлиридики яш талантлар мусабиқисида уйғурчә, қирғизчә, русчә нахшилири билән қатнишип, «Байконур авази қоңғуриғи» дәп аталған диплом билән мукапатланған болса, 2004-жили йәнә музыка мәктивидә 3-дарижилик диплом, шундақла шу жили вә 2005-жили өткән Европа әллириниң Қирғизстандики күнлири дипломини елишқа муйәссәр болди. 2006-жили болса әви оқуватқан 51-мәктәптики яш талантлар конкурсида ғалип чиқти. Мошу жили майда «Иттипақ» жәмийитимиз тәрипидин «Интизар» ансамбилиниң өрт жиллиғини хатириләш йүзисидин уюштурулған мусабиқида йеңивалди. Шундақ қилип Сәйярә 11 йешидин тартип һәзиргичә һәр жили һәр хил мусабиқиларда яхши нәтижиләрни қазанмақта. Униң ижрасида уйғур миллий нахшилиридин «Булбул навасы», «Вападарим» қатарлиқларни шундақла қиргиз, рус, грек, түрк нахшилирини аңлисиңиз чоңқур тәсирләнмәй қалмайсиз.

Бу нәтижиләр униң тиришчанлиғи, болупму музыкини сөйүши, еринмәй кетиқинип мәшқлиниши нәтижиси һәмдә анисиниң йетәкчилиши вә тәрбийилишидин қолға кәлгән десәк тоғра болиду. Талантлиқ қизини өзи ялғуз тәрбийиләп, оқутуп өстүриватқан меһрибан ана Гүлбаһарға апирин ейтиш орунлуқтур.

Ахирида биз талант Сәйярини келәчәктә мувәппиқийәтләр тиләш билән униң арзу-арманлириниң ишқа ешишини халиған болар едук.

Ш. Абдуреһим

ئۆرپى–ئادەتلىرىمىز ۋاقىت ئۆلچىمىدە

دۇنيادا بولۇۋاتقان ئەجايىپ ئىشلار دائىم ئادەمنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋېلىپ ئۇمۇرنىڭ قىسقىلىقىنى ئۇنتۇلدۇرۇۋېتىدىكەن. بۇنىڭ بىلەن ھاياتنى بىھۇدە، تېتىقسىز ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئۇمۇر بويى پۇشايماندا قالىدىكەنمىز. ئىرادىسى كۈچلۈك ئادەملەر ھاياتىنى ئەھمىيەتلىك ئۆتكۈزۈپ ئىنسانىيەت ۋە جەمئىيەتكە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىشقا تىرىشىدىكەن. ئادەملەرگە باشقىلارنىڭ ھەيدەكچىلىك قىلىشىنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى زور. چۈنكى ۋاقىت دۇنيادا ھەممىدىن كۈچلۈك كۆزىتىش ئىختىدارىغا ئىگە. ۋاقىت كۆزگە كۆرۈنمەس پەردە تۇرۇپ، تۇرمۇشتىكى رەزىللىك ۋە ياخشىلىق، گۈزەللىك ۋە خۇنۇكلۈكنى خاتىرلەپ، ئاشكارىلاپ تۇرىدىكەن. ۋاقىت بەزىدە ئۆزىنى باشقىچە ئىپادىلەپ ئىنسانلارنىڭ قانداق قىلىشىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدىكەن. بىز ۋاقىتنى ئويلىغىنىمىزدەك ئۇنۇم–ھاسىل قىلىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم ئۇنى قەدىرلەپ ئۇنىڭ خوجايىنى بولۇشىمىز كېرەك.

ئەندى ھازىرقى ئەمىلىيىتىمىزدىن ئېيتساق، بەزىدە بىز شۇ ۋاقىتنى قەدىرنى قەدىرلەپ، ئۆرپى–ئادەتلىرىمىزنى، مەدەنىيىتىمىزنى توي ۋە نەزىر ئوخشاش مۇراسىملاردا ھەقىقى تۈردە ئىشقا ئاشۇرالىدۇقمۇ؟ – دېگەن سوئالغا ئەزىز ئانىلار، قايىسىلار توغرا جاۋاپ بېرەلەيسىزلەركىن؟

مەن ئاياللار خىزمىتىنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى يەلكەمگە ئالغانلىقىم ئۈچۈن چاقىرىلغان توي–نەزىرلەرگە قاتنىشىپ ئۇ سورۇندىكى ھەرخىل ئاياللارنىڭ مىجەز خۇلقى، سۆزلىرى، نەزىرلەردە قۇرئان ئوقۇشتا بىر ئادەمگە يول قويماي بەس–بەستە ئايەت ئوقۇشنى سودىغا ئايلاندۇرۇش بۇ ھەقتە توغرا تەنقىت قىلغانلارغا دەررۇ رەددىيە بېرىپ بۇ ئۆرپى–ئادەت بۇنى ھېچقاچان يوقاتمايمىز – دەپ توغرا پىكىر قىلغانلارنى يامان كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئۆز ھىمايىچىلىرى بىلەن بىللە قارشى ھەرىكەت قىلىش، يامان كۆرۈش قاتارلىق سەلبىي كۆرۈنۈشلەرنىڭ گۇۋاچىسى بولدۇم.

قولىدا بارلارغۇ 5–6 ئايالغا رەخ–ياغلىق ۋە پۇل قويۇپ چىدايدۇ. قولىدا يوقلار نېمە قىلىدۇ؟ ئۇنداق دېسەك يوقلار يوقىچە قىلسۇن. ئەزەلدىن «موللا ئوقۇپ تاپىدۇ، قۇشقاچ چوقۇپ تاپىدۇ» دېگەن ماقال بار – دەپ ئاغىزىڭنى غىربىشلاپ سۆزلەتمەي قويىدۇ. مەيلى ئۇنداق بولسا يوقلار خىجالەتچىلىكتە قەرىز قىلىپ قويسا، ئۇنى قانداق تۆلەيدۇ؟

ئەندى توي–تۆكۈنلەرگە كەلسەك زىياپەتلەردە ئۈستەلگە ھەرخىل سپىرتلىك–ئىچىملىكلەرنى ئاشكارە قويسا بەزىلەر يوشۇرۇن چاينەكلەرگە قويۇپ ئەكىلىدۇ. بۇلارنى ئىچكەن ئاياللارنىڭ كۆپى نەۋرە كۆرگەنلەر بولۇپ، ياشلارغا سەلبىي تەسىر قالدۇرىدىغان ئەھۋاللار كۆپ. قىزىپ قېلىپ ۋاراڭ–چۇرۇڭ قىلىشىپ بىر بىرسىگە سۆز بەرمەي ساز مۇزىكا بىر ياقتا قايرىلىپ قالىدىغان ئىشلارنىڭمۇ شاھىدى بولۇۋاتىمىز.

بىز بۇ يېقىمسىز ئىللەتلەرگە يول قويساق، بالىلىرىمىز ۋە نەۋرىلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى نېمە بولماقچى؟ بىزنىڭ تەربىيەمىز شۇمۇ؟ توي قىلغان قىزلىرىمىز چەت ئەل مەدەنىيىتىنى دوراپ توي كۈينەكلىرىنى يېرىم يالىڭاچ كىيىپ نىكاھقا قاتنىشىپ، ئۆرپى–ئادەتلىرىمىزنى ئەبجەش نەرسىگە ئايلاندۇرماقتا. شۇڭا ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كىيىملىرىنى كىيىپ توي قىلىشنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، باشقا مىللەتلەر ئارىسىدا خەلقىمىزنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى نامايەن قىلساق گۈل ئۈستىگە گۈل بولاتتى.

ئىنسانلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ۋاقىتنىڭ تېگىدە نېمە باردۇر – دەپ ئاقتۇرۇپ ئاۋارە بولماساقمۇ بولىدۇ. ۋاقىتنىڭ چوڭقۇر جايىدا ھەممە نېمە بولىدۇ. ھەر قانداق ئادەمنى ئالداش مۇمكىن. پەقەت ۋاقىتنى ئالدىغىلى بولمايدۇ. ۋاقىت ئەڭ قاتتىق، ئەڭ تەلەپچان ئۇستاز. ئۇنىڭدىن ھېچنەرسە قاچالمايدۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆتكەزگەن سەۋەنلىكلىرىمىز ئاسانلا چىنىپ قالىدۇ. ۋاقىت ھېچقانداق دەۋراڭ سالمايلا قەدىمىمىزنى تېزلىتىشكە ھەيدەكچىلىك قىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا ھەربىر مىنۇتنى ئالتۇن بىلەن تەڭ باھالاپ، ئۆرپى–ئادەتلىرىمىزدىكى ناچار ئىللەتلەرنى يوقىتىپ، ۋاقىتنى توغرا پايدىلىنىپ، ئەۋلاتلىرىمىزغا مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز ئارقىلىق كۆرسىتىشكە ھەممە ئانىلارنى چاقىرماقچىمەن.

خەيرىنىسا تۇردى
(«ئىتتىپاق» ئاياللار كېڭىشى رەئىسى، قىرغىزستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى)

семь чудес света

Чудо второе - Колосс Родосский

От его появления до разрушения прошло всего 56 лет. И все же Колосс занял свое место среди остальных архитектурных памятников. «Даже будучи расположенным на земле, это является чудом», сказал Плиний Старший. Колосс Родосский не был только гигантской статуей. Он был символом единства людей, населявшим этот Средиземноморский остров — Родес.

В восточной части Средиземного моря, в архипелаге Южные Спорады, расположен остров Родос — один из центров эгейской культуры. До наших дней сохранились многочисленные произведения античного искусства острова Родос. Выдающимся произведением является статуя Гелиоса, так называемый Колосс Родосский.

В третьем веке до н.э. на остров Родос напал полководец Деметрий. Однако одолеть Родосцев ему не удалось, не смотря на специальные осадные машины — последнее слово военной техники. Деметрий отступил, бросив на берегу огромную обитую железом осадную башню с таранами и перекидным мостом, катапультами, площадками для десанта — гелиополиду, которую приводили в движение 3400 воинов. Эта гелиополида — то же своего рода чудо света — вместо разрушения принесла городу неожиданную выгоду и всемирную славу. Предприимчивые купцы, купили у родосцев гелеополиду «на металлолом» за баснословные деньги — 300 талантов. На деньги, вырученные от продажи башни, и возвели статую Гелиоса — покровителя Родоса. Это одно из семи чудес света было воздвигнуто в 292 — 280 г.г. до н.э. в память об успешной обороне острова.

Позвольте нам сначала опровергнуть неправильное представление относительно появления Колосса. Долго полагалось, что Колосс стоял перед гаванью Мандраки, одной из многих в - городе Родес. Учитывая высоту статуи и ширины входа гавани, это соображение невозможно. Кроме того, Колосс блокировал бы вход в гавань. Недавние исследования говорят, что Колосс был установлен или на восточном мысе гавани Мандраки, или даже у нее внутри.

На торговой площади между морем и городскими воротами, на облицованном белым мрамором искусственном холме, высотой 7 метров, была поставлена самая большая на свете статуя юноши ростом 36 метров. Разные авторы указывают различную высоту статуи, увеличивая ее чуть ли не вдвое. Во всяком случае, статуя настолько велика, что Плиния Старшего, видевшего ее, поразило то, что лишь немногие люди могли обхватить руками большой палец статуи.

Могучие ноги юноши были чуть расставлены, ладонь правой руки приставлена к глазам, в левой он держал ниспадающее до земли покрывало. Слегка отклонившись назад, юноша всматривался вдаль. Голову украшал венец из расходящихся в сторону лучей. Это было изображение бога Гелиоса — покровителя лучей. Считалось, что остров поднят со дна моря велением этого бога.

Автором великолепной статуи был представитель Родосской школы скульптор Харес, ученик Лисиппа.

Конструкция гигантской статуи состояла из трех массивных каменных столбов, выполнявших роль опор в ногах статуи и покрывале. На уровне плеч и в поясе столбы соединялись железными поперечными балками. Сотрудник Британского музея Мэрлион предполагает, что сечение железных брусков на уровне щиколотки статуи было примерно 4,5 кв. дюйма. Выше и ниже этого места величина сечения постепенно уменьшалась. Столбы и балки служили основой железного каркаса, который покрыли чеканными листами бронзы толщиной 1,6 миллиметра.

Статуя сооружалась 12 лет. Все выше вырастала статуя, спрятанная в растущей вместе с ней земляной насыпи, на которой работали мастера. Когда голову статуи украсили лучистым венцом и насыпь разобрали, пораженные родосцы увидели великолепное произведение искусства. Быстро распространилась молва об этом чуде света, чья жизнь оказалась весьма короткой, но слава прочной.

В 226 году до н.э. она была разрушена сильным землетрясением. Самым уязвимым местом оказались колени — выше колен статуя согнулась таким образом, что голова и плечи уперлись в землю. Родосцы и их соседи пытались поднять поверженного гиганта. Египетский царь прислал искусных мастеров и несколько сот талантов меди. К сожалению, восстановить статую не удалось. Почти 1000 лет лежала на берегу бухты расколотая статуя, ставшая достопримечательностью Родоса. Только в 977 году арабский наместник продал ее предприимчивому купцу на переплавку. Колос был разрезан на части, и дорогостоящую бронзу увезли на 900 верблюдах.

Хотя мы не знаем истинную форму и историю появление Колосса, современные реконструкции статуи, стоящей вертикально более точны, чем ранние рисунки. Хотя это чудо и исчезло, оно вдохновило современных художников, как например Французского скульптора Августа Бартолди, известного своей работой «Статуя Свободы».

www.primeinfo.co.ua

Месторождение драгоценного металла

В последнее время разгорелись страсти вокруг Джеруйского месторождения золота. Группа жителей Таласской области, где находится этот объект, организовала митинг с требованием возобновить остановленное строительство Джеруйского золоторудного комбината. Вопрос был подхвачен и средствами массовой информации, и Жогорку Кенешем, и другими заинтересованными в этом сторонами. Редакция газеты «Иттипак» также решила вникнуть в суть проблемы и обратилась к одному из компетентных специалистов Таласской области в сфере геологии, одному из первооткрывателей месторождения Джеруй, главному геологу бывшей Джеруйской геологоразведочной партии, осуществившему все стадии исследования Джеруя, горному инженеру-геологу Сатыбалдиеву Лекиму Иляковичу поделится информацией о полезных ископаемых на «родине Манаса», а также о месторождении золота Джеруй. Ниже приводятся полученные от Лекима Иляковича сведения.

«Таласскую долину обрамляют горы с металлическими и неметаллическими полезными ископаемыми, и поэтому по геологической терминологии долина называется Таласский рудный регион. Следы рудодобывающей деятельности человека отмечаются в нем с древних времен. Например, в период, когда бассейн р.Талас был резиденцией илекханов, одного из улусов Уйгурско-Караханидского государства, в регионе добывались железо, медь, свинец, серебро, золото, олово, молибден и другие полезные ископаемые. Тогда, т.е. в 9-12 вв, в Таласе, в полосе протяженностью около 200 км., работал рудник Шельджи по интенсивной добыче серебра. Он конкурировал со знаменитым серебряным рудником Кара-Мазар в Ферганской долине. В одноименном с рудником городе, располагавшемся на месте нынешнего Кировского водохранилища, чеканили деньги. Изделия из Таласского серебра находили даже в Европе. К сожалению, серебряные рудные залежи, удовлетворявшие запросы древних рудокопов, не отвечают требованиям современной горнодобывающей промышленности, т.к. богатым металлом являются маломощные жилы и гнезда, а на массу рудных тел содержание серебра низкое. Для возрождения добычи серебра необходимо искать и выявить крупные рудные залежи с богатым содержанием этого металла или разработать технологию извлечения серебра из бедных руд с попутным выделением из них других ценных компонентов – свинца, золота и др. В некоторых случаях эти попутные компоненты могут превалировать над серебром. Например, во время Отечественной войны и после нее, одно из таких месторождений разрабатывалось Курганским рудником как полиметаллическое месторождение.

В Западной части Киргизского хребта выявлены залежи богатых руд серебряного колчедана и разведаны крупные запасы, которые утверждены Государственной Комиссией Запасов (ГКЗ) СССР. На их базе был спроектирован завод по производству серной кислоты, предназначенный для переработки Каратауских фосфоритов Казахстана на удобрение. Работы эти не были доведены до конца.

Древние Таласские металлурги плавили железо из руд небольших месторождений этого металла. Сейчас выявлены их залежи значительных размеров, местами содержащий титан, ванадий, олово. Обнаружены также обширные магнитные аномалии, которые вызваны, предпочтительно, железными рудами.

В послевоенные годы в Таласе обнаружено много рудопроявлений и крупное месторождение редких элементов. Однако они не осваиваются промышленностью из-за недоработанности технологии их переработки.

В Западной части Киргизского хребта, на территории Кыргызстана казахстанскими геологами разведано месторождение базальта для каменного литья. Дальнейшая его судьба не известна.

В регионе неисчерпаемы запасы глины, известняков для производства извести, кирпича и черепицы, а также запасы песка, гравия и щебня. Население пользовалось ими всегда, они добываются и в настоящее время.

В горах области имеются предпосылки для нахождения драгоценных и полудрагоценных камней – алмаза, изумруда, аквамарина и др.

«Родина Манаса» богата строительно-облицовочными и поделочными цветными камнями. Многие из них освещены в книге известного уйгурского геолога, писателя, декана уйгурского факультета Кыргызского Национального Университета Ибрагимова И.М. «Цветные камни Киргизии». Ряд месторождений таких камней успешно разрабатывается в настоящее время.

Из металлов, наряду с серебром, большой интерес населения Таласа вызвало золото – благородный, драгоценный металл украшений, изделий роскоши и валюты.

Отвалы – хвосты, перемытых старателями для извлечения из них золота, рыхлых отложений встречаются в долинах не менее чем трех притоков р.Талас, а также по берегу р.Узун-Ахмат в Токтогульской долине. В Узун-Ахмате старатели находили самородок золота, весом около 30 г. Коренное месторождение золота, откуда оно сносилось потоками в россыпь, найдено только в верховье р.Чонор.

Из известных до Джеруя месторождений золота наиболее крупными являются золото-медные месторождения верховья Таласской долины и указанные выше месторождения Чонор. Мелкие коренные рудопроявления золота встречаются в регионе часто, в целом указывая на высокие перспективы золотоносности Таласской долины.

Месторождение золота Джеруй было найдено в 1968 г., но тогда оно не вызвало большого интереса геологов к себе, так как выявленную на поверхности земли его часть представляли слабые признаки золотого орудинения в скальных породах. Лишь через пять лет после тщательного анализа архивного материала была проведена ревизия рудопроявления на местности с целью переоценки его перспектив. Первый осмотр рудопроявления состоялся осенью 1973 г. Лабораторные изучения собранных образцов и проб показали, что объект заслуживает более углубленных исследований. В полевом сезоне 1974 г. орудинение было вскрыто редкой сетью канав до глубины трех метров. С помощью большого количества образцов и проб была оконтурена рудная залежь (рудное тело), имеющая промышленное значение.

Со второй половины 1975 г. стационарная геологоразведочная партия начала «Предварительную разведку» Джеруя. Первые же две штольни, пройденные последовательно на глубинах 80 и 160 м. от поверхности, вскрыли рудное тело большой мощности. В лабораториях была решена предварительная технология извлечения золота из руд на подготовку месторождения Джеруй для промышленного освоения. Полученные данные убедили правительство СССР выделить крупные денежные средства путем его детальной разведки. Первая очередь детальной разведки - разведка верхних горизонтов, была проведена быстро и эффективно и завершена в 1979 г. Вторая очередь - разведка нижних горизонтов месторождения, - закончена в 1983 г. Рудное тело было прослежено на глубину более чем на 700 м. штольнями и скважинами. Проведено достаточное количество лабораторных и полузаводских испытаний руд, которые показали хорошее извлечение золота из них при высокой его пробности.

По каждой стадии разведки составлялись многотомные геологические отчеты с приложением фактических полевых материалов, и они утверждались ГКЗ СССР с хорошими оценками, а отчет по первой очереди детальной разведки принят ею на «отлично». О высокой эффективности геологоразведочных работ на Джеруе свидетельствует тот факт, что стоимость разведки одного грамма золота составила около сорока копеек в советской валюте.

Джеруй, вместе с известным золоторудным месторождением Макмал, сыграл большую роль в признании Кыргызстана одной из золоторудных провинций в бывшем Союзе и в регулярном выделении им денежных средств для поисков новых месторождений золота в республике, что, в конечном счете, привело к большим успехам в этой отрасли.

Основными факторами, определяющими актуальность разработки месторождения Джеруй, являются: стабильно высокая, а в настоящее время очень высокая цена золота на мировом рынке; крупные запасы (второе место после Кумтора) и высокая степень их разведанности; легкая доступность объекта; возможность отрабатывать рудную залежь в значительной своей части дешевым карьерным способом; возможность использования отработанной на мировой практике технологии извлечения золота из руд; хорошая обеспеченность района электроэнергией; большой избыток рабочей силы в сугубо аграрной Таласской области; наличие в регионе предпосылок вовлечения в промышленное освоение и других рудопроявлений золота и прочих металлов. Эти факторы и явились причиной стремления Государства вовлечь в экономику страны Джеруй и конкуренции инвесторов между собой на получение лицензии на его разработку.

Еще в 1980 г., в связи с успешным завершением детальной разведки (первой очереди), не дожидаясь его второй очереди, ГКЗ СССР, в состав которой вошел и Леким Илякович, передала месторождение Джеруй по акту союзному предприятию по добыче драгоценных металлов. Не откладывая в долгий ящик, союзным институтом по проектированию горнодобывающих объектов был спроектирован Джеруйский золоторудный комбинат, и его строительство было начато в местечке Кулманбес. В связи с известными революционными событиями 80-90гг. прошлого века работы по строительству комбината были остановлены, а построенные сооружения разорены.

Джеруй, как готовый к промышленному освоению и экономически перспективный объект, не мог не заинтересовать как новое наше суверенное государство, так и иностранных инвесторов вновь. Насколько нам известно, за последние годы сменилось не менее трех инвесторов. Последний, за которого заступились таласские рабочие, построил не мало объектов. Все дело, как нам видится проблема, в том, что каждая сторона, заказчик и инвестор, защищает свои экономические интересы.

К сожалению, подбрасываются слуху, основанные на недостоверных данных, будто бы руды Джеруя содержат вредные для окружающей среды компоненты, что они имеют высокую радиоактивность и даже, будто бы у села Арал появилась громадная змея, которая будет защищать золото таласских гор. По этому поводу надо отметить, что в рудах Джеруя вредные примеси практически отсутствуют, радиоактивность не превышает его обычного фона для гор. Что касается змеи, то это чья-то фантастическая шутка. Реальным является то, что во всем мире извлечение золота из руд производится с помощью реагента, который может оказать вредное воздействие на природную среду, если не применять совершенные технологии, устраняющих такую возможность. Думается, что в проекте Джеруйского золоторудного комбината все это предусмотрено. Нужно также отметить, что многие полезные ископаемые имеют закономерность располагаться в горах – на площадях где начинаются водные источники и они почти все, даже уголь и цемент, содержат в себе или в своей технологии переработки какие-либо свойства, способные отрицательно повлиять на природную среду. Если не разрабатывать такие месторождения, применяя передовую технологию, исключающую вредное влияние производства на окружающую среду, то, как можно поднять экономику и обеспечить население работой в таком малоземельном для сельского хозяйства регионе как Таласская область, где численность населения постоянно увеличивается.

Джеруй – единственный шанс Таласской области начинать и развивать на своей территории современную горнодобывающую промышленность. Он может повлечь за собой в производство и другие рудопроявления и месторождения ценных полезных ископаемых региона.

Ш. Абдурахимов

Тоғрақ тоғрисида

Бу сусиз земинниң сәвирчан қәһримани униң қозақлири жирик, қәдди тәмбәл. У қум боранларниң, чақмақларниң, жудунларниң пижғирим аптапларниң зәрбисидә көкүрүп миң жилларчә яшайду. Қараслап сунған вақтидики ечинишлиқ һалитини кишиләргә көрсәтмәйду. Шахлириниң жиқилғиниға тәнбәрмәй тирәҗәп туруши һәйвәт бастидин билинип туриду. «Һаятниң мөҗүзисини тоғрақлардин көрисән» дегән сөз бекар чиқмиған. Тоғрақлар бәәйни җимҗитлиқниң һәйкили, әлимсақтин бери бу йәрдә боранлар һовлап турди, қумлар көчүп турди. Лекин тоғрақлар бәхирәмән яшаверди. «Тәклимакан – мениң әбәдилик маканим, тәвранмәслик мениң етиқадим» - мана тоғрақларниң һаят низами. Тоғрақ бир биридин жирақ туруп өсиду. Бир бири билән қаттиқ пәрдишәп сақлишиду. Тоғрақ һәшәмәтсиз, чүрүк келиду. У инсап қанаәтниң пири. Уни әркилитидиған сәлкин шамаллар болмайду. Чәрисидә түзүк гүлму йоқ. Болса униң йенида өзигә охшаш чирайлиқ юлғун болиду. Тоғрақ булбулларниң навасиғиму хуштар әмәс. У башқилардин һечнемә күтмәйду. Униң хулуқ етибари һәмишә охшаш. Бәзи әркиши әдәп кәткән чоқуп кетиватқан тоғрақлар қоллирини адаққи һалда сузуп туришиду. Бәзи тоғрақларниң йөләнчиси йоқ. Улар йиганә, дости йоқ. Шамал тоғрақларниң ортақ тили. Шуңа бепаян Тәклимаканниң тоғрақлиқлириға тәрҗиман кәтмәйду. Нийә, Кроран шәһәрлириниң харабилиридин тоғрақ мәдәнийитигә аит изларни көргили болиду. Харабилиқлардики тоғрақ яғачлири һәр қанчә тармар болуп кәтсиму, яширип турған тоғрақлар билән шамал тилида сөзлишиду. Шуңа тоғрақлар әҗдадидин йүз еримигән. Яш тоғрақларниң йенида хазан, қовзақ, чадар вә қумлардин һасил болған дөңләр бар. Бу гоя әҗдатларниң қәбристани яш тоғрақлар қоллирини егиз көтүрүп, әҗдатларниң роһиға дуа қилип турғандәк туюлиду. Мана бу өтмүш билән бүгүнниң, бүгүн билән әтиниң тәбии бир бағлиниши. Шуңа хитайларниң мәдәнийитини хитай қомучи мәдәнийити дейишкә тоғра кәлсә, уйғурларниң мәдәнийитини тоғрақ мәдәнийити дейишкә болиду.

Тарим, Лобнор вадисидики уйғурлар өйлирини тоғрақ билән қашалайду. Аш-тамақлирини тоғрақ билән пишириду. Тоғрақ дәрихидин уюп ясалған қейиқ билән белиқ тутиду. Хитайларниң йезиғи хитай қомучи таришилириға пүтүлгән. Кунфузиниң китвиму хитай қомучи. Хитайларниң әпкәш, чока, яшиклириму хитай қомучидин. Бу қомуч һөл зиминда зич вә қоюқ өсиду. Ямғурда көпийип кетиду. Қомуч сайманлар әвришим нәрсиләрни чока билән қисип аз-аздин йәйду. Лекин җиқ нәрсиләр чока билән түгәп кетиду.

Тоғрақ биз яшиған тупрақтики хасийәтлик мөҗүзә. Тәклимакан вә Тарим бизниң бәлгүмиз тоғрақ. Бу зиминниң миннәтсиз қаравули. Кәң зимин бизниң нахшимиздики ләрзанлиқни, музикимиздики чәксизликни, меҗәзимиздики мәртлик вә сехилиқни кәлтүрүп чиқарған. Ачарчилиқ йүз берип бақмиған бу земинниң адәмлири меһмандост, беғәм, меҗәзи чус. Қурғақ зимин адәмлириниң ич-сирлири икки гепидила ченип туриду. Адәмгәрчилик еңи бар, сиясий еңи йоқ.

* * *

Мәйли сән кадр бол, яки дохтур, инженер, һәрбий, муәллим, тарихчи, сәнъәтчи, һүнәрвән, содигәр бол, әгәр сән орхун таш абидилирини билмисәң, «Оғузнамә», «Түркий тиллар дивани»ни оқумисаң, Йүсүп Хас Һаҗиб, Әлишер Навоиларни чүшәнмисәң, Назугумниң һая вә иффитигә қайил болмисун, Абдухалиқ Уйғур, А. Өткүр, З. Сабирларниң әсәрлириниң тегигә йәтмисәң, журтуңдики ривайәтләрни аңлимиған болсаң, Садирниң нахшилирини ейталмисаң, Или вә Тарим дәрияларни көрмигән болсаң, һейтгаһқа берип самаға чүшмигән болсаң, сениң тапиниң Тәклимакан қумлирида көймигән болса, муқамларни аңлап муңланмисаң, Миң өйләрни көрүп ойланмисаң, хәлқ нахшилирини аңлиғанда бағриң еримисә, мәшрәптә олтуруп ичиң пушса, доғапқа нан чилап йемигән болсаң, ата-ана, уруқ-туққанлириң, балилириң алдида өзәңни қәриздар һесаплимисаң, хәлқиңниң һаятидики туйғу тәжрибиләрни бешиңдин көчүрмигән болсаң - өзәңниң уйғурлиғидин гуман қилсаң болиду.

Тәйярлиғчи Н. Қәмбәри

بىر كىتابنىڭ ھېكمەتلىرىدىن

(ياكى زامانىمىزنىڭ قابۇسنامىسى)

1. ھەقىقى ئۇيغۇرغا ئۆزىنىڭ تەغدىرى ھەققىدە ئېيتقان سەممى پاراگلىرىمىز- بۇ بىزنىڭ روھىي ۋەتىنىمىز.

2. ئۆز ۋەتىنىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئوتىدا كۆيۈشنى، قايغۇرۇشنى، غېمىنى يېيىشنى ئۇنتۇپ كەتكەنلەرلا تىركى ۋەتەن بولۇپ قالماي، ۋەتەنىنىڭ ئۆزىدە تۇرۇپ ھېچ ئىش قىلمىغانلارمۇ تىركى ۋەتەنلەر.

3. ۋەتەن ئۇ ياتلار ئۈچۈن ئۆزىنىڭ پۈتمەس-تۈگىمەس نەپسىنى قاندۇرىدىغان بايلىق ماكانىدۇر. لېكىن پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بەختىنى ئىزدىگەن ئادەم ئۈچۈن ۋەتەن ھەقىقەتنىڭ سايىسىدا، بىز ئاۋۋال شۇ ھەقىقەتنى تېپىپ، ئۇنى تىكلىشىمىز ۋە ئۇنىڭ سايىسىنى ئورتاق نېمەتكە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم. ئۆز قەۋمىدىن، ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ ئاپقان ئۇلۇغلىقلارنىڭ ھەممىسى پۇچەكتۇر. سېنىڭ دىيانىتىڭ ئالدىڭدا تۇرغان يېتىمنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتىشتىن باشلىنىدۇ.

4. ۋەتەن دېگەن ھەرگىز جۇغراپىيەلىك مەنىدىكى زېمىن ئەمەس، ئۇ ئۇزاق تارىخى ئارقا كورۇنۇشكە ئىگە مىللىي روھتۇر.

5. ئۇيغۇرلار سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىغى سەۋەبىدىن ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاق، ئېتىكا قائىدە يوسۇنلىرىنى سىستېملىق بىر كىتاپ قىلىپ ياشاشتىن مەھرۇم.

6. يات بىر مىللەتنى ئۆزىدەك ئۆلچەمدە سۆزلەشكە مەجبۇرلاش ۋە ئۇلا رنىڭ سەۋىيەسىنى شۇ بويىچە ئۆلچەش ئىنسان خاراكتېرىدىكى بىر خىل مۇستەبىتلىك.

7. ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت يىلتىزىدىن ئايرىلغان ئادەم تەشتەكتىكى گۈلگە ئوخشايدۇ، چۈنكى تەشتەكتىكى گۈللەر ھەممىسى ئەجدادىنىڭ روھىدىن ئايرىلغان بېزەكلەردۇر.

8. ئۇيغۇرلاردا بىلىم ئىگىلىرى ئاز، ئۆز تارىخىنى بىلىدىغانلار تېخىمۇ ئاز، ئۆز تارىخىنى يورۇتىپ ئەۋلادىنىڭ كۆزىنى ئاچىدىغانلار ئۇنىڭدىنمۇ ئاز. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئەمگەكلىرىنى قەدىرلەپ ئۇلارغا كۆز كىلدە بولسىمۇ تەشەككۈر بىلدۈرىدىغانلار بىزدە قانچىلىك باردۇر. بىر ھېكىم «بىرەر باشلىق ئۆلسە ئۇنىڭ ئورنىغا ئونلاپ باشلىق تەييار». قېنى كىم بىزنىڭ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئورنىنى باسالايدۇ؟ - دېگەن ئىكەن.

9. مەلۇم بىر ئىشنى شۇ ئىشنىڭ ھەقىقى ئەھلىنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇرالمىغان خەلقـنىڭ ئايىغى ئاللىبۇرۇن خار ۋە زەبۇللىقنىڭ نىجاسەتلىرىگە پېتىپ بولغان بولىدۇ.

10. ئۇيغۇرلار ھېسسىياتچان مىللەت. ئۇلار ھېسسىياتىز ماددىي توقچىلىقتىن مەنىۋىلىك ھېس قىلىدۇ. ئۇلار «بۇغداي نېنىڭ بولمىسا، بۇغداي سۆزۈڭ بولسۇن» دېگەندەك ياشايدۇ. ئۇيغۇرلار بىر بىرى بىلەن ناھايىتى ياقتۇرىدۇ. ئاسان دوست بولىدۇ. ئاسان كېتىشىدۇ. «مېھمان دوستلۇقتا» بار تاۋىغىم يان تاۋىغىم، بولمىسا ئوتتۇرىدىن سۇن تاۋىغىمنى توقا قىلىدۇ. بەلكى دۇنيادا ئۇيغۇردىن باشقا بىر ساتاكان بۇنى بېكارغا ئىسراپ قىلىدىغان بىرەر خەلق يوق. ئۇيغۇرلار مېھماندوست، سېخىي كورۇنىدۇ، بىلەن ئەسلىيەتتە بىر-بىرگە ئىشەنمەس، گۇمانخور، ھەسەتخور، غەيۋەتخور كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇرغا پەقەت بىر ئۇيغۇر-نىڭ سۆزىنى قىلمىغان ياخشى. لېكىن ئىجتىمائىي ئىللەت تەبىئىي بولمايدۇ، سۆزنى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئوتتۇرغىچىلىرى ۋە تۇرمۇشلۇقلىرى-چىلىرى يار. ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇقتا ئادالىق تۈپەيلىدىن سادىر قىلىنغان ھاماقەتلىك ۋە ئوتە جۇۋاپ - كايىپ كېتىش بولسىمۇ، لېكىن بۇ بىروقىيىتى ئاللىقاچان ئوڭ ستراتېگىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن قاقۋاشلىق ئەمەس.

11. بىر مىللەتنى ئەقىل بىلەن چۈشىنىش باشقا مىللەتلەرنىڭ قولىدىن كەلسىمۇ، لېكىن مۇھەببەت ۋە قەلب بىلەن چۈشىنىش پەقەت شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

12. ئاللىقاچان ئۇيغۇرلار نەسلى قۇرۇپ كەتكەن دىنوزاۋۇرلار ھەققىدە نەچچە ئەللەر ناھايىتى جىق كىتابلارنى يازدى. بۇ كىتابلارنى بىر يەرگە يىغسا، ئىككى چوڭ دۇنياغا بىر كۈتۈپخانا ھاسىل بولۇشى مۇمكىن. خېلى چوڭ بىر ئېتنىك تۇركۇم تۈگىسىدە ياشاپ، 21-ئەسىرگە ئۇلىشىپ دۇنياغا مۇشۇق ئېيىقچىلىق تونۇلالمىغان ئادەمـلەرنىڭ پسىخىكىسىدا دۇنياغا مەنسۇپ ئەلدىن چىققان قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ئاغىزغا ئېلىنىش تەقدىرلىنىش بولۇشىدىن تولا ئەجەبلىنىپ كەتمىسىمۇ بولىدۇ. سەن چۈشەنمەكچى بولغان دۇنيانىڭ تەسۋىرىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن قۇرۇپ چىقساڭ، ئاندىن دۇنيادىن ئۆزەڭنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىسەن. دۇنيادىكى ھەر بىر ئىش ۋە ھەر بىر پىكىر دولقۇنى سېنىڭ نەزىرىڭگە يېڭىلىق ئاپىرىشۇ. ئۇلار سېنىڭ تالمىسىڭ ھەركەت نىزامىغا چۈشكەن يۇلتۇزلارغا ئايلانغاندىلا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىغان بولىسەن.

دۇنيادا چوڭ مىللەتلەر ھەققىدە ئۆز تارىخى بار، بىلىم بار. بۇ يەنىلا چوڭ مىللەتلەر ئۆزىنى پايدىلىنىشنى كۆزلىگەن ئىنسانلارنىڭ تەپەككۇر جەريانى. بۇنىڭ پايدىسى چوڭ مىللەتلەرگە ئەمەس، ئىنسانلارنىڭ ئۆزىگە بولىدۇ. بىز ھەققىدە كىتاب يازغانلارغىمۇ مۇشۇ تەقلىدنى ئېيتىش مۇمكىن.

13. ئۇيغۇر جەمىيىتى يېرىم ئەسىردىن بېرى يىپچە بىر تۈزۈمگە مەنسۇپ بولدى. ئۇ كوڭۇلنىڭ مەدەنىيەت چەمبىرىدە ياشاپ كەلگەن خەلقنىڭ ئىجادىيىتى بولمىش، خىتايچە سوتسىيالىزم، ماتېرىيالىزم ۋە ئاتېئىزم بويسۇندۇرۇلغان كوللېكتىۋىزم ئىسلام مەپكۇرىسىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنى ئۆزگىچە بىر تارىخى دەۋرگە باشلاپ كىردى. بۇ جەرياندا ھوقۇقدارلار، قايمۇققانلار، قارشى چىققانلار، قارشى ئالدىغانلار بولدى. يېڭى تارىخ ئۆزىنىڭ شاللاش جەھەتتىكى شەرتى بىلەن زامانغا باقمىغان ئادەملەرنى تارمار قىلدى. زامان ھۆرۈنقى ئەدەبىيات روشەن ئۇرغۇرالىشتىن يېڭىچە ھاكىمىيەت ئەندىزىسىگە مايىللاشقان ئادەملەرنى ھاكىم قىلدى.

14. ئەگەر بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى چۈشەنمىسە، كەلگۈسى توغرىسىدا ئويى سالماسا، پەقەت قوساق بېقىش كويىدىلا بولسا، باللار ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي، مىللىي كەلگۈسى ھەققىدە مەكتەپلەردە ساۋاق ئالالمىسا، ئۇ بېلىققا ئوخشاش ياشىشى مۇمكىن. ئۇ پاكىز سۇدىمۇ ياشايدۇ، پاسكىنا سۇدىمۇ ياشايۋېرىدۇ، سۇسىز قالسىمۇ، ئۆلۈپ كېتىدۇ.

15. بەزەن مەن ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ قاتار چايلىرىنى ئەسلەپ قالىمەن. سەمرىپ تەقلىپ كەتكەن ئاياللىرىمىز ئۆزگىچىلىك گۈزەللىكىنى قىلىپ دۇئىلاپ قويغانلىقى تۈرلۈك تاتار نازۇ-نېمەتلىرىنى خۇددى ئولجىغا ئېلىشقان ۋەھشى گۆشخور ھايۋانلاردەك يالماپ يېيىشىدۇ.

16. ئاياللارنىڭ كۆپ تاماق يەيدىغان بولۇپ كېتىشى بىر مىللەت ئاياللىرىدىكى لاتاپەت-نىڭ يوقالغانلىقىدىن، تولا گەپ قىلىدىغان بولۇپ كېتىشى بىر مىللەت ئاياللىرىنىڭ نازاكىتى يوقالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

17. ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ قاتار چايلىرىدا ئالدىغا پىرامىدا قىلىپ تىزىپ ئالغان ھەر خىل يېمەك چىكەمەكلەرگە ھېرىس قىلىش، ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىشلىرى بىر مەيدان ئەسىيىتى يەپ تېجەشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى پەقەت يەپ-ئىچىش، كىيىم-كېچەك، ئالتۇن-كۈمۈشتىن باشقا كەسپ، تارىخ، ئەدەبىيات، مەدەنىيەت دېگەن يوق. بەزىدە ئولتۇرۇشلارنىڭ مەنىسى، تېمىسى يوق، يەپ-ئىچىش جەريانىدا ئوتتۇرىغا كەيپىياتىنىڭ تولتۇرۇكىسىدە بولىدىغان گەپ-سۆزلەر، چاقچاقلار كۆپ. بۇنى ئاز دەپ ساقىزا سېپ، سەمرىپ كەتكەن، ئەگەك-لىرى ساڭگىلاپ كەتكەن ئاياللىرىمىزنىڭ ئىشتان كۆپەپ ئۇسسۇل ئويناشلىرى چۇ ئىچكى.

18. ھازارەت (مەدەنىيەت) يوقالسا، مىللەت يوقىلىدۇ. بىر يورۇپلۇق ئالىم ئۆز مىللىتىدىن يوق مىللەتنىڭ گېنولوگىيىسى يوق، گېنولوگىيىسى يوق مىللەتنىڭ ئۆزىمۇ يوق دېگەن ئىكەن.

19. ئۆزىنى ئىپادىلەش بىر خىل ھوزۇرلۇق. ئۆز ۋەتىنىدە مۇساپىر ئادەم ئۆزىنى ئىپادىلەلمەيدۇ مۇساپىر. بىزنىڭ بىلىم، ئىزدىنىش، ئىش ۋە مېھنەتلىرىمىز قانداقتۇر بىرەۋلەرنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇق. ھېچقانداق ھوقۇقى بولمىغان ئادەم پۇرسەت تاللىيالمايدۇ.

20. بىز ئۇيغۇرلار دۇنيانى مېھىر مۇھەب-بەت كۆزى بىلەن كۆرۈشنى ئەمەس، مۇشۇنى خالايدىغان بولۇپ كەتكەن. ئالدىمىزدىكى غىزا بىز ئۈچۈن لەززەت ۋە خوشاللىقنىڭ مەنبەسى. بىز جىسمانىي سەزگۈلەرنىڭ ھوزۇرىدىن مەس بولۇشنى ياخشى كۆرىمىز، روھىيەت مۇقامىنى ئويلايدىغانلار ئاز. بىز چاقچاق قىلىمىز، كۈلىمىز، ناخشا ئوقۇيمىز. بۇلارنىڭ ھەممىسى «ھېچنېمە» ئەمەس. ھاياتىمىزدا بۇ مەئىشەت، لەززەت بىر خىل خۇمارغا ئايلىنىپ قالغان. بىر ئەتراپىمىزدىكى ھەممە نەرسىگە شېئىرى تۇس-رومانتىك بوياق ھېسسىيات ئېلىپمىتلىرىنى بېغىشلايمىز. بۇ ئاخىر بىر مىللەت ھاياتىنىڭ مېتافىزىك مۇھىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بۇنداق مۇھىتتا ئادەم ئادەمخۇمار، خۇشئاۋاز، مۇڭداشقاق بولۇپ ئۆسىدۇ. تەنھالىققا ئادەتلىنەلمەيدۇ. بىربىرىگە خۇمار بولۇش تۈپەيلى ئۇيۇشقانلار ئەنە شۇ خۇمار تۈپەيلى ئۇرۇشىدۇ. ئۇلاردا مەسلەك ۋە مەقسەت بىرلىكىدىكى ئۇيۇللۇق بولمايدۇ.

21. بىز ئۇيغۇرلار چەت ئەللىكلەرگە ئىشىنىپ، ئۆزىمىزگە ئىشەنمەيمىز. ئاز تولا ئوقۇغانلار تېخىمۇ شۇنداق. ئۇنىڭ تارىخى يىلتىزى نەدىدۇر؟ «ئۆز موللا دېگەن بار موللا، خەقنىڭ مولللىسى داموللا» خەلق ماقالى.

22. ئانا تىلىڭ ئۆز كۆزۈڭگە ئوخشايدۇ. باشقا تىللار كۆز ئەينەك، مىكروسكوپ، تېلېسكوپ، دۇربۇن دېگەنلەرگە ئوخشاش. ئۇلار ھەر قانچە ئىلغار بولسىمۇ، كۆزۈڭ ساق بولمىسا، قارغۇ سەن.

23. ئانا تىلىڭ غورۇر، مۇھەببەت، ۋىژدان، ئەقىدىنىڭ تىلى، ئۇملۇك، مەرىپەت، ھەقىـقەت، قۇدرەت شۇنىڭدىن باشلىنىدۇ. باشقا تىللار گۇۋانامە، شادەتنامە، كاپالەتنامە، ھوقۇقنامە تىللىرىدۇر.

24. ئىنسان غايە ۋە ئەقىدە ئىگىسى بولۇش كېرەك، بولمىسا سەپەر ئۈستىدە ئاسانلا ئېغىپ كېتىدۇ. ئۆزەڭنى باشقىلارغا تەقلىد قىلىپ سالىسەن. مانا بۇ ئۆزىنى كامسىتىشنىڭ يىلتىزى. مۇكەممەل ئادەم بولۇش ئۈچۈن روھى-ساغلام، پىكرى تېرەك بولۇشى لازىم.

25. ئۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىز ئۆزىدىن ئۈستۈن غەرپلىكلەر بىلەن شەرقلىقلەرنى كۆرگەندە ئۆزىدىكى قىممەت قارىشىنى ئاسانلا يوقۇتۇپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ تەنتەك چوقۇنغۇچىسىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار ئۆزىنى بىر كەسىپ ئەھلى قىلىپ، قۇرۇپ چىقالماي ياتلارنىڭ كۆپىيە نۇسخىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. 21-ئەسىر بىز ئۈچۈن كىملىك قۇرۇلۇش دەۋرى. شۇنداقلا كىملىكىمىزنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش دەۋرى. يانچۇغۇڭدىكى كىملىك بىلەن يۈرىكىڭدىكى كىملىك بىردەك بولغاندا دۇنيا ساڭا قۇچاق ئاچىدۇ.

26. بىر مىللەتنى يوقىتىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى ئۇنىڭ خاتىرىسىنى ئۆچۈرۈۋېتىش، كىتاپلىرىنى، مەدەنىي مىراسلىرىنى تارىخلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلاشتىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ھەققىدە يېڭى كىتاپلارنى يازدۇرۇپ، يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى تارىخ ياساپ چىقىش كېرەك. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ مىللەت ئۆزىنىڭ ئۆتمۈش ۋە ھازىر قىسمىنى، ئەتراپىدىكى دۇنيانى تېزلىك بىلەن ئۇنتۇشقا باشلايدۇ. ئۇلارنىڭ تىلى بولسا پاتلا فولكلور سۈپىتىدىكى نەرسىگە ئايلىنىپ، ئۆزلىكىدىن يوقىلىدۇ.

27. زامانىۋىيلىشىش ئەنئەنىنى يوقۇتۇش ئەمەس. ئېگىز بىنا، يورۇق كوچىلار، فونتان، ئۇچاق ۋە پويىزد ئەمەس. ئۇ ئەڭ ئاۋۋال، بىر قىممەت قاراش، مول مەدەنىي مىراسلارغا، ئۇزاق تارىخقا ئىگە خەلق ھەر قانداق بىر قىممەت قاراشنى ئۆزىنىڭ مۇستەقىل قىممەت قارىشى بىلەن باھالاپ، تالالاش ۋە شاللاشنى بىلىش كېرەك. قەشقەر ئۆزىنىڭ سەلتەنەتلىك تارىخى بىلەن يورۇپ تۇرۇپتۇ. زامانىۋى چىراقلار تارىخنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرۈۋەتمەسلىكى كېرەك.

28. ھەقىقى زىيالى مەنپەئەت ئۈچۈن ئەمەس، ئەقىدە ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇشى كېرەك. بىز ئالىي ۋە ئوتتۇرا بىلىملىك دىپلومى بارلارنى زىيالى دەيمىز. لېكىن ئىجتىمائىي كىرىزىسلىرىمىز توغرىسىدا گەپ قىلىدىغان تۈزۈك ئادەم يوق.

29. بىزدىكى ئەڭ توپ ئاجىزلىق تەشكىللىنىپ ئىش قىلىشنى بىلمەسلىك. ھەر بىرى ئۆز ئالدىغا ژۇرۇپ ئىش قىلىدۇ. بەزىدە ئېسىل كىتاپلاردىن ئەقىللىق ئۆزۈندىلەرنى دەپ بەرسەڭ، ئۇ گەپلەرنىڭ تۆرت زىق كاۋاپچىلىك ئەتىۋارى بولمايدۇ.

تەييارلىغۇچى نازىم قەمبەرى

ШУАРда турпаншунаслик

Турпаншунаслиқ илми уйғуршунаслиқ пәнининң салмақлиқ тармиғи болуп һесаплиниду. Униң тарихи тоғрилиқ сөз чәт әллик сәяһәтчиләрниң, алимларниң Турпан тәвәсигә келип, бу йәрдики қедимий ядикарлиқларни ечип, жиғип, уларниң үлгилирини өз жутлириға елип кетип, тәтқиқ қилиш дәврилиридин башлиниду. Йәни мәзкүр илмий йөнилишниң тарихи беваситә харижий әлләр алимлири вә тәтқиқатчилириниң илмий паалийәтлири нәтижилиригә бағлаштурулиду.

Бу һәктә елип берилған тәкшүрүшләрдә асасән Россия тәтқиқатчи, алимлириниң әмгәклири һәққидики мақалиларда умумий гәпләр ейтилған. Мәзкүр мақалиларда тәтқиқат йетәрлик әмәс.

Турпан мәдәний ядикарлиқлириниң тәтқиқат орунлири үч груһға бөлүнгән: 1. Хәлқарадики турпаншунаслиқ тәтқиқати. 2. Хитай ичидики турпаншунаслиқ тәтқиқати. 3. ШУАРдики тәтқиқат хизмити. Чүнки бу өлкидә «Турпаншунаслиқ илмий тәтқиқат җәмийити» 1988-жили қурулуп, нурғунлиған чарә-тәдбирләрни әмәлгә ашурмақта.

ХХЖда ХХ-әсирниң биринчи йеримида атақлиқ тарихчи, археолог Хуан Венбиниң илмий әмгәклирини алаһидә атап өтүш лазим. Чүнки униң тәтқиқат нәтижилири хәлқарада қизиқиш һасил қилди.

Бу өлкиниң кедимийитини, тарихини, мәдәнийитини тәтқиқ қилиш зөрүрийити пәйда болғанда, 1956-жили Үрүмчидә дәсләп Археология курси ечилған. Профессор Абдукейим Хоҗа өзиниң «*Ғәрбий юрт вә кедимки мәдәнийәт*» намлиқ китавида Бежиңдин кәлгән алимлар археология пәни бойичә дәрис бәргәнлигини хатириләп, практикилиқ дәрсләр, йәни «дала тәкшүрүш, қезип тәкшүрүш, хәритә сизиш-өлчәш мәшғулатлири» Турпан тәвәсидә өткүзүлгәнлигини әсләйду.

Мәхсус җәмийәтниң қурулуши Турпан мәдәнийитини илмий тәкшүрүшниң паалийәтлирини чоңқурлаштуруп, кәңәйтип, системилиқ тәтқиқ қилишни техиму күчәйтти. Әйнә шуниң нәтижисидә 1990-жили 5-айда тунҗа қетимлиқ илмий муһакимә жиғини мувәппәкийәтлик өткүзүлди. Униңға 90гә йеқин алимлар, мутәхәссисләр қатнишип, 40тин ошуқ илмий мақалә тапшурулған. Мәзкүр баш қошушта ШУАРдики турпаншунаслиқ тәтқиқатлирини хәлқара дәрижигә көтириш мәсилилири қизғин муһакимә қилинип, интайин мәзмунлуқ вә асаслиқ пикир-тәклипләр оттуриға қоюлған еди.

Тоқсининчи жилларниң биринчи йеримидики җиддий паалийәтләр нәтижисидә 1996-жили илмий тәтқиқат мақалилири билән бир қатарда тәшкилий ишлар мәсилилириму қаралған. Турпаншунас алим Аблем Қеййум өзиниң «Турпаншунаслиқ илмий җәмийити һәққидә» намлиқ мақалисида бу тоғрилиқ төвәндикичә язған: «Сайлам нәтижисидә Аблем Қеййум баш катипликқа тәйинләнгән. ШУАР қедимки әсәрләр ишханисидин Әркин Иминнияз, ШУАР иҗтимаий пәнләр академиясидин Һебибулла Хоҗа Ләмҗиний муавин баш катипликқа сайланди».

Бу конференцияниң материаллирини Турпан вилайәтлик асарә этикиләрни башқуруш идариси «Йипәк йоли вә мәдәнийәт җәһәттә ечиветиш» намлиқ китап шәклидә уйғур вә хитай тиллирида 1999-жили нәшир әтти. Униңдики уйғурчә мақалилар мону тәртиптә берилгән: Аблем Қеййум «Турпанниң мәдәнийәт ядикарлиқлири вә турпаншунаслиқ тоғрисида», Шерипидин Өмәр «Ғәрбий юрт, Турпан ханлиғи» вә қоруқчибәг мәһкимиси тоғрисида қисқичә мулаһизиләр», А. Қеййум, Лю Хуңлян «Пичан Су беши қәдимки қәбристанлиғини қезиштин доклад», Вәли «Уйғурлар йипәк йоли вә мәдәнийәт һәққидә ечиветиш», Сәдулла Таһирий «Буғанйоли дөлити» вә бүгүнки Тоқсун», Һебибулла Хоҗа Ләмҗиний «Археологиялик материаллардин қәдимки Турпан районининң тоқумичилиқ ишлириға бир нәзәр», Бәһри Ели «Будда дининиң тарқилиши вә Турпанниң мәдәнийәт тәрәққиятидики тәсири», Һәбибулла Хоҗа Ләмҗиний «Турпан районидин тепилған археологиялик материаллар вә уларниң сани тоғрисида қисқичә баян», А. Қеййум «Қочу – Бәшбалиқ йоли – Тат йоли», Әркин Иминнияз Қутлуқ «Турпанниң тарихтики намлири» вә «Қочу тоғрисида йеңи мулаһизә», Әйса Насир «Уйғур тибабәтчилигиниң надир яднамиси», «Турпан тиббий текстлири», Рәвәйдулла Һәмдулла «Диван тили вә Турпан тили», Әркин Иминнияз Қутлуқ қәдимки уйғур язма ядикарлиғи – «Алтун ярук вә униң қутулдурулуши», Абдугул Аблимит «Турпан ойманлиғида яшиған қәдимки милләтләр» охшаш хилму-хил мәзмундики қизиқарлиқ илмий мақалилар мәзкүр топламда орун алған.

1997-1998-жиллири «Турпаншунаслиқ илмий җәмийити»ниң жиллиқ илмий-һесават мәҗлислиридә икки проблема алаһидә диққәткә сазавәр болди. Биринчиси, әлвәттә, бу җиддий илмий йөнилишниң беваситә өзиниң мәхсус нәшир әпкари һавадәк керәк еди. Бу ишниң рояпқа чиқишиға ШУАР нәшрият идариси ярдәм илкини созди. Иккинчи мәсилә болса өлкидики турпаншунаслиқ тәтқиқатлирини аҗун илим-пән тәрәққиятиға йүзләндүрүш һаҗәт еди. Буниң үчүн бирдин бир йол турпаншунаслиқ пәни бойичә хәлқара илмий-әмәлий конференциясини қедимий вә бүйүк цивилизация бөшүги болған макан – Турпанда өткүзүш һаҗәт еди. Мәзкүр муәммалар ХХ әсирниң ахирқи жили вә XXI әсирниң дәсләпки жилида әмәлгә ашти, йәни «Турпаншунаслиқ тәтқиқати» нами билән журнал жилиға икки сан чиқидиған болди. Униң биринчи сани 2000-жилниң 1-йеримида нәшир етилди. Журналниң чиқиши турпаншунаслиққа әмәс, бәлки пүткүл шәриқшунаслиқ илмий саһасидики чоң вақиә болди.

«Турпаншунаслиқ тәтқиқати» журналининң тунҗа сани тәһририятниң «Журналниң тәркилиши һәққидә» дегән тәбрик мураҗити билән ечилиду. Униң дәсләпки җүмлисидила «Шинҗаң турпаншунаслиқ илмий җәмийитиниң башқурушидики «Турпаншунаслиқ тәтқиқати» журнали һәр қайси саһаларниң көңүл бөлүши вә қоллиши арқисида ахири җамаәт билән йүз көрүшти» дәп мәмнунлуқ кәйпиятида хәвәрлигән. Җаһан миқиясида универсал характерға егә бу пәнниң «тәтқиқат мәзмуни интайин мол, биз дөләт ичи вә сиртидики илим әһиллириниң биз билән йеқиндин һәмкарлишип, қимммәтлик, сәмимий пикирлирини беришини, кәң җамаәтниң йеңидин ечилған бу илим бағчисини пәрвиш қилип, гүлләндүрүп, барғансери жилвиләндүрүшини чин қәлбимиздин үмүт қилимиз» дейилгән мрураҗиәттә.

Әйнә шундақ қизғин һиссият билән пүтүлгән мураҗиәтләрдин кейин илмий мақалилар елан қилинған. ШУАР музейниң алий тәтқиқатчиси Исрапил Йүсүп өзиниң «Турпандин тепилған қәдимки уйғур йезиғидики икки парчә һөҗҗәт» намлиқ мақалисида 1993-жили Ярғол қедимий шәһириниң кичик ибадәтханисида вә 1959-жили Сиңғим еғизи йенидики ибадәтханисидин қезивелинған уйғур язма ядикарлири һәққидә илмий мулаһизә жүргүзгән.

Журналниң баш муһәрири турпаншунас алим Аблем Қеййумниң мақалиси Сиңғим йезиси Муртук мәһәллиси тәвәлигигә җайлашқан Ғоҗамбулақ қедимий қорған харабисини вә мәзкүр йеза тәвәлигидики Бәшғар миңөйни қисқичә тонуштурушқа беғишланған. Идикут Улуғ уйғур ели дәвридә гүлләнгән мәзкүр қедимий қурулушлар, там сүрәтләр миң жилдин артуқ дәвирни өз ичигә алиду.

Шинҗаң университетниң доценти Юнусҗан Ели «Ляв сулалиси тарихи»дики бир парчә текст вә Қочу уйғур елиниң қарақитанларға бәйъәт қилишидики сәвәп, Ши Шаңҗуңниң «Шуаҗу аймиғиға маканлашқан уйғур пухралири һәққидә нәқ мәйданда елип берилған тәкшүрүш хатириси» мақалилири XII вә XVIII әсәрләрдики тарихий вақиәләр, мунасивәтләргә беғишланған.

Доцент Абдубәсәр Шүкүрийниң «Дуңхуаң – тарпаншунаслиқ тәтқиқатида етивар беришкә тегишлик бир қанчә мәсилә», Ғалиб Барат Әркниң «Уйғур идикут ели һәққидә», доцент Нияз Керимийниң «Турпан каризлири тоғрисида», доцент Чимәнгүл Нәҗмидинниң «Мани дининиң Қочу уйғурлири районида тарқилиши тоғрисида мулаһизә» мақалилириниң мәзмунлири журнал саһипилиридә әкс етилгән.

Мәдәний-маарип тәтқиқати бөлүмидә профессор Ғәйрәтҗан Османниң «Қочу уйғурлириниң маарип мәдәнийити һәққидә», вә мәктәп оқутқучиси Ширәли Йүсүпниң «Идикут уйғур ханлиғи дәвридики шеирларниң бәдиий алаһидилиги тоғрисида» намлиқ мақалилирида язма вә әдәбий ядикарлиқларниң айрим үлгилири таһлил қилинған.

Һәмит Ниязниң «Бәгләр вә бәғ мәһәллиси» мақалиси йәр нами һәм нәсәпнамигә беғишланған.

Журналниң ахирида Әхмәт Сәйдулла билән Әркин Иминнияз Қутлуқниң «Англияда сақлиниватқан вә тәтқиқ қилинған уйғур язма ядикарлиқлар һәққидә қисқичә баяни» орунлаштурулған.

1998-2000- жиллар мабайнида «Турпаншунаслиқ илмий җәмийити» рәһбәрий органлириниң әмәлий ишлири җиддий жүргүзүлгәнликтин илмий паалийәтлири кәң миқияста уюштурулуп, илмий тәтқиқатлириниң кәңийиши вә чоңқурлишип тәрәққий етиши нәтиҗисидә күн тәртивидә хәлиқ ара муһакимә жиғинини өткүзүш намаян болди. Мундақ жиғинни беваситә Турпанниң өзидә тәшкилләш һаҗәт еди. Мәзкүр хизмәтләр зор утуқлар билән әмәлгә ашти.

Мәҗлис 2001 – жили август ейиниң 15-дин 21-күнигә қәдәр қедимий шәһәр Турпанда өз ишини давам қилди. Бу әнҗүмәнни «Шинҗаң иҗтимаий пәнләр бирләшмиси, Турпан мәмурий мәһкимә, Шинҗаң Турпаншунаслиқ илмий җәмийити, Шинҗаң Турпан вилайәтлик музейи» катарлиқ төрт орун бирлишип уюштурди. Мәзкүр илмий паалийәткә Үрүмчи, Шаңхәй, Вухән, Гуанҗу шәһәрлири, Япония, Германия охшаш җай вә мәмликәтләрдин 80 алим, Мутәхәссисләр қатнишип, 50 тин ошуқ мақалә тапшурулған. Йәнә шу журналдики мәлуматларға қариғанда Турпандики қәдимки милләтләр, ирқлар бойичә дипломат вә алим Уйғур Сайраний «Турпан уйғурлириниң ирқ тәрәққияти», Мяв Пушең вә Чян Бочуәнниң «Қушлар вә қуш бәглиги тоғрисида муһакимә», «Қушларниң ирқ мәсилиси тоғрисида» охшаш мақалиларни оқуп, һәр хил пикир-мулаһизиләрни оттуриға қойған.

Турпанниң қәдимки мәдәнийити вә сәнъити бойичә ШУАР музейниң профессори Абдуқейим Хоҗа «Ләмҗин жилғисидики қияташ рәсимлири вә таш оймилар» намлиқ докладида қәдимий әҗдат вәкиллири «өзлириниң тарихини қияташларға түрлүк шәкилләрни оюш билән хатирә қалдурған» дегән хуласигә кәлгән. Хитай иҗтимаий пәнләр академиясиниң тәтқиқатчиси Реһан Қадир «Қочо уйғур ханлиғиниң мәдәнийәт өзгәртиши вә йезиқ иҗадийити» мақалисида кона уйғур әдәбияти тәрәққияти һәққидә тохталған.

Япония Завдовтян университетиниң профессори Гаңней Сәнчен «Турпандин қезивелинған нирванлар тоғрисида», Вухән университетиниң профессори Чин Гушән «Лявниң өлкисиниң архив башқуруш ишханисида сақлиниватқан Турпан һөҗҗәтлири» Таң сулалиси дәвридики алтә вәсиқини тәпсилий баянлиған. ШУАР музейниң профессори Исрапил Йүсүп «Үзүмниң Турпанниң иҗтимаий – ихтисадидики орни», Җуңшән университетиниң алими Лю Веншав «Турпан вәсиқилири ичидики пүтүкләр» дегән мақалилирини оқушқан.

Турпаншунаслиқниң мәзкүр хәлиқ ара әнҗүмәни уйғуршунаслиқниң бу йөнилишиниң тәрәққият басқучлириниң техиму өрлишигә зор амил болди. Алим вә мутәхәссисләр баш қошқан мәҗлисниң утуқлуқ нәтиҗилири Турпанни бу хәлиқ ара дәриҗисидики бу универсал пәнниң тәң һоқуқлуқ йәнә бир илмий мәркизигә көтәрди.

Бир жилдин кейин турпаншунаслиқ пәнининң мислисиз кәң даирдики илмий конференцияси Европа мәркәзлириниң бири болған Берлинда өткүзүлди. Чүнки Германия мәмликитидә 1908-жилдин тартип Ф. Мюллерниң «Уйғурика» («Uigurika»), 1929-1934-жиллири арилиғида В. Бангниң «Түркий Турпан текстлири» («Turkche Turfan Texte»), 1970-жилдин башлап «Берлин Турпан текстлири» («Berlin Turfan Texte») журнал-топламларниң жиллири арқа-арқидин елан қилинди. Дәсләпки икки нәширниң 4 вә 6 томлири мәтбәдин чиқип, қедимий уйғур ядикарлиқлириниң надир үлгилирини, бәзилириниң факсимилесини қошуп, җаһан пәни дуниясиға тонутти. Һазирқи күндә Берлиндики вә башқа дөләтләр мәдәний ғәзниләрдики миңлиған бебаһа уйғур қолъязмилири, асарә этиқиләр бойичә Япониядин Америкиғичә болған ариликтики мәмликәтләрниң көпчилигидә җиддий, кәң миқияста тәтқиқатлар жүргүзүлмәктә. Бу алийҗанап илмий тәкшүрүш, үгинишләрниң бүйүк нәтиҗилири пән әһиллирини даң қалдурмақта.

Берлиндики илмий конференциягә 16 дөләттин кәлгән 100 ошуқ алим қатнишип, 80 дин артуқ илмий мақалә оқулған. Бу конференцияни Берлин Һинди сәнъити музейи, Бранденбург иҗтимаийпәнләр академияси вә Германия дөләт китапханисиниң шәриқ бөлүми һәмкарлиқта тәшкиллигән. Мәзкүр аҗун илмий әнҗүмәнниң паалийити вә докладлири тоғрилиқ профессор И. Йүсүп өзиниң «Дуниявий катта жиғилиш – «Турпанға қайта зиярәт – йеңи әсирдә ипәк йолиниң сәнъити вә мәдәнийити үстидә тәтқиқат» темилиқ хәлиқара илмий муһакимә жиғини Берлинда ечилди» мақалисида хелә кәң әхбарат бәрди. Мәҗлис 2002-жилниң 7-сентбрдин 15- сентябрь күнигичә болған.

Бу хәлиқара жиғинға Хитайдин 11 алим қатнишип, улардин 9 киши илмий доклад оқуған. әйнә шу 9 кишиниң бәши Шинҗаң-Уйғур автоном районидин барған алимлар еди. Исрапил Йүсүп өз мақалисида конференцияниң башлиниш паалийәтлирини төвәндикичә тәсвирлигән. «9-айниң 9-күни әтигән 9 да, алди билән Берлин Бранденбург иҗтимаий пәнләр академиясиниң муавин башлиғи В. Герхард әпанди ечилиш нутқи сөзлиди. У сөзидә һәр қайси әллардин кәлгән алим-мутәхәссисләрни қизғин қарши алидиғанлиғини билдүрди вә йеңи әсирниң тунҗа жилида ечилған чоң көләмлик бу катта жиғинниң мувәппәқийәтлик өтүшигә тиләкдашлиқ билдүрди. Андин кейин мәзкүр академияниң турпаншунаслиқ тәтқиқати бөлүминиң башлиғи профессор, доктор Петер Циме «Турпан экспедициясидин турпаншунаслиқ тәтқиқатиғичә» болған җәриянни ихчам баян қилип өтти».

Давами кейинки санда

Моллавутов С.

تەزىيە

يېقىندا بىشكېك يېنىدىكى لىبېدىنوۋكا مەھەللىسىدە ياشىغان ياقۇپجان ھاجىم مەھەممەت ھاجى ئوغلى مەمەتوۋ كېسەل سەۋەبىدىن 82 يېشىدا ۋاپات بولدى.

1944–1949–يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلابىنىڭ قاتناشچىسى بولغان ئۇ 1924–يىلى 6–ئاينىڭ 10–كۈنى قىرغىزستاننىڭ توقماق شەھرىدە قەشقەرلىك تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1933–يىلى ئۇنىڭ ئاتا–ئانىسى غۇلجىغا ئۆتكەن بولۇپ، ياقۇپجان غۇلجىدىكى تاتار مەكتۈپىدە ئوقۇغان. ئاندىن ئائىلىسى بىلەن نىلقىغا كۆچۈپ بېرىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. 1944–يىلى يازدا نىلقا تەۋەسىدە مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەت–لەر باشلانغاندا ئۇ غېنى باتۇر پارتىزان ئوترەدىگە قوشۇلۇپ پارتىزانلىق ھەرىكەت–لەردە پائال قاتناشقان. ئاندىن كېيىن غۇلجا شەھىرىدە ھەرەمباغ ئۇرۇشىغا باشتىن–ئاخىر ئىشتىراك قىلغان بولۇپ، بىر كۈنى ياربدار–لانغان كوماندىرنى كېسەلخانىغا ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئاتقۇرۇش پەيتىدە ئەلىخان تۆرە بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇدە شۇ كىشىنىڭ تەلىۋى بويىچە رەئىس جۇمھۇرنى قوغداش ۋەزىپىسىدە يەنى 12 كۈنئۈيىنىڭ بىرى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1946–يىلى ئەلىخان تۆرە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يوشۇرۇن ئېلىپ كېتىلگەندىن كېيىن ئۇ غۇلجىدا سوۋېت گراژدانلار جەمى–يىتى ئىدارىسىدا شوفېر بولۇپ خىزمەت قىلغان.

1959–يىلى ئائىلىسى بىلەن قىرغىزستانغا كۆچۈپ چىقىپ فرۇنزېدىكى توكولدوش مەھەللىسىگە جايلىشىپ، تۆمۈر يول ئىدار–سىغا قاراشلىق بىرىنچى ئاۋتوبازىدا ئۆز كەسپى – شوفېرلۇق ئىشىغا ئورۇنلىشىپ 30 يىل مابەينىدە بىر ئورۇندا ئۈنۈملۈك ئىشلەپ پېنسىيەگە چىققان. ئۇ ئىش ئورنىدا تالاي قېتىم ماددىي – مەنىۋىي مۇكاپاتلار ئېلىشقا مۇيەسسەر بولۇپ، سۈرىتى ھۆر–مەت تاختىسىدا تۇرغان ئىدى.

مەرھۇم رەپىقىسى نۇشۇربانۇم ھاجىم بىلەن ئىككى ئوغۇل، ئىككى قىزنى تەربىيەلەپ، ئوقۇتۇپ، كەسىپ ئىگىلىرى قىلىپ يېتىش–تۈردى. چوڭ ئوغلى ئايۇپجان مەھەللە جامائەت ئىشلىرىنىڭ كۆرنەكلىك ئاكتىپلىرىدىن ھېساپلىنىدۇ.

«ئىتتىپاق» جەمىيىتى ۋە لىبېدىنوۋكا مەھەللە جامائىتى ئىنقىلاب ۋېتېرانى مەرھۇم ياقۇپجان ھاجىمنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئائىلىسىدىكىلەرگە قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ ئايالالار كېڭىشى بىلاۋودىسكىدىكى شۆبە كېڭەش رەئىسى گۈلشاتقا ئانىسى پاتىگۈل ھەدىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

Абдурахим Низари – выдающийся уйгурский поэт и мыслитель (1776-1850)

Окончание. Начало в №4 (131)

Низари в лирических поэмах и мухаммасах, анализируя ряд важных социально-политических и морально-этических проблем, стремится вскрыть сущность таких понятий, как любовь, ненависть, доброта и жестокость, достоинство, совесть, честь, великодушие, милосердие, гордость, радость, красота и др. Исследуя взаимные отношения между ашик и машук, поэт выделяет признаки, характерные для половой любви. Любовь предполагает взаимную привязанность влюбленных, разлука для них – большое несчастье, страдание, горе, а возможность обладания друг-другом – счастье, радость. Обе стороны ради любви готовы терпеть любые лишения, трудности, даже идти на смерть.

Как и другие поэты, Абдурахим обожествляет возлюбленную, создает художественными средствами прекрасный образ. Низари, сравнивая красоту своей героини с неземной красотой Юсуфа, писал:

Жамали партавидин рушан
этти тира конлумни,
Аниндак ким мунаввар
этти жахини Юсуфи Канан.
Подобно тому, как Юсуф из Канана
освещал колодец своим сияющим лицом,
Так и милая лучами своего
лунoподобного лица
осветила мою темную душу.

Абдурахим описывает волшебную красоту своих героинь. В своей эпической повести «Рабия и Саадин» поэт следующим образом характеризует красоту главной героини Рабии следующим образом. Рабия стройна как растущий среди цветника кипарис, её луноподобное лицо прекрасно как роза, оно украшено родинкой, глаза её очаровывают каждого человека, черные волнистые волосы способны как петля пленить любого юношу, а ресницы подобны стрелам, выпущенным для метания из лука, её сладкие речи притягивают к себе людей.

Разлука с любимым для героев Низари является страданием. Лирический герой Абдурахима Масуд признает, что разлука как кинжал ранила мою душу (сердце), а другая его героиня признает:

Нача йил чиксан хижран ичра
. ким ранжи окубатни,
Корупман мин окубат ах
ким хижрин ара пинхан.
В результате разлуки
много лет мучилась, ах, разлука,
Как я испытала, вбирала в себя
тысячи трудностей.

Поэт полагает, что любовь – это своеобразная болезнь, что и для лечения её имеется особое лекарство: её может исцелить только возлюбленный. Лирический герой Низари Лайли говорит:

Нитай и достлирим дардим
давасига ничук чара?
Хакими ишик айди: бу
маразга яр дармандур.
Друзья, как мне быть:
возможно ли вылечить мою болезнь?
Целитель ответил:
милая –лекарь этой болезни.

Герои Низари были оптимистами, они с надеждой смотрели в будущее, считали, что придет время, когда они, преодолев все жизненные трудности, будут вместе счастливы. Но жизнь распоряжается судьбой людей посвоему. Поэт, анализируя жизненный путь своих эпических героев, делит их на две группы: к первой группе относятся влюбленные, соединяются в счастливом союзе, их любовь достигает своего торжества. К ним относятся Махсун и Гулниса. Вторую группу составляют эпические герои, судьба которых завершается трагически, это: Фархад и Ширин, Лайли и Маджнун, Рабиа и Саадин и другие.

Рассмотрим трагическую судьбу героев поэмы «Рабиа и Саадин» А.Низари. Повествуя о глубокой и чистой любви Рабии и Саадина, поэт затрагивает многие проблемы социума своего времени и объективно исследует противоречия феодально-крепостнических отношений первой половины XIX века в Восточном Туркестане. В поэме отражены события, происходившие в действительности в Кашгаре в 30-е годы XIX века.

Краткое содержание поэмы выражается в следующем. У одного бая по имени Якуп была очень красивая дочь. В селе, где родилась Рабиа, жил сын дехканина – Саадин. Девушка и юноша полюбили друг друга. Но другой бай – Жабир принял решение во чтобы то ни было жениться на Рабие. Жадный на богатство отец девушки –Якуп соглашается выдать Рабию за Жабира. Якуп запрещает Рабие встречаться с Саадином и держит её взаперти. Лишенный возможности встречи с возлюбленной юноша сильно тоскует и в результате этого заболевает.

Отец Саадина предпринимает попытку договориться с Якубом и поженить молодых. Но из этой затеи ничего не выходит. Тяжело больной Саадин умирает. Узнав о смерти возлюбленного, Рабиа тяжело скорбит. Но эгоист Якуп, делая вид, что не замечает мучений родной дочери, организует свадьбу и насильно выдает дочь за нелюбимого Жабира. Рабиа несколько раз убегает из дома ненавистного мужа. Отец девушки гневно обличает мать Рабии и требует, чтобы она уговорила дочь вернуться обратно в дом мужа. Рабиа делает вид, что согласна с уговорами матери и вместе с младшей сестрой уходит к реке Талбачук за водой. Рабиа рассказывает сестре о своем безвыходном положении и бросается в прорубь. Перед совершением этого отчаянного поступка, Рабиа попросила сестру передать родителям её последнее желание: похоронить её рядом с Саадином. Здесь мы видим, что Рабиа решила навеки соединиться со своим возлюбленным.

Низари, как чуткий психолог, стремится раскрыть индивидуальное сознание своих героев. Он анализировал духовный мир каждой личности, его социальные чувства, настроения, переживания, страдания, мысли и взгляды на окружающую действительность. Особенно это ярко проявляется, в частности, при анализе личности Рабии и Саадина. Он, опираясь на реальные отношения людей, владея искусством психологического анализа, достоверно показал насколько чудовищно унижение достоинства человека, его прав и личной свободы, разрушающее его душу. Рабиа вступает в неравную борьбу за свою чистую любовь. Её мужество проявляется в том, что она, преодолев страх, жертвует жизнью ради своей любви. Своей смертью она протестует против попирания своей чести, достоинства и свободы. Героиня идет против укоренившихся традиций по отношению к женщине, против старых обычаев.

Саадин тоже высоко ценил свою любовь к Рабие, проявлял верность в своей любви. Он любил только Рабию, а других девушек не признавал. Но Саадин проявляет пассивность, считая, что его несчастье предопределено судьбой. Поэтому он смирился и выбрал путь страданий, муки, боли и смерти.

Абдурахим, как подлинный гуманист, опираясь на несчастную любовь и трагическую смерть Рабии и Саадина, осуждает господствующие феодальные порядки, нравы, традиции, изобличает социальную несправедливость, бесправие женщин, их рабское положение, отстаивает свободу личности.

В первой половине XIX века в Восточном Туркестане феодалы и беки сознательно способствовали укреплению «Свободного» брака. Возник новый вид брака на определенный срок – на неделю, на месяц, на полгода и т.д. Вопрос о браке детей решался не самими брачующимися, а их родителями. Желания молодых людей вообще в расчет не принимались. Нередко девушки вынуждены были выходить замуж за ненавистных им стариков. Ислам допускал многоженство, но оно было доступно только для людей зажиточных. Муж мог, когда хотел, прогнать жену и взять другую. Местные феодалы, баи и священнослужители осуждали браки между мусульманами и иноверцами. А представители трудящихся, различных национальностей нередко создавали смешанные семьи.

Гуманизм Низари особо ярко проявляется в его поэме «Махсун и Гулниса», где он отстаивает прогрессивную идею о том, что любовь между ашиком и машиком должна быть взаимной и основываться только на равноправии. Он отмечает, что любить означает жить жизнью любимого человека, радоваться его радостям, сострадать его страданиям. Мыслитель полагает, что только такая любовь является нравственной и может принести семейное счастье.

Трудящиеся всегда уважали чувство достоинства женщин. Гуманное отношение к женщине воплотилось в психологии, традициях, обычаях, обрядах нравственных нормах простых людей. В пословицах и поговорках уйгуров выражены идеи уважения чести, достоинства, права и свободы слабого пола.

Таким образом, Абдурахим, развивая гуманистические идеи, выступал против деспотизма, произвола угнетения женщин в защиту их свободы и счастья. Путь к свету и радости влюбленных поэт видел не в смирении, а в борьбе. Но историческая ограниченность его взглядов состоит в том, что он, как и другие мыслители того времени, не видел реальных путей утверждения свободы и равноправия женщин, не определил условий создания счастливой семьи.

Итак, из вышеизложенного вытекают следующие выводы. Историческая ограниченность и противоречивость мировоззрения Абдурахима Низари обусловлены объективными условиями его жизни – он был сыном своего времени, его мировоззрение отражало социокультурные условия эпохи позднего средневековья, господства феодально-крепостнических отношений, колониального гнета и религиозной идеологии в общественном сознании и личной жизни. Поэт находился под сильным влиянием религиозно-философского мировоззрения суфизма.

Абдурахман был объективным идеалистом и считал первоосновой мироздания Бога, выступал, иногда, как религиозный фанатик. В области гносеологии поэт находился под непосредственным влиянием суфиев Бистами и Халладжа. Он угрожал мусульманам, нарушившим догматы Курана и предписания шариата, божеской карой и призывал их просить у Аллаха прощения, идти по верному пути, *указанному Богом.*

*В то же время в мировоззрении Низари име*ются прогрессивные стороны, например, элементы наивного материализма. Он полагает, что человек, как разумное существо, вполне может познавать явления и предметы окружающего мира. Выступая как рационалист, мыслитель подчеркивает важную роль разума в процессе познания. Абдурахим выдвигает гуманистические идеи о смысле жизни, о смерти и бессмертии человека, передовые патриотические, этические и эстетические идеи. Для него характерны демократические воззрения на любовь, брак и семью, эмансипацию женщин, на их активную роль в жизни общества и в быту. Мыслитель важное значение в воспитании молодежи придавал общечеловеческим нравственным принципам: справедливости, равенству, честности, правдивости, милосердию, уважению к родителям и ко всем людям и др. Он выдвинул положение о том, что справедливый хан может править обществом беспристрастно, выражать интересы народа и призывал современных ему правителей поступать справедливо, одинаково относиться и к богатым, и к бедным.

Философская рефлексия Низари находит выражение в объективном восприятии и осмыслении окружающей действительности, с учетом условий бытия своего времени и прогрессивных традиций народа, Несмотря на противоречия и на некоторую историческую ограниченность его прогрессивные философемы и взгляды способствовали дальнейшему развитию общественно-философской мысли уйгуров. Творчество Абдурахима является высшим достижением развития философской мысли уйгурского народа позднего средневековья. Демократические идеи поэта не потеряли своего значения и сегодня. Сочинения мыслителя с особым интересом изучаются школьниками старших классов, студентами и аспирантами, а ученые исследуют его многочисленные труды.

А.И.Нарынбаев – доктор филос. наук, Почетный академик, чл-корр. НАН КР

ИТТИПАК

Ред.коллегия:	تەھرىر ھەيئىتى:
Ибрагимов У. К.	ئۇ. ئىبراھىموۋ
Касим М.	م. قاسىم
Махмуди Я.	يا. مەخمۇدى
Турдиева Х. И.	خ. تۇردىيېۋا
Хапизов А. А.	ئا. ھاپىزوۋ

Гл. редактор: Ш.Абдурахимов
مۇھەررىر: ش. ئابدۇرېھىم
Тех. редактор: З. Курбанова

Материалы опубликованные в газете, являются собственностью редакции. Письма, рукописи не рецензируются и не возвращаются. Авторы опубликованных материалов несут ответственность за подбор и точность приведенных фактов. Редакция может публиковать статьи в порядке обсуждения, не разделяя точку зрения автора. Ответственность за содержание статей и рекламы редакция не несет.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدىكى ماتېرىياللارنىڭ جاۋاپكەرلىكى مۇئەللىپ ئۈستىدە.

Учредитель: Общество уйгуров Кыргызской Республики "Иттипак"
ساھىبى: «ئىتتىپاق» جەمىيىتى

Свидетельство о перерегистрации № 682 серия ГРП, номер 000833

Отпечатано в типографии «Учкун»

г. Бишкек, АНК, Дом Дружбы ул. Пушкина, 78. инд:720040
e-mail: ittipak@yahoo.com
62-04-50
66-40-04